

Проект «УКРАЇНА»

Галерея
національних
героїв

Андрій Юрійович Хорошевський

Проект «Україна». Галерея національних героїв

Текст предоставлен правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=6444269

Проект «Україна». Галерея національних героїв : Фоліо; Харків; 2012

ISBN 978-966-03-6082-2

Аннотация

У цій книзі представлені нариси про найяскравіших особистостей минулого та сучасності, які народилися на Україні і своєю працею та талантом прославляли цю країну і вплинули на хід її історії. Разом з життєписами знаменитих діячів культури, науки, військової справи, спорту (Т. Шевченка, Г. Сковороди, М. Башкирцевої, Є. та Б. Патонів, братів Кличків та багатьох інших) подані нариси про людей, чії імена досі незаслужено перебувають в тіні, – І. Паскевича, І. Гудовича, Г. Гамова, І. Буяльського. А між тим вони неабияк сприяли розвитку науки, культури, були великими фахівцями військової справи, отже своє місце в «Галереї національних героїв» займають по праву.

Содержание

Громадські і політичні діячі, військові	5
Ярослав Мудрий	5
Хмельницький Богдан (Зиновій) Михайлович	22
Грушевський Михайло Сергійович	41
Володимир Великий	60
Володимир Мономах	67
Ольга	73
Скоропадський Павло Петрович	80
Хрущов Микита Сергійович	87
Кравчук Леонід Макарович	94
Кучма Леонід Данилович	101
Роксолана	109
Конашевич-Сагайдачний Петро Кононович	113
Паскевич Іван Федорович	118
Горбачевський Іван Якович	124
Гудович Іван Васильович	129
Розумовський Кирило Григорович	134
Трощинський Дмитро Прокопович	140
Завадовський Петро Васильович	145
Розумовський Олексій Кирилович	150
Каденюк Леонід Костянтинович	155
Троцький (Бронштейн) Лев Давидович	160
Котовський Григорій Іванович	166

Кожедуб Іван Микитович	172
Малиновський Родіон Якович	178
Батицький Павло Федорович	184
Єременко Андрій Іванович	189
Чорновіл В'ячеслав максимович	194
Діячі науки і техніки, бізнесмени	200
Патон Євген Оскарович	200
Патон Борис Євгенович	201
Вернадський Володимир Іванович	222
Кінець ознакомительного фрагмента.	225

А. Ю. Хорошевський
Проект «Україна». Галерея
національних героїв

Громадські і політичні
діячі, військові

Ярослав Мудрий
(988?—1054)

Державний і політичний діяч, Великий князь Київський

В історії Стародавньої (Київської) Русі багато руських князів залишили значний слід. Ярослав Володимирович, що прозивався Мудрим, серед них по праву займає провідне місце. Він, продовживши справу свого батька Володимира Великого, зібрав воєдино землі, що відпали після його смерті, відновив територію держави, укріпив державний апарат, заклав основи судової системи, провів дуже значні культурні перетворення. При ньому Київська Русь стала найбільшою державою Європи. Все це дало підстави історикам стверджувати, що за часів правління Ярослава Мудрого (1019(20) – 1054 рр.) Київська Русь досягла найвищого розквіту.

* * *

Літописи нічого не розповідають нам про дитинство Ярослава. Більше свідочств є про зрілі роки життя і діяльності князя. Проте часто вони суперечать одне одному. «Повість минулих літ», що збереглася у ряді пізніших літописних зведень, говорить про те, що Ярослав любив церковні статuti і книги. Згодом московський літопис тільки повідомляє, що «був же Ярослав кривоногий, але розумом досконалий і хоробрий у бою, християнин, сам читав книги». Скандинавська «Сага про Еймунда», написана на рубежі XI—XII сторіч, малює Ярослава хитруном, здатним на братовбивство і схильним покласти відповідальність за скоєне на інших. Характеристика ця суперечить традиційному образу

благочестивого і освіченого правдолюба, але зближується з глузливою зневажливістю до князя з боку київської дружини.

Ярослав народився від шлюбу князя Володимира Великого і полоцької княжни Рогнеди. Нестор, укладач «Повісті минулих літ», не вказує рік народження Ярослава. Історик В. М. Татищев, у результаті аналізу даних, які збереглися в літописі (наприклад під 1054 роком Нестор записав: «Помер великий князь руський Ярослав... Жив же він усього років сімдесят і шість»), приходить до висновку, що Ярослав народився в 978 році. Інший видатний дослідник С. М. Соловйов датою народження Ярослава вважає 988 рік. Цієї дати дотримувалася більшість радянських та і сучасних істориків.

Ярослав, четвертий син Володимира Великого, в кінці 90-х років X сторіччя відправляється на правління в Ростовську землю. У цей час Володимир розсадив своїх старших синів, як співправителів, по різних містах. «І посадив Вишеслава у Новгороді, Ізяслава у Полоцьку, Святополка у Турові, а Ярослава у Ростові», – писав літописець. Ростов, як свідчить літопис, у ті часи був «славним і багатонародним містом». У Ростовській землі отрок швидко мужнів, формувався його характер. Ярослав налагодив добрі взаємини з місцевим населенням, жив у злагоді з боярством і вірно служив батькові. До кінця свого княжіння в Ростовській землі він заснував місто Ярославль – при впадінні до Волги річки Которость (або Которостль).

У 1010 році Ярослав приїжджає до Києва (можливо, на похорон дружини Володимира, царівни Анни). Цими днями до Києва прибувають новгородські послы з сумною звісткою про кончину його старшого брата Вишеслава і просять князя Володимира дати їм на княжіння одного з синів. Батько відправляє Ярослава до Новгороду Великого.

На ту пору Новгород був уже великим (для свого часу) економічним і торговим центром. Через нього велася активна внутрішня і зовнішня торгівля. У місто приїжджали купці з різних куточків Русі, а також з іноземних держав. Особливо багато було німців, шведів, норвежців. Звідти новгородські й іноземні купці відправлялися до Візантії по давно відомому шляху «з варяг у греки».

У 1014 році Ярослав – можливо, з відома новгородців і новгородського посадника – відмовився платити батькові щорічну данину Новгороду. А вона складала чималу суму – 2000 гривень (одна гривня = 170 г срібла). По суті, це стало першим в історії Давньої Русі відкритим протистоянням, першою спробою відособлення Новгороду від єдиної держави, перетворення умовного правління Ярослава в безумовне. Літопис повідомляє: «Коли Ярослав був у Новгороді, давав він за умовою до Києва дві тисячі гривень із року в рік, а тисячу роздавав у Новгороді дружині. І так давали всі новгородські посадники, а Ярослав не давав цього до Києва отцеві своєму. І сказав Володимир: “Розчищайте шляхи і мостіть мости”, бо хотів йти на Ярослава, на сина свого, але

розхворівся».

Ярослав, дізнавшись про похід Володимира до Новгород-
да, «послав за море, привів варягів, оскільки боявся батька
свого», і почав готуватися до битви. Він був у повній готов-
ності до бою з батьком. Але той зволікав. З одного боку, по-
чати похід не дозволяла хвороба, а з другого – Володимир
отримав звістку про виступ на Київ печенігів і був вимуше-
ний направити проти них свою дружину на чолі з улюбленим
сином Борисом.

Володимир помер в 1015 році. Проте, відзначає літописе-
ць, «втаїли смерть його, оскільки Святополк був у Києві».
Святополк – старший брат Ярослава. Літописи повідомля-
ють, що він був сином гречанки й Ярополка – брата Воло-
димира. Після смерті Ярополка Володимир узяв вагітну гре-
чанку за дружину. Літописець, який явно негативно ставився
до Святополка, повідомляє, що той, укріпившись у Києві,
почав думати: «Переб'ю всіх своїх братів і стану один во-
лодіти Руською землею». Незабаром він убив Бориса, улюб-
леного сина Володимира, потім Гліба і Святослава. Відсут-
ність Бориса і батькової дружини в Києві (як ми пам'ятаємо,
Володимир послав його проти печенігів) дозволили Свято-
полку зайняти київський стіл.

* * *

Стародавня скандинавська «Сага про Еймунда» повідом-

ляє, що Ярослав на початку 1016 року зібрав близько 3 тисяч новгородців (руський літопис називає фантастичну цифру 40 тисяч) і тисячу варягів. Наприкінці літа об'єднаний загін рушив на Київ. Святополку стало відомо про похід війська Яро слава. Він зібрав дружину зі всіх підвладних йому земель, найняв печенігів і виступив назустріч. Супротивники зустрілися біля Любеча і розташувалися по різних берегах Дніпра. Вночі Ярослав послав лазутчика в стан ворога, де знаходилася його людина, щоб дізнатися, коли краще наступати. Відповідь прийшла швидко. Наступати необхідно було негайно, оскільки Святополк цієї ночі, не чекаючи нападу, безтурботно бенкетував зі своєю дружиною.

До світанку військо Ярослава переправилося на другий берег Дніпра і вишикувалося в бойові порядки. «Була січа жорстока, – записав літописець, – і не могли із-за озера печеніги допомогти; і притиснули Святополка з дружиною до озера». Кияни ступили на лід, що не окріпнув, і зразу ж багато хто пішов під воду. Святополк врятувався і з невеликою дружиною втік до свого тестя – польського короля Болеслава I Хороброго. Ярослав зайняв київський стіл. «А було йому тоді, – свідчить літопис, – 28 років».

Проте княжіння Ярослава в Києві виявилось недовгим. У 1018 році Святополк і його тесть Болеслав I Хоробрий оголосили йому війну. Одночасно на Київ вони навели печенігів, які завдали величезних збитків місту. Вигорів майже весь посад. Ярославу довелося спішно зібрати військо і в крово-

пролитній битві здолати печенігів. У цьому бою Ярослав був поранений в ногу, що підсилило його кульгавість. Але військо польського короля і Святополка, підтримані найманцями-німцями (300 чоловік) і угорцями (500 чоловік), становили серйозну небезпеку для Києва.

Супротивники зустрілися на річці Буг і стали по різні сторони річки. Ярослав не встиг приготуватися, був переможений і втік до Новгороду, а Болеслав I Хоробрий зі Святополком пішов до Києва і штурмом оволодів містом.

Поки Святополк княжив у Києві, Ярослав дістався до Новгороду і хотів уже звідти втікати за море. Але посадник Костянтин, син Добрині, з новгородцями знищив його човни, сказавши: «Хочемо ще битися з Болеславом і Святополком». Вони почали збирати гроші: «від чоловіка по чотири куни, від старости по 200 гривень, а від бояр по 18 гривень». На зібрані гроші покликали варягів і роздали їм платню. Таким чином Ярослав зібрав значне військо і рушив до Києва. Святополк, дізнавшись, що на нього знов іде Ярослав із значними силами, втік до печенігів.

Наступного року Святополк, найнявши печенігів «в силі тяжкій», знов рушив на Київ. Ярослав також зібрав велике військо і вийшов назустріч братові. До вечора третього дня Ярослав здолав свого ворога. Святополк під час втечі загинув десь на кордоні між Польщею та Чехією. Ярослав знов сів на київський стіл, «утер піт з дружиною своєю, показавши перемогу і працю велику». У руках Ярослава опинили-

ся Київ, Чернігів, Переяславль, Ростов, Муром, Смоленськ, Новгород.

Утвердження Ярослава в Києві, ще не зовсім означало, що він став єдиновладним правителем в Руських землях. У далекій Тмутаракані сидів його молодший брат Мстислав. Цей мужній воїн, що прозивався Хоробрим, ніколи не знав поразок, був побожний, довготерпеливий і милостивий до всіх. Більше всього на світі Мстислав любив свою дружину, для якої нічого не жалів.

У 1026 році Мстислав, незадоволений братом Ярославом, який не поділився з ним батьківським спадком, а дав лише далеку і дику Муромську землю, зібравши підвладних йому печенігів і касогів (черкесів), пішов на Київ. Біля міста Листвен, за 40 верст на північ від Чернігова, на березі ріки Рута, між братами відбулася кровопролитна січа. Літописець оповідає: «Мстислав же з вечора ополчив дружину і поставив сіверян прямо проти варягів, а сам став з дружиною своєю по обох сторонах. І настала ніч, була тьма, блискавка, грім і дощ. І сказав Мсти слав дружині своїй: “Підемо на них”. І пішли Мстислав і Ярослав один на одного, і схопилася дружина сіверян з варягами, і трудилися варяги, рубаючи сіверян, і потім рушив Мстислав з дружиною своєю і почав рубати варягів. І була січа сильна, і коли виблискувала блискавка, блищала зброя, і була гроза велика і січа сильна і страшна. І коли побачив Ярослав, що терпить поразку, утік з Якуном, князем варязьким, і Якун тут втратив свій плащ

золотий. Ярослав же прийшов до Новгороду, а Якун пішов за море. Мстислав же, як тільки трохи посвітліло, побачивши посічених своїх сіверян і Ярославових варягів, сказав: “Хто тому не радий? Ось лежить сіверянин, а ось варяг, а дружина моя ціла”. І послав Мстислав за Ярославом, кажучи: “Сідай у своєму Києві, ти старший брат, а мені хай буде ця сторона Дніпра”», тобто Чернігів. Брати уклали мир і розділили Руську землю по Дніпру. «І почали вони жити мирно і братолюбно, – відзначив літописець, – перестала уособиця і заколот, і була тиша велика в землі». Мстислав залишався цілковито самостійним господарем своєї землі, допомагаючи старшому братові боротися з ворогами Русі.

І лише в 1034 році, після смерті Мстислава, **Ярослав став одноосібним правителем Київської Русі і залишався ним до своєї кончини.**

* * *

Багато істориків звинувачують Ярослава Мудрого в тому, що його зовнішня політика була нерішучою і він не приєднав до Русі нових територій. Та варто відмітити, що заслуга правителя полягає не так у тому, скільки нових територій він приєднав, а в тому, що він зробив для розвитку власної держави.

І в цьому сенсі в історії Київської Русі, мабуть, рівних Ярославу ми не знайдемо. Ярослав добре пам’ятав

звинувачення, які пред'явили кияни його дідові Святославу: «Ти, князь, шукаєш чужої землі і про неї піклуєшся, а свою покинув», і всю свою енергію направив на повернення втраченого і зміцнення власної держави.

Ярослав, правлячи величезною територією Київської держави, як і його батько, продовжував укріплювати державний лад Русі. Він підсилює свою владу в Новгороді, давши новгородцям «грамоти», але вигнавши ще в 1019 році впливового і небезпечного для нього намісника Костянтина Добринича, очільника верхівки новгородського суспільства. Намісником у Новгороді він садить свого сина Володимира (раніше там сидів якийсь час малолітній Ілля). Під 1035 роком літопис повідомляє: «Ярослав ходив до Новгорода і залишив там на княжінні старшого сина свого Володимира». Володимир виявився надійним помічником батькові у всіх його справах. Можливо, цьому сприяла дружина Ярослава і мати Володимира Інгігерда, яка часто відвідувала сина і жила у Новгороді.

Свою діяльність щодо об'єднання руських земель в єдину державу Ярослав прагнув закріпити і кількома церковно-політичними актами. Першим кроком в цьому напрямі стало прагнення Ярослава створити Руський пантеон святих. Вже в перші роки утвердження його в Києві він направляє в Константинополь патріархові й імператорові прохання про канонізацію (приєднання до лику святих) княгині Ольги, Володимира Великого, варягів-християн (батька і сина), уби-

тих язичниками в Києві при Володимирі, і своїх братів Бориса і Гліба. Канонізація Ольги, Володимира і варягів-мучеників була рішуче відхилена Візантією, але наполегливість Ярослава відносно Бориса і Гліба зломила затятість імператора. Ярославу вдалося добитися канонізації своїх братів, князів Бориса і Гліба. Одночасно і на Русі Ярослав робив все можливе, щоб прославити і звеличити братів, показати їх беззаперечну слухняність і підпорядкування старшим.

Таким чином, Ярослав, добившись канонізації Бориса і Гліба, не тільки поклав початок пантеону святих русичів, але тим самим увінчав ореолом святості і свою власну княжу владу.

* * *

М. М. Карамзін в «Історії держави Російської», даючи характеристику правління на Русі Ярослава Мудрого, пише: «Нарешті, блискуче і щасливе правління Ярослава залишило в Росії пам'ятник, гідний великого монарха. Цьому князеві приписують якнайдавніші зібрання наших цивільних статутів, відомі під назвою «Руської правди». Ярослав першим видав закони, писані на слов'янській мові... Цей [закон], подібний до дванадцяти дек Риму, є вірне зеркало тодішнього цивільного стану Русі і дорогоцінний для історії».

Поява подібного юридичного документа за часів Ярослава Мудрого цілком закономірна. У ці роки все більшого зна-

чення набуває князівська адміністрація. Органи влади, що вирости з первіснообщинного родового ладу, поступово перетворюються на знаряддя князівського правління. Тисяцькі, сотники, десяцькі перетворюються на «князівських мужів», тоді як раніше вони очолювали давню слов'янську міську десятницьку (тисячну) організацію. Тепер же вони стають представниками князівської адміністрації, і їх активна участь в князівських бенкетах, що носили політичний характер, свідчить про нові цілі, які поставив перед ними історичний розвиток Київської Русі.

Велике значення в житті Руської держави мали монастирі. При князеві Ярославі поблизу Берестового, на Печерському узвозі, постає Печерський монастир, який з часом став найбільшим і впливовим православним монастирем на Русі.

Вище ми вже говорили, що Ярослав, будучи князем Ростовської землі, заснував місто Ярославль. У Новгороді Великому він збудував князівський палац. Ставши великим князем, заснував місто Юр'єв (сучасний Тарту), а також було споруджено ряд фортець на південному кордоні держави. Але більше всього будував князь у Києві.

На новому місці, поряд з градом свого батька, відзначає літописець, «заклав Ярослав місто велике Київ, у нього ж граду суть Золота брама». Ярослав зводить своє місто, що перевершує за площею «отче». Територія нового міста в сім разів перевищувала кремль Володимира і складала більше 70 гектарів. Навколо міста насипали оборонний вал, довжи-

на якого становила 3,5 км. Висота валу досягала 11 (разом з дерев'яними огорожами до 16 м) і ширина до 25 м. Перед валом, там, де він проходив по рівній поверхні, вирили глибокий рів, а вал доповнювала могутня стіна з дубових колод. У нове місто можна було увійти через Золоті, Лядські і Жидівські ворота. Центральним, парадним в'їздом до Києва і його символом стали Золоті ворота. Саме через ці ворота прагнули увійти всі завойовники Києва.

Ярослав також ознаменував своє правління будівництвом багатьох храмів. Найважливіший з них – храм Святої Софії. Ярослав, розгромивши в 1036 році під стінами Києва печенігів, «подякувавши Богові, на тому місці заклав церкву святої премудрості Божої і поле те приєднав до міста, велівши всьому війську обнести його стіною». Будівництво храму символізувало народження нової православної держави, адже таку саму назву – Софійський собор – мав і головний храм Константинополя. Храм Святої Софії був копією Софійського собору в Константинополі, але за розмірами був менший. Будівництво собору продовжувалося більше десяти років. Для спорудження храму Яро слав запросив майстрів з Візантії та Русі.

Софійський собор справляв виняткове враження. Розташований на високому березі Дніпра, виблискуючи свинцевими куполами, він наче панував над околицями. Відкриті арки галерей пов'язували храм з навколишньою природою, а декоративні ніші, півколони, шиферні карнизи й інші прикра-

си у поєднанні з кольоровою гамою стін і загальним виглядом будівлі залишали слід в пам'яті і серці людини. Не менш прекрасним і багатим був храм у середині.

Софійський храм у Києві, як тільки був закінчений, став митрополичим кафедральним собором. Впродовж декількох століть Софія Київська була центром спільноруської митрополії, осереддям політичного і культурного життя країни. Тут «ставили» на велике княжіння і приймали послів, проводили собори російських єпископів, правили молебні на честь блискучих перемог руських дружин над половцями і приносили присягу вірності.

Услід за Софійським храмом Ярослав спорудив кам'яну церкву на Золотих воротах, що знаходилися на захід від собору. Ця церква поставлена була на головних міських воротах на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці. У наступні роки, вже після споруди Софії Київської і церкви на Золотих воротах, Ярослав у Києві будує ще дві кам'яні церкви. Одна ставиться на захід від Софійського собору у напрямку до Золотих воріт – це храм Святого Георгія Побідоносця. Інша церква споруджувалася на південь від Святої Софії і носила ім'я Святої Ірини (покровительки дружини Ярослава).

При Ярославі отримує свій розвиток і літописання. Дотепер історики сперечаються про час початку російського літописання. Але, без сумніву, впродовж першої половини і середини XI сторіччя літопис, що виник в кінці X або на початку XI століття, доповнювався новими матеріалами київсь-

кого, новгородського, чернігівського й іншого походження. Працями Нестора на початку XII сторіччя він придбав свій завершений вигляд і отримав назву «Повість минулих літ».

Розповсюдження писемності супроводжувалося створенням бібліотек. Князь Ярослав був відомий не тільки тим, що сам «до книг проявляв старанність, часто читаючи їх і вночі і вдень», але і тим, «що зібрав книгопереписувачів премного, які перекладали з грецького на слов'янську мову». Ці книгопереписувачі написали і переклали безліч книг, що поклали початок бібліотеці при соборі Святої Софії, таким чином, заснувавши першу на Русі бібліотеку. За підрахунками істориків, у бібліотеці налічувалося до 950 томів рукописних книг.

* * *

Ярослав Мудрий перед смертю розділив землі Київської Русі між своїми синами: «Ось я доручаю стіл мій у Києві старшому синові моєму і братові вашому Ізяславу; а Святославові даю Чернігів, а Всеволоду – Переяславль, а Ігорю – Володимир, а В'ячеславу – Смоленськ. І так розділив між ними міста», – записав літописець. Одночасно Ярослав зробив їм і батьківське повчання: «Ось я покидаю світ цей, сини мої; майте любов між собою, тому що всі ви брати, від одного батька й однієї матері. І якщо житимете в любові між собою, Бог буде у вас і підкорить вам ворогів. І мирно житимете. Якщо ж у ненависті житимете, в розбратах і сварках,

то загинете самі і погубите землю батьків своїх і дідів своїх, які добули її працею своєю великою; але живіте мирно, слухаючись брат брата». Ярослав заборонив дітям «переступати межі братів і зганяти з їх столу» і сказав Ізяславу:

«Якщо хто захоче образити брата свого, ти допомагай тому, кого кривдять».

Ярослав помер у Вишгороді. Всеволод, що знаходився при батькові, перевіз тіло до Києва. «Плакали після нього люди; і, принісши, поклали його в труну мармурову в церкві Святої Софії. І плакали після нього Всеволод і весь народ», – записав літописець.

Безсумнівно, роки правління Ярослава Володимировича Мудрого є найвищою точкою в розвитку Давньоруської держави: в одне ціле були об'єднані всі руські землі, припинені усобиці. Значно зміцніла Руська православна церква. Держава стала сильною, розцвіла руська культура. І, напевно, тому Ярослав отримав прізвисько Мудрий. Саме таким він і залишився у вдячній пам'яті нащадків.

**Хмельницький Богдан
(Зиновій) Михайлович
(1595?—1657)**

Видатний державний і військовий діяч, гетьман України

Про початок життєвого шляху Богдана Хмельницького відомо небагато. Існує безліч легенд, дум, оповідей, але точні біографічні дані вельми мізерні. Більшість дослідників вважають, що Богдан (Зиновій) народився в Чигирині (хоча деякі називають Черкаси, Жовкву, Суботів) у родині дрібного православного українського шляхтича, що мав, як і будь-який шляхтич, свій фамільний герб. Початкову освіту Богдан здобув у братській школі в Києві, а потім пройшов повний курс (8 років) в єзуїтській колегії у Львові. На той час ця освіта була вельми солідною. Він знав польську мову і латинь, а вже знаходячись в турецькому полоні, оволодів татарською і турецькою, потім і французькою. Його батько, Михайло Хмельницький, служив у польського магната Жолкевського, потім у його зятя Даниловича. Він був підстаростою і чигиринським сотником, за службу отримав хутір Суботів. Подорослішавши, в реєстрове козацьке військо поступив і Богдан. У 1620 році в битві з турками під Цецорою батько загинув, а Богдан потрапив у полон і пробув два роки в Константинополі, поки не був викуплений матір'ю і побратимами батька. Після звільнення він виїхав на Запорожжя, де брав участь у морських походах на турок. У 1629 році козаки під його керівництвом побували під самим Константинополем і повернулися з багатою здобиччю. Авторитет його серед запорожців був вельми високий.

Після довгого перебування на Запорожжі Богдан повернувся до Чигирини і незабаром одружився (йому вже було

за 30 років) на сестрі ніжинського полковника Сомка – Ганні. Від неї він мав кількох дітей, але достовірно відомо тільки про трьох синів і двох дочок. В антипольських козацьких повстаннях, що розвернулися в той період, ім'я Хмельницького не зустрічається. Він був лояльний до Польщі, і поляки призначили його чигиринським сотником. Після придушення повстання Острянина і Гуні поляки провели «ординацію», що різко обмежувала права реєстрових козаків. Тоді козацька рада в Києві вибрала посольство до польського короля, яке повинне було вітати монарха, виявити йому вірність і просити зберегти за козаками їх землі і призначити платню. Одним з чотирьох учасників посольства був Хмельницький.

Для поляків десятиліття, що передувало повстанню в Україні, стало часом «золотого спокою». Для поляків – але не для українців, що відчували важкий національний, соціальний і релігійний гніт. Польська шляхта отримувала від короля землі в Україні, обертаючи селян на робочу худобину. Нелегко жилося і міщанам. Навіть реєстрові козаки відчували гніт і користувалися своїми урізаними привілеями тільки по закінченні служби. Не дивно, що багато хто тікав у Московську державу, і природно, що на їх стороні були симпатії багатьох українців. Польща програла Москві битву за Україну ще задовго до Визвольної війни українського народу.

Тим часом на польський престол вступив король Влади-

слав І V. Почалася війна з Московською державою. Хмельницький воював проти росіян і отримав від короля золоту шаблю за хоробрість. Він не раз входив до складу депутатій для пред'явлення сейму і королю скарг щодо насильства, якого зазнавали козаки.

У 1645 році до Польщі прибув папський нунцій, схилиючи короля до війни проти Туреччини. Це відбувалось таємно від сейму. Серед вузького кола посвячених у план був і Хмельницький. Він щойно повернувся з Франції, де радився з графом де Брежі, призначеним послом до Польщі, про доставку до Франції 2500 козаків. Вони потім брали участь в облозі Дюнкерка принцом Конде. У 1646 році король почав таємні переговори з козацькими старшинами Ілляшем, Барабашем, Нестеренком і Хмельницьким, що був тоді військовим писарем, про допомогу у війні з Туреччиною, давши за це королівську грамоту про відновлення козацьких прав. Грамота ця зберігалася в Ілляша. Про переговори стало відомо сейму, і це викликало страшне занепокоєння. Король від своїх планів вимушений був відмовитися. Але Хмельницький від відстоювання козацьких прав відмовлятися не став і зумів хитрістю виманити у Ілляша королівську грамоту. Проте драматичні події в особистому житті Богдана різко змінили його ставлення до польського двору.

Хутір Хмельницького дуже сподобався польському шляхтичу підстарості Чаплинському. Якось під час відсутності господаря Чаплинський напав на Суботів і розграбував його. Ці події прискорили кончину недужої дружини Богдана. Спроби Хмельницького знайти правду в суді викликали у поляків тільки насмішки. Звернення до короля теж ні до чого не привело, правда, той висловив подив, чому козаки, маючи зброю, не захищають своїх прав. Загалом, насильство виявилось безкарним. Ось тоді, повернувшись з Варшави, Хмельницький і вирішив удатися до зброї.

Він таємно зібрав козаків (до 30 чоловік) і почав з ними радитися, як скористатися королівською грамотою, відновити привілеї козаків, права православної церкви і захистити народ від свавілля польської шляхти. Збуджені цим, козаки проголосили Хмельницького гетьманом (від чого він тоді відмовився) і погодилися з його пропозицією почати переговори з татарами, щоб схилити їх до союзу проти Польщі. Один з учасників зібрання, сотник Роман Пешта, доніс про це коронному гетьманові Потоцькому, і той наказав заарештувати Хмельницького. Але чигиринський полковник Кричевський, що наглядав за в'язнем, звільнив його, і той утік, прибувши в грудні 1647 року разом із сином Тимофієм у Запорозьку Січ.

Незабаром Хмельницький відправився до кримського хана Іслам-Гирея і розповів йому про плани польського короля відносно Туреччини. Хан був злий на короля, бо не отримував вже декілька років з Польщі грошей, які поляки називали подарунками, а татари вважали даниною. Тепер у татар з'явився пристойний привід для придбання здобичі. Сам хан не зважився на відкритий виступ проти Польщі, але наказав перекопському мурзі Тугай-бею (у якого було 4 тисячі вершників) йти разом з козаками, не оголошуючи формально війни Польщі. Тим часом козаки, переодягнуті то жебраками, то богомольцями, ходили по містах і селах, підбиваючи народ на повстання. 18 квітня Хмельницький повернувся на Січ, залишивши заручником в Криму сина Тимофія. **Козаки вибрали Богдана старшим Війська Запорозького** (гетьманом він почав називатися пізніше). До нього, за словами сучасника, стікалося «все, що лише живе».

1648—1649 роки були найвдалішими в полководницькій біографії Хмельницького. 22 квітня десятитисячне військо (включаючи татар) виступило із Запорожжя і, обійшовши фортецю Кодак, підійшло до урочища Жовті Води. Коронний гетьман Потоцький, не чекаючи зосередження всіх своїх сил, відправив по суші проти Хмельницького чотиритисячний загін під командуванням свого сина Стефана і реєстрових козаків по Дніпру. «Соромно, – говорив він, – посилати велике військо проти якоїсь ганебної зграї безрідних хлопів». Реєстрові козаки тим часом збунтувалися, переби-

ли вірну полякам старшину і під керівництвом Филона Джалалія приєдналися до Хмельницького. 6 травня вони розгромили польський обоз і відрізали поляків від води. За видачу гармат Хмельницький клятвено пообіцяв відпустити їх, але коли поляки, віддавши гармати, відходили, на них напав Тугай-бей із татарами. Розгром був жахливий. Помер від ран Стефан, багато шляхтичів потрапили в полон. 16 травня відбулася битва при Корсуні, де зійшлися козаки і польські війська під командуванням коронного гетьмана Потоцького і польного гетьмана Калиновського. За наказом Хмельницького шляхи можливого відступу поляків були перекопані глибокими ровами, завалені зрубаними деревами. Крім того, Хмельницький підіслав до них козака Галагана, який, зголосившись стати провідником, завів поляків у лісову гушавину і дав можливість Хмельницькому винищити польське військо. Обидва гетьмани потрапили в полон і були віддані татарам для отримання викупу.

Ці перемоги викликали загальне повстання в Україні. Селяни і міщани почали масово стікатися до Хмельницького або, утворюючи партизанські загони, захоплювали міста і замки з польськими гарнізонами. Гетьман литовський Радзивілл так описував те, що відбувалося: «Не тільки козаки підняли бунт, але і всі наші піддані на Русі до них пристали... і чим далі, тим більше прибуває до них росіян-хлопів». Почалася різанина. Не було пощади польським шляхтичам, католикам і навіть українським шляхтичам,

що не приєдналися до повстання.

Після перших перемог військо Хмельницького розташувалося коло Білої Церкви. Його дії почали відрізнятися крайньою нерішучістю: адже тепер мова вже не йшла про особисту помсту. Розвиток подій поставив Богдана на чолі широкого народного руху, результатів якого передбачати ніхто не міг. Хмельницький вимушений був іти за рухом. Але він хотів помиритися з поляками і з цією метою навіть відправив посольство до Варшави з вибачним листом до короля. Але посольство вже не застало Владислава IV живим. Тоді ж почалися і переговори з поляками, що виставили заздалегідь нездійсненні умови. Під тиском козацької ради, незадоволеної його зволіканням і переговорами, Хмельницький почав рухатися на Волинь, не припиняючи, проте, переговорів про мир. Але, мабуть, невіра в успіх цих переговорів, а також хиткість власного положення змусили його вже тоді звернутися до російського царя Олексія Михайловича з проханням про приєднання України до складу Московської держави.

Період затишшя Хмельницький використовував для організації влади на контрольованій його військом території. На чолі стояв гетьман, при ньому – дорадча «рада» з вищої козацької старшини, в містах управляли виборні полковники, сотники й отамани, також було міське самоврядування з виборних від міського населення – магістрати і ратуші. У селах, де проживали разом козаки і селяни, самоврядування

було роздільним: у козаків – отаман, у селян – війт.

У цей час у Польщі після смерті Владислава IV до виборів нового короля наступило «безкоролів'я». Шляхта була зайнята передвиборною боротьбою. Проте поляки зібрали 40-тисячне військо, яке рушило на Волинь. На чолі війська стояв тріумвірат: зніжений князь Заславський, учений воєвода Остророг і 19-річний князь Конєцпольський (за влучним виразом Хмельницького – «перина, латина, дитина»). Упевнені в легкій перемозі над «рабами, що збунтувалися», поляки йшли як на прогулянку, але під великим замком Пилявка 21 вересня були повністю розгромлені і, кинувши гармати і обози, втекли. На скликаній Хмельницьким раді йому запропонували гетьманство, але він відкинув цю пропозицію, заявивши, що прийме це звання тільки з рук польського короля. Він все ще вважав себе підданим короля Польщі. Сам же Хмельницький на раді почав проводити думку про повернення назад, на відпочинок. Рада не погодилася, і було вирішено йти на Варшаву розоряти Польщу. Козаки неспішно підійшли до Львова. Хмельницький брати його не став, обмежившись контрибуцією, і рушив далі, до Замостя. Почалася довга облога міста. Все це викликало невдоволення керівників козацьких загонів. Але Хмельницький чекав результатів виборів. Обложивши Замостя, він послав на сейм послів з обіцянкою припинити війну, якщо на польський престол буде обраний брат Владислава IV – Ян Казимир. Коли це відбулося, Хмельницький зняв облогу і відступив. Козаки і та-

тари були вражені. Але не тільки вірнопідданські подчуття змусили Хмельницького піти на цей крок: в Україні лютувала чума, що не пощадила і козацьке військо; той рік був неврожайним, що сильно утрудняло постачання армії; стало відомо про сепаратні переговори поляків з татарами, і не виключалася можливість їх відходу до Криму; розраховувати на допомогу Москви не доводилося, оскільки вона до великої війни з Польщею була не готова.

* * *

На початку січня 1649 року під гуркіт гармат і дзвін дзвонів відбувся урочистий в'їзд Хмельницького до Києва. Тут його чекав єрусалимський патріарх Паїсій, що їхав до Москви. Від імені всього православного світу він привітав Хмельницького з перемогами, розгрішив його і благословив на нову війну проти «латинства». Потім Хмельницький відправився до Переяслава. Сюди до нього почали прибувати послы сусідніх держав, що шукали вигоди від союзу з козаками. Був укладений договір з Туреччиною проти Польщі, за яким козакам надавалося право вільного плавання по Чорному морю і безмитної торгівлі. Семиградський князь з (Угорщини) Д'єрдь Ракоці, претендент на польський престол, пропонував спільно піти на Польщу, щоб добути корону йому. За це він обіцяв свободу православ'я, а Хмельницькому – удільну державу в Україні з Києвом. Пропонува-

ли дружбу волоський і молдавський господарі. Дізнавшись, що у молдавського господаря є дочка, Хмельницький просив її руки для свого сина Тимофія. Посол російського царя привіз у подарунок хутра і побажання успіхів (цар, як і раніше, ухилився від відкритого розриву з Польщею). Прибули посли і від польського короля. Вони привезли Хмельницькому грамоту на гетьманство, булаву, усипану сапфірами, і червоний прапор із зображенням білого орла. І це в той час, коли сейм вирішив створити армію і скликати ополчення для утихомирення України, оскільки народне повстання продовжувалося. Королівську місію Хмельницький прийняв холодно, сказавши: «Я вас, усіх ляхів, переверну догори ногами і розтопчу так, що всі будете у мене під ногами... Раніше за свою образу і збиток воював, тепер воюватиму за нашу православну віру...» Він вже готувався до нової війни. Його посол у Москві Мужилівський просив у царя надати допомогу у війні з Польщею і дозволу донським козакам діяти разом з українцями. За винятком відкритого втручання, Москва погодилася надавати будь-яку допомогу.

Навесні польські війська і ополчення під командуванням Лянцкоронського, Фірлея і Ієремії Вишневецького з'явилися на Волині. У відповідь Хмельницький видав універсали із закликом до війни, в селах залишилися лише люди похилого віку, каліки, жінки і діти. Прибули татари з ханом Іслам-Гіреєм, донські козаки і загони українців, що проживали в межах Московської держави. Хмельницький в липні об-

ложив Збараж, де знаходилися польські війська. До обложених на допомогу з 20-тисячним військом відправився сам Ян Казимир. Римський папа прислав королю освячений прапор і меч. Залишивши піхоту під Збаражем, Хмельницький з кіннотою і татарами поспішив назустріч. 5 серпня при Зборові відбулася битва. Тільки на другий день козаки і татари увірвалися в польський табір. Раптом Хмельницький припинив бій. Для поляків це було порятунком. Річ у тому, що напередодні хан отримав від короля 200 тисяч талерів і обіцянку платити щорічно 90 тисяч. Тому Іслам-Гірей вийшов з бою і пригрозив Хмельницькому напасти на нього, якщо той не зупинить битву.

Після цього відбулася особиста зустріч короля і гетьмана, а потім, 8 серпня, був підписаний Зборівський мирний договір. Хмельницький присягнув на вірність Речі Посполитій, але на дуже вигідних умовах: війську надавалася широка автономія, реєстр був збільшений до 40 тисяч, з Гетьманщини (Київське, Брацлавське і Чернігівське воєводства) виганяли шляхту, єзуїтів і євреїв, Митрополит Київський мав засідати в сенаті, унія ліквідовувалася. Але договір мав бути затверджений сеймом, і гетьман чудово розумів, що цього не буде, бо поляки не потерплять на своїй території православну козацьку область. У виграші від цього миру були тільки татари. У цілому договір опинився неприйнятний для виконання ні Хмельницьким, ні поляками. Митрополита в сенат не допустили. Коли ж гетьман почав складати реєстр, то виявилось,

що кількість його війська перевищувала норму. Ті, що залишилися поза реєстром, повинні були знов стати селянами і стати під владу панів. Це викликало хвилювання в народі, особливо після того, як польські пани почали повертатися в свої маєтки і вимагати від селян виконання колишніх повинностей. Знов почалися повстання, а гетьман, що твердо вирішив виконувати договір, почав пригнічувати ці виступи, не зупиняючись навіть перед крайньою жорстокістю: вішав, саджав на палю. Все це вилилося у відкрите повстання проти самого Хмельницького, яке насилу вдалося придушити. Призвідників на чолі з Худолієм стратили. Польські війська, тим часом, не соромлячись порушили кордони козацького краю.

У листопаді 1650 року сейм не утвердив Зборівський мирний договір і ухвалив почати війну з козаками. Хмельницький опинився в скрутному положенні: потрібно було відновлювати в народі підірваний авторитет і знайти надійних союзників. До війни з Польщею спонукала гетьмана і православна церква. Митрополит Іосаф, що приїхав з Греції, підперезав його мечем, освяченим в Єрусалимі. Схвалив війну і константинопольський патріарх.

Щоб заспокоїти народні хвилювання, Хмельницький дозволив йти в козаки всім бажаючим. У той самий час він переконував Москву в необхідності взяти Україну «під високу руку» московського государя і вести сумісні дії проти Польщі. Тільки у лютому 1651 року Земський собор дав принци-

пову згоду. Успішніше проходили переговори з Туреччиною: султан наказав кримському ханові всіма силами допомагати Хмельницькому як васалові імперії Османа.

Весною 1651 року військові дії поновилися. 19 червня польські і козацькі війська зішлись під Берестечком (Волинь). І знову в самий розпал бою хан вийшов з нього, оголивши свою ділянку фронту. Хмельницький погнався за ханом, сподіваючись його зупинити. Але той затримав його в своїй ставці під Вишневцем і протримав до кінця липня. Тим часом козаки десять днів під командуванням полковника Івана Богуня оборонялися в укріпленому таборі. Але в ніч на 29 червня Богун із старшиною і частиною козаків таємно, через болото, втік. Вранці в таборі почалася паніка, люди, що залишилися, кинулися бігти хто куди, гинучи в болоті. Поляки завершили розгром, після чого рушили в Україну, даючи волю помсті. В той самий час гетьман литовський Радзивілл зайняв Київ.

Наприкінці липня повернувся Хмельницький і зупинився в містечку Паволоч. До нього почали стікатися полковники із залишками своїх полків. Народ хвилювався, звинувачуючи гетьмана і в поразці, і в потуранні полякам, і в союзі з татарами. Пішли навіть розмови, щоб вибрати нового гетьмана. Насилу Хмельницькому вдалося змінити становище і заспокоїти народ. Тоді ж тіснішими стали зв'язки з Москвою, але нерішучість царя змусила гетьмана виступити із погрозою, що якщо цар не прийме його під свою руку, то коза-

ки мимоволі підуть з поляками і кримчаками на Московську державу. І ще одна подія відбулася в ті дні: на подив багатьох, Хмельницький знов одружився. Його дружиною стала Ганна Золотаренко, вдова корсунського полковника.

Почекавши півтора місяця на допомогу з Москви і не отримавши її, Хмельницький 18 вересня 1651 року підписав з поляками Білоцерківський мирний договір. Реєстр скорочувався в два рази, і козаки тепер могли жити лише в межах Київського воєводства. Це викликало нове повстання в Україні. Переселення в межі Московської держави стало масовим.

Польський сейм відмовився затверджувати Білоцерківський мирний договір, вважаючи, що і 20-тисячний козацький реєстр дуже великий. Знову запахло війною. Весною 1652 року Хмельницький відправив сина Тимофія із загоном до Молдавії, щоб одружити його на дочці молдавського господаря. Цей шлюб давав йому можливість поріднитися з гетьманом литовським Радзивіллою, одруженим на сестрі нареченої Тимофія, і заснувати династію. Сам же Хмельницький з головними силами рушив услід. Польний гетьман Калиновський перегородив Тимофію шлях. Хмельницький тоді направив головні сили, і 22 травня при урочищі Батіг відбулася битва. Польське військо (20 тисяч чоловік) було розгромлене, загинув і Калиновський. Шлюб Тимофія виявився недовгим. Вже наступного року, захищаючи свого тестя в усобній війні, він помер від гангрени після отриманого

поранення.

Весною 1653 року поляки вторглися в Поділля. Восени на березі Дністра під Жванцем відбулася остання велика битва в цій війні. Становище поляків через холоди і брак продовольства було важким, але остаточна перемога вислизнула з рук Хмельницького: знов зрадили татари. Хан таємно уклав з поляками договір на умовах одноразової виплати 100 тисяч червінців і щорічних виплат на підставі Зборівського миру. Крім того, по дорозі назад до Криму татари могли розоряти Україну і брати скільки завгодно полонених протягом 40 днів. Уклавши такий договір, хан пригрозив Хмельницькому ударити в тил козакам, якщо вони не припинять бойових дій. Той не зважився воювати на два фронти. 16 грудня поляки пішли. Розуміючи неможливість продовжувати поодинці боротьбу, Хмельницький з військом повернувся до Чигирина. Він знову звернувся до Москви і почав наполегливо просити царя прийняти його в підданство.

* * *

Москва побоювалася не тільки війни з Польщею, але і бунтівної козацької сили, а також союзу Хмельницького з Туреччиною – своїм одвічним ворогом. Проте 1 жовтня Земський собор остаточно вирішив прийняти гетьмана з військом у підданство. **8 січня 1654 року в Переяславі зібралася Рада, на якій були присутні не тільки старши-**

ни, але і козаки, духівництво, міщани і селяни. До них з промовою звернувся Хмельницький, запропонувавши вибрати, до кого відійти в підданство: до турецького султана, кримського хана, польського короля або російського царя. Народ кричав: «Воліємо під царя московського!» Прочитані були договірні статті, за якими **Україна під назвою Малої Росії приєднувалася до Московської держави.** Після цього на вірність цареві присягнули гетьман і полковники. Правда, вони почали наполягати, щоб і московські послі присягнули за царя, як це робили польські королі. Ті відмовилися, стверджуючи, що самодержавний цар завжди на слово вірний. Старшина та й гетьман присягали неохоче. Адже вони мріяли про незалежність України і про свої шляхетські вольності, як це було в Польщі. Неохоче присягало і духівництво. Услід за цим в березні були підписані «Статті Богдана Хмельницького», відомі як «Березневі статті», що надавали Малоросії широку автономію.

Весною 1654 року почалася війна Росії з Польщею. За Польщу виступали татари, проти – шведський король Карл X, який хотів стати і польським королем. Поляки стояли на межі загибелі. Король Ян Казимир спробував вступити в переговори з Хмельницьким, але зустрів відмову. Проте в 1656 році росіяни раптом уклали з поляками перемир'я, не повідомляючи Хмельницького. Причинами цього були війна між Росією і Швецією, що почалася, і обіцянка поляків після смерті Яна Казимира вибрати королем царя Олексія Ми-

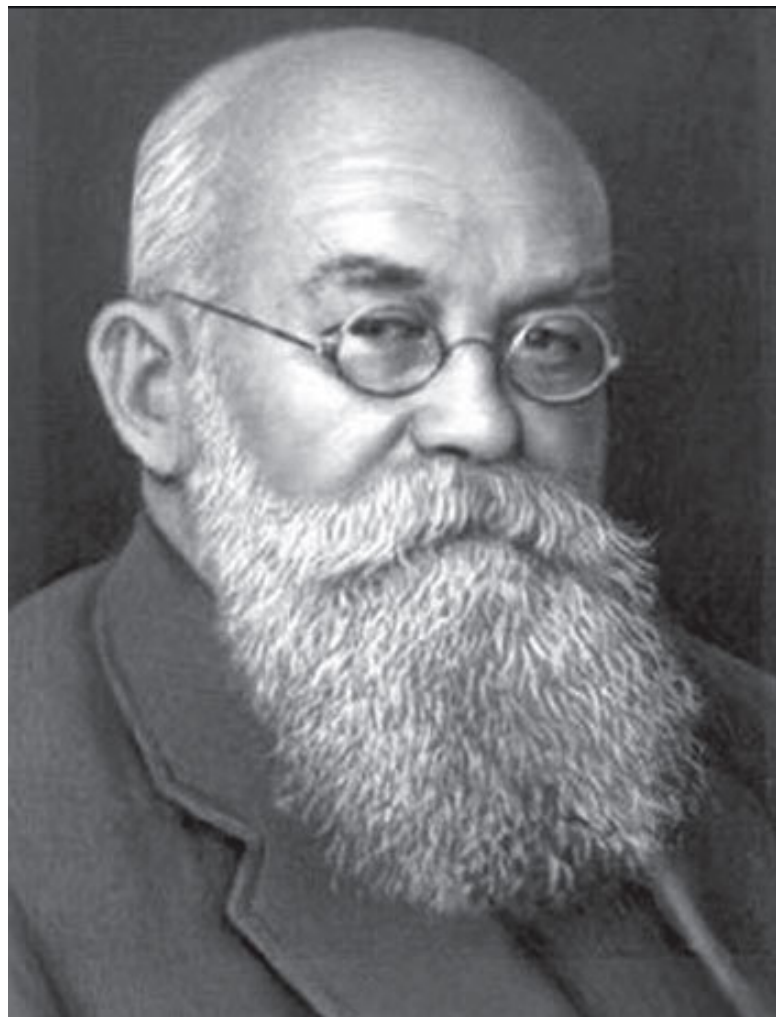
хайловича.

Надія Хмельницького на приєднання за допомогою Росії українських земель, що залишилися у Польщі, не справдилася. Тоді він уклав союзні договори з ворогами Польщі Карлом X і угорським князем Д. Ракоці і послав їм на допомогу 12 тисяч козаків. Гетьман і старшина відкрито звинуватили царя в зраді і порушенні Переяславської угоди. У своєму листі до царя Хмельницький писав: «Шведи – люди честі: пообіцявши дружбу і союз, вони дотримуються слова. А цар, підписавши перемир'я з поляками і маючи намір повернути нас в їх руки, вчинив з нами безсердечно». Щоб спинити його (подібне було порушенням «Березневих статей»), цар направив до Чигирина послів. Вони застали гетьмана вже хворим, проте накинулися на нього з докорами. Через два місяці Хмельницький скликав раду, щоб вибрати свого наступника. Обраним став його син – Юрій. 27 липня 1657 року Богдан Хмельницький помер від апоплексії. Він був похований у церкві, яку побудував сам гетьман, у Суботіві.

З усіх українських гетьманів Хмельницький – найвидатніша постать. Рівного йому талантом і авторитетом продовжувача не знайшлося. Після його кончини в Україні почалася Руїна – боротьба за владу, що принесла народу розорення і незліченні лиха.

Грушевський Михайло Сергійович **(1866—1934)**

Державний, політичний і громадський діяч, голова Центральної Ради, видатний історик

Михайло Сергійович Грушевський народився в місті Холм (що нині входить до складу Польщі), свого часу заснований князем Данилом Галицьким. Але родина Михайла Сергійовича не мала коріння на Холмщині. «Я походжу від старовинної (відомої з XVIII століття), але бідної родини Груш, пізніше Грушевських, яка вгніздилася в Чигиринському повіті», – писав він в автобіографії.

Батько Михайла, Сергій (1833—1901), виріс у родині дякона. Він закінчив Київську духовну академію, але після закінчення навчання не прийняв сан, а почав працювати вчителем. У Холмі батько майбутнього лідера України опинився в 1865 році як викладач греко-уніатської гімназії. У цей час у місті відкрилися педагогічні курси, і Сергій Грушевський став їх директором.

Через рік, 17 (29) вересня 1866 року, у нього народився перший син – Михайло. Хлопчика охрестили в православній церкві Св. Іоанна Богослова. Мати Михайла – Глафіра Захарівна, була для нього психологічно близькою людиною, що вплинула на розвиток його розуму і характеру. Михайло признавався: «Я думаю, що я дуже багато набув від матері, що стосувалося складу розуму і психіки – хоча завжди відчував себе ближче з відвертішим і експансивнішим батьком... Потреба в сильних почуттях, не стільки радісних, скільки болісних, – які моя психіка витворювала навіть з маловажних приводів, коли не було важливих, – в цьому я теж пізнаю психіку матері».

Згодом, з різних причин, Сергій Грушевський почав шукати можливість служити на Кавказі, і йому запропонували місце вчителя гімназії в Кутаїсі. Він вирішив залишитися на Кавказі, коли незабаром з'явилося місце інспектора народних шкіл у новоутвореній Ставропольській губернії. Грушевський поїхав за родиною і перевіз рідних до Ставрополя.

Мати учила Михайла за російською «Граматикою» Блінова, яка потім довго зберігалася серед сімейних реліквій, заложена, потріпана і зшита нитками. Батько також зіграв велику роль в становленні Михайла як особистості, він був щирим патріотом і виховував у синові національну свідомість. Хлопчик рано навчився читати, і книжки замінювали йому спілкування з іншими дітьми. Михайло уславився як мрійник і фантазер і рано почав пробувати свої сили в написанні прози і віршів. З великим бажанням він читав твори з історії літератури й етнографії України.

Михайло добре вчився. У тифліській гімназії він був одним з кращих учнів. Понад усе хлопець цікавився історичними творами, які спонукали його до роздумів про долю рідної України. Саме в цей час він познайомився з історичними творами Миколи Костомарова, прочитав «Записки о Южной Руси» П. Куліша, збірки пісень Г. Максимовича і А. Метлинського, «Історію Січі» Скальського, «Історію слов'янських літератур» О. Пипіна.

У шістнадцять років Михайло записав у своєму щоденнику: «У ці дні задумав я, що добре було б зробитися предводи-

телем суспільства українського, зробитися, як то кажуть, передовим борцем всіх людей, що люблять свою Україну. Що ж, може, Бог і допоможе мені стати предводителем, працюватиму для цього, скільки зможу».

Хто б міг тоді подумати, що з часом у нього з'явиться така можливість...

* * *

У 1884 році були опубліковані перші твори Михайла Грушевського: оповідки «Страшний свідок» і «Остання кутя». У пошуках власного стилю він написав декілька сатиричних оповідань, які вдалися йому краще, ніж перші літературні спроби.

Настав час, і мрія Грушевського про Київський університет збулася. Дідусь благословив його, оскільки сам свого часу вчився там на історико-філологічному факультеті. Батько довго не погоджувався відпустити сина, але врешті-решт дав згоду, правда, тільки після обіцянки Михайла не вступати ні в які студентські гуртки.

Першою історичною працею Грушевського стала робота «Південно-російські господарські замки в середині XVI століття». Після декількох історичних та історико-літературних статей і рецензій у журналах і газетах на третьому курсі університету Михайло взявся за велику роботу на запропоновану своїм керівником, професором Антоновичем, тему:

«Історія Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття». Ця «Історія...» отримала золоту медаль, оскільки була вже досить серйозною, «дозрілою» – як говорив про неї сам Грушевський. У 1891 році її видали в Києві, а молодий учений став професорським стипендіатом на кафедрі російської історії.

Грушевському поталанило з науковим керівником. Володимир Антонович був одним з головних представників українського національного руху другої половини XIX сторіччя. Не дивлячись на численні тактичні компроміси, основний напрям суспільної діяльності Володимира Антоновича був завжди послідовним, адекватним і патріотичним.

Наступним важливим етапом у житті Михайла повинен був стати магістерський іспит, без успішного складання якого мрія про кафедру української історії залишилася б тільки мрією. Це були найважчі зі всіх студентських років Грушевського. У 1893 році він склав магістерський іспит, а в травні 1894 року захистив дисертацію на ступінь магістра. Цього року «рескриптом цесаря» у Львівському університеті була заснована кафедра «Всесвітньої історії з окремим узагальненням історії Східної Європи». Михайло Сергійович був засмучений тим фактом, що змінили первинний план заснування кафедри української історії, і це йшло врозріз з його планами. Ця зміна була мотивована тим, що українська історія нібито не може вважатися конкретною наукою...

Під час своєї викладацької діяльності Михайло Грушевський проявив себе як блискучий педагог. Він умів заохочувати молодь до роботи, давав поради у важких питаннях, підтримував своїх учнів. Гурток слухачів Грушевського був спочатку невеликим, але з року в рік число їх росло, і через двадцять років професор навчив більше сотні учнів, які допомагали йому в науковій роботі.

Насиченим було й особисте життя Михайла Грушевського. 1896 рік став для нього роком створення власного родинного гнізда. У травні Грушевський одружився на перекладачці і педагогові Марії Вояківській – дочці священника. Свій шлюб молодята зареєстрували в церкві Св. апостолів Петра і Павла.

21 червня 1900 року народилася єдина улюблена дитина Михайла Сергійовича і Марії Сильвестрівни – Катерина, Кулюся, як її з теплотою називали батьки і родичі.

Після народження дочки Михайло Сергійович прагнув створити якнайкращі умови для розвитку дитини. Тому в 1901 році він купив землю на Софіївці (тепер це верхня частина вул. І. Франка). Коштів вистачило і на спорудження будинку, адже саме тоді професори входили до числа заможних людей Львова. Нині в цій будівлі діє музей М. С. Грушевського.

Тим часом наукова діяльність видатного історика розширювалася: все літо 1903 року Михайло Сергійович присвятив публічним курсам у Львові, на яких слухачами були представники української молоді. Грушевський був одним із засновників львівського «Академічного будинку».

У 1908 році Грушевські купили садибу на Паньківській вулиці в Києві і почали будівництво великого прибуткового дому на шість поверхів. У мансарді цієї будівлі влаштувалася майстерня самобутнього художника Василя Кричевського.

Саме він прикрасив фамільний будинок Грушевських і приміщення історичної секції на Володимирській, 35.

Окрім цього, Михайло Сергійович значну увагу приділяв рідній галицькій школі. У 1908 році за його ініціативою у Львові створюється організація українського учительства середніх шкіл «Вчительська громада». Грушевський стає першим її головою і редактором її журналу «Наша школа». У 1910 році з'являється «Українська шкільна спілка», що ставила за мету розвиток української приватної середньої освіти. І знову професор Грушевський стає першим головою нової організації.

Якщо підсумувати діяльність М. С. Грушевського до 1914 року, можна нескінченно дивуватися з її широкої багатогранності. **Українці вважали його символом всеукраїнського єднання і дійсним очільником українства.** Навіть його опоненти не могли закрити очі на авторитет Грушевського. Наприклад, ідеологічний супротивник

Дмитро Дорошенко говорив, що Михайло Сергійович – це голова українського національного руху в Російській імперії, а «його слово було для нас в ті часи законом».

* * *

Літом 1914 року почалася Перша світова війна. У цей час Грушевський відпочивав на Гуцульщині, в селі Криворівні, де він побудував собі невеликий будинок над Черемошем і виїжджав туди кожне літо.

Михайло Сергійович мав намір переїхати до Києва, оскільки цього хотіли багато представників українського руху, зокрема, «Товариство українських поступовців». Але воєнні події розвивалися так швидко, що не було ніякої можливості перетнути російський кордон. Не в змозі виїхати ні до Києва, ні повернутися до Львова, Грушевський виїхав з родиною до Відня, де тоді збиралося багато українських утікачів з Галичини і Буковини. Відтоді ніхто з родини Грушевських не повертався до Львова і не бував у рідному будинку.

У Відні Михайло Сергійович відчував себе неспокійно. Він все-таки був російським громадянином, і австрійські власті могли його заарештувати у будь-який момент. Тому в листопаді 1914 року він виїхав до нейтральної Румунії, звідки послав телеграму до Києва. Незабаром прийшла відповідь, в якій однодумці просили його негайно повертатися в

Україну, оскільки з початком Першої світової війни власті імперії почали активну кампанію проти українства, і присутність лідера була просто необхідна.

Коли далекою кружною дорогою Грушевський з родиною дістався до Києва, він негайно був арештований російськими властями. Будинок Грушевських обшукали, цієї процедури не уникнув і будинок у Львові, який з вересня 1914 року окупували російські війська. Поліція забрала всі цінні папери і книги. Перш за все поліцейські намагалися знайти докази, що Грушевський брав участь у формуванні загонів Українських січових стрільців (УСС) для боротьби з Росією. Але вони нічого не знайшли.

Після обшуку Михайло Сергійович опинився в одиночній тюремній камері на Лук'янівці, під дуже суворим наглядом. І хоча при обшуках нічого не було знайдено, що могло б скомпрометувати Грушевського, його доля була вирішена заздалегідь: у лютому 1915 року Михайлу Сергійовичу визначили заслання етапом до Сибіру. Лише клопотання його друзів допомогло пом'якшити вирок, як говорили в ті часи, «вставити букву М»: замість Сибіру Грушевського вислали до Симбірська.

У Симбірську Михайло Сергійович пробув до осені, а потім, на прохання деяких членів Академії наук, восени його перевели до Казані, міста, більш пристосованого до університетських занять. Через рік Грушевський вже опинився в Москві, під «явним наглядом поліції», що позбавляло його

права педагогічної діяльності.

Заслання Грушевського перервала революція. Саме у той час, 4 березня 1917 року, за ініціативою Товариства українських поступовців була створена Українська Центральна Рада (УЦР), яка повинна була представляти політичні інтереси України. **Михайло Сергійович був заочно обраний головою Центральної Ради** (тимчасово його заміщав В. Науменко), оскільки ніякий інший політичний і господарський діяч не володів глибшими знаннями історії українського народу, його проблемами й інтересами.

В Україну з Москви Михайла Сергійовича викликали телеграмою, і 14 (27) березня визнаний лідер нації прибув до Києва. За п'ять днів до його приїзду Центральна Рада видала свою першу відозву «До українського народу».

Відразу після скликання Всеукраїнського національного конгресу була вибрана нова президія УЦР. Головою став Михайло Сергійович Грушевський, а його заступниками – С. Єфремов і В. Винниченко. Потім Рада перетворилася на своєрідний парламент, що складався зі 150 чоловік, обраних від українських політичних партій, професійних і культурних організацій і делегатів від губерній.

Досягнення автономії України не було легким – від Тимчасового уряду Грушевський дістав відмову в розгляді і вирішенні цього питання Установчими зборами. Тоді на селянському з'їзді голова УЦР заявив, що український народ повинен сам вирішувати свою долю.

Врешті-решт на Всеукраїнському військовому з'їзді оголосили I Універсал УЦР. Цей документ містив наступні положення: Україна проголошується автономією у складі Росії, джерелом влади в Україні є український народ, при цьому висловлювалася надія, що інші народи, які проживають на території України, разом будуватимуть автономну державу. Після проголошення I Універсалу 28 червня 1917 року був створений Генеральний Секретаріат – виконавчий орган уряду. Таким чином, в Україні були сформовані окремі гілки законодавчої і виконавчої влади.

3 липня на пленумі Центральної Ради, після того, як було зачитано II Універсал, Грушевський заявив, що фактично отримана автономія України, і тепер вона володіє своїми законодавчим і виконавчим органами – Радою і Секретаріатом.

Поступово Михайло Сергійович все більше розходився в поглядах з ліберально-демократичним напрямом українського руху. З часом він і зовсім перейшов на сторону Української партії соціалістів-революціонерів. Ця партія разом з есерами складала більшість в УЦР.

У відповідь на загарбання більшовиками влади в Росії і відставку Тимчасового уряду 7 (20) листопада 1917 року УЦР видала III Універсал, що проголосив Українську Народну Республіку (УНР), яка формально не поривала федеральних зв'язків з Росією. III Універсал містив наступні демократичні принципи: свободу слова, друку, віросповідання, зборів, союзів, страйків, недоторканність особи і житла.

Тим часом політичне становище не поліпшувалося. Молода Українська держава повинна була наново будувати свої взаємини з Росією. Нова більшовицька влада не сприймала Центральну Раду як орган державної влади, і Україну як державу взагалі.

Після невдалого повстання в Києві уряд більшовиків 17 грудня 1917 року висунув УЦР ультиматум, який був знехтуваний, що послужило приводом для наступу на Україну.

25 грудня 1917 року більшовики створили в Харкові альтернативний УЦР і Генеральному Секретаріату Народний Секретаріат УНР.

З тієї самої хвилини починається складний і дуже суперечливий період багатовладдя на українській території.

* * *

27 січня (9 лютого) 1918 року Українська Центральна Рада підписала Брестський мирний договір між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і УНР, згідно з яким Україна як незалежна держава була визнана державами Четверного союзу і РРФСР. Тим часом відповіддю на IV Універсал, в якому 9 (22) січня УНР була проголошена «самостійною, ні від кого незалежною, вільною суверенною державою українського народу», стала агресія військ Радянської Росії на чолі з есером Муравйовим.

Пізно увечері того самого дня, коли Радянська Росія ого-

лосила війну УНР, частини червоних обстріляли будинок Грушевських у Києві. Але втрата книг, килимів, портретів гетьманів, колекції фарфору, зібрання європейського і східного мистецтва – все це не мало значення в порівнянні з тим, що цього не перенесла мати Михайла Сергійовича, Глафіра Захарівна. Її винесли напівживою з будинку, що горів, і, не витримавши потрясіння, вона через два дні померла в Тарасівській лікарні.

Під час підписання Брестського мирного договору Центральна Рада на чолі з Грушевським була вимушена покинути Київ, декілька годин опісля про це дізналася українська делегація на переговорах. Здавалося, надій відновити владу вже не було і прийшов час визнати своє безсилля. Але Михайло Сергійович в нескінченній боротьбі за українську незалежність став, як здавалося його оточенню, зовсім залізним. Згнітивши серце і подавивши всі свої сумніви щодо успіху і доцільності операції, він пішов на великий ризик: 3 (16) лютого було підписано відозву делегації Центральної Ради до німецького народу з проханням військової допомоги.

Додому члени Центральної Ради поверталися під прикриттям німецьких військ, які відтепер окупували Україну, що стало для українців справжнім потрясінням...

Грушевський пояснював своєму народу, що це на користь Німеччині допомогати Україні стати самостійною і сильною. Він запевняв, що німецькі війська залишаться ненадовго, ли-

ше очистять Україну від більшовиків і повернуться додому, бо Німеччині самій потрібні ці частини.

УНР переживала кризу. По суті, головною проблемою України в той момент була відсутність централізованої влади. Рада не змогла оволодіти ситуацією, скрізь були хаос і анархія, що не влаштовувало і німецькі окупаційні власті. Тому німці почали готувати державний переворот, який і відбувся в ніч на 30 квітня 1918 року.

На засідання 29 квітня, де вирішувалися важливі питання, увірвалися німецькі військові. Прозвучала команда: «Руки вгору!» Всі члени Центральної Ради, не розуміючи, в чому справа, підняли руки. Всі, крім Михайла Грушевського. Після цього мужнього вчинку Михайло Сергійович високо виріс в очах як своїх прихильників, так і ворогів.

Багато істориків дивував той факт, що після гетьманського перевороту Грушевський заради власної безпеки не виїхав за кордон, а залишався в Києві інкогніто. Якийсь час він ховався в передмісті Києва, потім в самому місті у знайомих.

Хоча Михайлу Сергійовичу доводилося часто міняти місцеперебування, він не припиняв літературної і наукової роботи, знаходячи в ній заспокоєння від всіх важких переживань, що навалилися на нього впродовж останніх років. За цей період він написав 4, 5 і 6 частини «Всесвітньої історії», а також книги «Стародавня історія. Античний світ і «Середні віки Європи».

З 1919 року Грушевський вирішив «перевести свою робо-

ту за кордон», щоб далі служити Україні. Почалися роки еміграції. Родина Грушевських кочувала до Швейцарії, а звідти – до Австрії. Катерині, дочці Михайла Сергійовича, довелося покинути Київський університет, в який вона поступила і де вже почала свою наукову діяльність, опублікувавши свої перші статті з літературної критики. Навчання вона продовжила в Женевському університеті.

* * *

У 1924 році Грушевський повернувся в Україну, куди його тягнуло весь цей час. Він нарешті отримав дозвіл на створення кафедри історії України і секції методології і соціології при ній. У Радянській Україні повним ходом йшла українізація, українська мова була визнана державною мовою республіки.

При безпосередній участі ученого в 1926—1927 роках починає свою діяльність Асоціація культурно-історичних досліджень при Київському інституті народної освіти. Грушевський читає тут курси «Сучасна соціологія. Примітивне мислення і його еволюція» і «Соціальна і культурна течії в Україні». Проте в недалекому майбутньому соціологія в СРСР надовго потрапила під заборону.

Незабаром наступив період жорстокого переслідування українства тоталітарним режимом, в гуманітарній сфері вводилася марксистсько-ленінська методологія. Радянська вла-

да почала фабрикувати справи проти діячів української науки. Першою в цьому списку була справа «Союзу визволення України». Почалося цькування і переслідування українських діячів, людей науки і мистецтва. Грушевського намагалися змусити свідчити проти деяких обвинувачених, але він не погодився, після чого Михайлу Сергійовичу наказали покинути Україну.

Так Грушевський знову опинився в Москві, де прагнув продовжувати справу свого життя – історичні дослідження української історії. Він працював в московських архівах, писав історію української літератури. У цьому йому дуже допомагала дочка Катерина, яка була для батька «другими очима», – здоров'я ученого вже було слабким, він втрачав зір.

Тотальний контроль більшовицьких спецслужб нарешті досяг свого логічного фіналу: 23 березня 1931 року в Москві Михайла Сергійовича Грушевського заарештували у справі міфічного «Українського національного центру».

Трапилося так, що Грушевському допоміг високопоставлений більшовик Григорій Ломов – далекий родич Михайла Сергійовича, тому при зустрічі 15 квітня 1931 року з начальником таємно-політичного відділу ОДПУ Яковом Аграновим Грушевський категорично відмовився від своїх «зізнань», заперечував версію про існування УНЦ і свою керівну роль у цій «організації». Всі свої попередні показання він пояснював «хворобливим станом».

Підготовка відкритого політичного процесу була зірвана.

Тепер, коли Михайло Сергійович відмовився від всіх пока-
зань, старання чекістів виявилися марними, тому на вищо-
му рівні було ухвалено рішення – Грушевського звільнити. У
1932 році, коли відбувся процес над «членами» «Українсь-
кого національного центру», обвинувальний вирок був ухва-
лений стосовно п'ятдесяти чоловік – всіх, окрім Грушевсь-
кого, якого називали керівником цього «центру»!

Всі ці події підірвали здоров'я Михайла Сергійовича, і
дружина, рятуючи чоловіка, вивезла восени його на лікуван-
ня до Кисловодська. Можливо, вона сподівалася на цілющі
кавказькі води, але марно – здоров'я чоловіка тільки погір-
шувалося.

Невідомо, чи могла допомогти Грушевському операція –
але вона його убила. 25 листопада 1934 року Михайло Сер-
гійович Грушевський несподівано помер, не витримавши
операції. Поховали його на Байковому кладовищі в Києві,
де вже знайшли спокій видатні українські діячі: Антонович,
Лисенко, Грінченко, Нечуй-Левицький, Леся Українка.

Сумна звістка сколихнула галичан, і вони в своїй газеті
«Рідна школа» так висловилися в некролозі: «На Байково-
му кладовищі в Києві виросла нова могила. У ній знайшов
спокій найвидатніший історик України, великий учитель і
духовний вождь покоління Всеукраїнського руху, президент
Української держави в 1917—1918 роках, в'язень царизму
під час світової війни і в'язень Червоної Москви в останні
роки свого трудового життя Михайло Грушевський».

На могилі встановлений надгробний пам'ятник з лаконічним написом: «Михайло Грушевський»...

Володимир Великий **(?—1015)**

Великий князь Київський, хреститель Русі

«Подиву гідно, скільки добра зробив він Російській землі», – писав автор «Повісті минулих літ» про князя Володимира Святославича. І дійсно, час його княжіння – це розквіт Давньоруської держави, зміцнення її міжнародного становища. При ньому розвивалися землеробство і ремесла, почала розвиватися і руська культура. Ну а прийняття християнства стало справжнім переворотом, що відновив Київську Русь і укріпив центральну владу князя.

Володимир був незаконнонародженим сином войовничого Святослава, київського князя, який здійснив похід на хазар і по дорозі назад з Болгарії в Русь був убитий печенігами.

Матір'ю Володимира, згідно з літописом, була ключниця княгині Ольги Малуша. Ймовірно, Ольга була незадоволена любов'ю сина до рабині, нехай навіть і знатного походження, тому і відіслала Малушу в село Будутино, де у неї і народився син. Малолітній Володимир виховувався при дворі Ольги, під наглядом свого дядька Добрині, оспіваного в билинах під ім'ям Добрині Никитича. У сім років батько посадив Володимира намісником Великого Новгорода, де він провів близько восьми років, навчаючись тонкощам правління.

Після смерті Святослава між його дітьми почалися усобиці. Старший син Ярополк, посаджений на княжіння в Києві, обурився тим, що брат Олег не виявляє йому належної пошани і не присилає данину. У 977 році Ярополк пішов на брата війною й убив його. Дізнавшись про вбивство Олега, Володимир, як стверджує Нестор-літописець, злякався і втік

до Скандинавії, а Ярополк оволодів і Новгородським князівством. Проте через рік Володимир, найнявши за морем дружину і, ймовірно, пообіцявши воїнам багату здобич, повернувся до Новгорода, вигнав намісників Ярополка і наказав їм передати господареві: «Володимир іде на тебе, готуйся до бою з ним». Новгородський князь зібрався воювати з Ярополком, опираючись на союз з полоцьким князем Рогволодом. На це ж розраховував і його брат. І кожен з суперників прагнув для зміцнення союзу посватати половецьку княжну Рогнеду. У цій справі успіх супроводив Ярополка – законного київського князя, а Володимиру відмовили в досить образливій формі, що прискорило розв'язку конфлікту. Володимир блискавично зібрав військо і негайно рушив на Полоцьк. Напад був несподіваним для Рогволда. У результаті полоцький князь і його дружина були убиті, а Рогнеду Володимир узяв собі за дружину, тим самим позбавивши Полоцьку землю самостійності і навіть автономії у складі давньоруської держави. Згодом від цього шлюбу у Володимира народилося шестеро дітей.

Підкоривши Полоцьк, молодший Святославич потім оволодів Києвом і розправився з Ярополком. Тепер ніщо не заважало йому зійти на престол. Вокняжіння Володимира в столиці Русі, згідно з Іаковом Мніхом, відбулося 14 червня 978 року.

Свою державну діяльність молодий князь, як і його попередники, почав з приєднання до Києва східнослов'янських

союзів племен, які або ще не увійшли до складу держави, або відпали у зв'язку із смертю попереднього київського князя. Першою військовою акцією Володимира став похід проти дулібів і хорватів у 981 році. Потім були придушені повстання в'ятичів і радимичів у 982—984 роках. Одночасно були підкорені Закарпатська Русь і Тмутаракань. **За часів Володимира Великого всі основні східнослов'янські союзи племен були включені до складу держави.**

Утвердившись на престолі, князь провів у своїй державі адміністративну, судову і військову реформи. Військова реформа Володимира замінила племінну організацію війська на феодальну, коли власники земельних наділів з прикріпленими до них селянами були зобов'язані виступати в похід у повному бойовому озброєнні на першу вимогу князя.

А воювати тоді доводилося багато. Впродовж майже всього свого правління Володимир вів уперту боротьбу з печенізькими ханами, орди яких кочували в Північному Причорно мор'ї. Важка битва Київської Русі з печенігами в роки правління Володимира відобразилася в «Повісті минулих літ». Нестор згадує про три великі набіги (у 992, 996 і 998 рр.), які закінчилися повною перемогою російських воїнів.

Не забував староруський уряд і про ідеологію. **Першочерговим завданням для Володимира стала реформа язичницьких вірувань і культів.** Згідно з тією-таки «Повістю минулих літ», зійшовши на престол, Володимир наказав поставити на горі поряд з княжим замком пантеон і по-

містити туди язичницьких ідолів на чолі з Перуном – богом грози і блискавки. Можливо, інтуїтивно князь відчував, що одноосібному способу правління повинен відповідати єдиний верховний бог. Проте спроба ввести єдиний для всієї країни культ не принесла бажаних результатів. Тоді погляди Володимира Святославича звернулися до християнства, вже відомої на Русі монотеїстичної релігії, яка поступово розповсюджувалася серед слов'ян завдяки політичним, економічним і культурним зв'язкам з Візантією.

Після довгих роздумів Володимир остаточно схилився до нової віри. Ухваленню важливого рішення сприяла і міжнародна ситуація. У Візантії спалахнула громадянська війна, війська повсталих феодалів наближалися до Константинополя. Співправителі – імператори Василь II і Костянтин – послали до Києва посольство з проханням про допомогу. Володимир допомогу пообіцяв, але натомість просив руки сестри імператорів Анни. Візантіїці вимушені були змиритися з перспективою такої спорідненості, але зі свого боку висунули **вимогу, щоб Володимир перейшов у християнство і хрестив свій народ**. Ця умова відповідала бажанням самого князя, тому в 988 році російські війська розгромили повсталих змовників у битві під Хрисополем. Проте візантійські правителі не поспішали виконувати обіцянку і віддавати принцесу Анну в дружини київському князю. Тоді, щоб змусити візантіїців дотримати слова, Володимир відправився до Криму і обложив Херсонес (на Русі його називали

Корсунь). Хитрістю взявши місто, Святославич міг диктувати Візантії умови миру. Імператор Василь II негайно відіслав Анну до Володимира у Херсонес, де вони урочисто пошлюбилися.

Відразу після повернення Володимир почав повсюдно на Русі вводити християнство. У Києві руками грецьких майстрів була поставлена церква Пресвятої Богородиці, названа пізніше Десятинною, оскільки на її утримування Володимир дав десятину частину своїх доходів.

Останні 15 років життя князя в джерелах не висвітлено. Лише незадовго до його смерті, у 1014 році, літописець згадує Володимира у зв'язку з бунтом його сина Ярослава, який, будучи новгородським князем, відмовився платити щорічну данину, тобто фактично заявив про свою незалежність. Володимир Святославич збирався покарати непокірного сина і наказав «розчищати дороги і мостити мости», але несподівано захворів і помер 15 липня 1015 року. Поховали його спочатку за язичницьким обрядом, а потім тіло Володимира перевезли в Десятинну церкву.

Володимир Великий – видатний державний діяч і полководець, головний засновник Київської держави. **Після смерті він був канонізований церквою, отримавши ім'я святого**, а в народі його величали Красним Сонечком.

Володимир Мономах **(1053—1125)**

Великий князь Київської Русі, полководець, громадський діяч і письменник

Володиміру Мономаху вже виповнилося 60 років, коли він сів на київський престол. Все життя він провів у війнах – як у міжусобних, так і зі зовнішніми ворогами. Ставши великим князем, Володимир зміг припинити розбрат між удільними князями, а набіги кочівників взагалі перестали турбувати руську землю. За життя Володимира в державі встановився відносний порядок.

У 1053 році, за рік до кончини Ярослава Мудрого в родині його сина Всеволода і грецької царівни Марії, дочки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха, народився син. Батько назвав його Володимиром на честь свого діда – Красного Сонечка.

Володиміру рано довелося виконувати складні й явно не дитячі доручення. Вже в 13 років він був відправлений батьком на княжіння до далекого Ростова (Ростово-Суздальська земля). Через п'ять років хлопцю довелося надавати допомогу батькові, обложеному кочівниками-половцями в Переяславі. Після цього він ще п'ять років княжив у Смоленську, до якого згодом приєднав Чернігів. Жив він там щасливо зі своєю першою дружиною Гітою, дочкою загиблого при Гастингсі короля англосаксів Гарольда II. Тікаючи від нормандського герцога Вільгельма Завойовника, дівчина потрапила до Фландрії, потім у Данію до короля Свена Естрідсона, одруженого на Єлизаветі, дочці Ярослава Мудрого і тітці Володимира. Вона-то і посватала принцесу своєму племінникові. Гіта народила чоловікові синів Мстислава, Ізяслава,

Святослава, В'ячеслава, Романа, Юрія (майбутнього Долгорукого) і дочок Євпраксію, Агафію, Марію, Софію.

У 1093 році помер Всеволод. Кияни бажали бачити своїм князем Володимира, тим більше що батько заповідав йому велике княжіння. Але закони престолонаслідування тоді були іншими. Тому, дотримуючи черги старшинства і не бажаючи відновлення міжусобних воєн, Володимир поступився Київом двоюрідному братові Святополку II Ізяславичу.

У 1097 році Святополк і Володимир зібрали всіх руських князів у Любечі. На цьому з'їзді було вирішено припинити розбрат, а також постановлено, що кожен князь володіє тільки своєю вотчиною. На цьому князі цілували хрест, присягнувшись: «Якщо тепер хто буде замірятися на чужу волость, то буде проти нього хрест чесний і вся земля руська». Фактично ж з'їзд у Любечі утвердив розпад єдиної держави на самостійні землі при формальному верховенстві київського князя. Але не встигли князі роз'їхатися по своїх уділах, як знов почалися усобиці.

Разом зі внутрішніми неладами Русь постійно зазнавала набігів половців. Володимир тоді виступив ініціатором ударів у відповідь і постійно підштовхував інших князів до того, щоб вести щодо половців наступальну, а не оборонну політику. Серед численних походів проти половців найвіддалішим виявився похід 1111 року, коли за ініціативою Володимира князі пішли до Дону. Звідти руські війська повернулися з величезним полонем і багатою здобиччю. Цей похід

виявився останньою значною подією в княжінні Святополка Ізяславича. 16 квітня 1113 року він помер. Велике княжіння тепер мало відійти до синів другого сина Ярослава Мудрого Святослава. (Батько ж Володимира був третім сином.) Але кияни і чути про це не хотіли. У Києві почався заколот, викликаний утисками лихварів і тисяцького Путяти. Їх двори і майно були розграбовані. Кияни вдруге попросили Володимира прийняти київський престол, і Володимир дав свою згоду. Він швидко зумів навести порядок у Києві, значно пом'якшив положення городян, упорядкувавши стягування відсотків лихварями і регламентувавши запис у холопи.

Русь знов стала сильна, як і при дідові Володимира. Вторгнення ззовні припинилися. Тепер руські війська ходили походами в інші країни. У 1116 році син Володимира Ярополк розбив на Доні половців, інший син, Мстислав, завдав поразки чуді й узяв їх місто Оденпе, внук Всеволод зробив похід до Фінляндії і переміг плем'я ям. У 1116 році Володимир послав свої війська в грецькі володіння, щоб захистити права дочки Марії, вдови царевича Леона, загиблого в Константинополі під час усобиці, і внука Василя. Дізнавшись про цей похід і бажаючи примиритися з Володимиром, імператор прислав до нього митрополита Неофіта і багатьох знатних людей з дарами. Серед дарів був і царський вінець імператора Костянтина Мономаха, діда Володимира. Поклавши вінець на голову Володимира, Неофіт вперше назвав його царем.

Укріплюючи християнство, Володимир, як і його дід, будував церкви і монастирі. Як і раніше, руською мовою перекладалося багато грецької літератури, підтримувалося літописання. Сам великий князь володів неабияким письменницьким даром. Ним було створено «Повчання», в якому він дав приклад служіння князя Батьківщині, і «Лист Володимира Мономаха Олегу Святославичу».

1124 рік на Русі був багатий на страшні прикмети і біди: сонячне затемнення, засуха, пожежі. Внаслідок пожежі згорів Київ. А 10 травня 1125 року після 13 літ великого княжіння закінчив на р. Альті свій земний шлях Володимир Мономах. Тіло його було перенесене до Києва і покладене в Софійському соборі поряд з батьком, князем Всеволодом, і дідом – Ярославом Мудрим. Діти ж його не змогли продовжити політику батька, що привело до нових усьобиць і розпаду Київської Русі.

Ольга

(?—969)

*Свята рівноапостольна княгиня київська, правителька
Київської Русі при малолітньому синові Святославові*

Пам'ять про святу Ольгу (у різномовних інтерпретаціях Хельга, Хальга, Алогія) шанують донині всі християни, адже вона віддала своє серце Христу за два покоління до хрещення Русі. Вона не боялася проголошувати серед язичників свою віру в єдиного Бога, Господа Всевишнього, Царство Господнє і також Спасителя світу. Саме за це Ольга була не тільки приєднана церквою до лику святих, але і канонізована як рівноапостольна (апостол – посланник Христа для проповіді Євангелія). Тим часом життя «праматері всіх царів руських» було далеко не безгрішне. Мстивість, жорстокість і підступність – не ті риси, які властиві святим людям. **Але Ольга в першу чергу була правителькою, і в історію вона увійшла як велика улаштовувачка державного і культурного життя Київської Русі.**

Про походження Ольги й її дитячі роки невідомо практично нічого. У 903 році дівчинку, імовірно в десятирічному віці, привезли до Києва, щоб обручити з 25-річним Ігорем, сином Рюрика, який пізніше прийняв великокняжіння і почав повновладно правити з 912 року, тобто після смерті Олега. Шлюб цей, видно, був справою великої політики, хоча й існує красива легенда про одруження княжича на малолітній простолюдинці. Княгиня володіла рідкісним розумом, і чоловік виділив під її начало князівство Вишгорода.

Подружнє щастя Ігоря й Ольги закінчилося восени 945 року, коли великий князь, обходячи руські землі для збору оброків і данини з підвладних племен, став жертвою влас-

ної пожадливості. Древляни, що жили на території сучасної Волині, незадоволені надмірною вимогливістю повелителя, збунтувалися. Вони полонили Ігоря, прив'язали його ноги до двох молодих дерев, пригнутих один до одного, і відпустили стовбури. Таким чином князь був розірваний навпіл. Язичницькі звичаї вимагали від Ольги, що залишилася одна з сином Святославом, помсти. Ще не освячена законом Божим, вона дала волю своєму гніву і використовувала кмітливість не на благо.

Широко відома легенда про помсту Ольги жителям древлянської землі. Незважаючи на те, що вони хотіли мирно вирішити конфлікт і навіть запропонували їй вийти заміж за князя Мала, вдова суворо покарала їх. Вихована в традиціях вікінгів, вона легко пішла на обман і підступність, безпристрасно віднеслася до кровопролиття і смерті, щоб утвердити свою владу.

Разом з тим княгиня зробила правильні висновки і за довгі роки правління заслужила звання «мудрої з людей». **Одним з головних діянь Ольги було встановлення першої на Русі системи збору данини – «статутів» і «уроків», тобто постійної величини податків.**

Княгиня всіляко прагнула укріплювати централізовану форму влади і роль своєї держави в зовнішній політиці. Вона зуміла зрозуміти, що шлях до майбутньої величі і можливість на рівних спілкуватися з такими пануючими імперіями, як Візантія і саксонська Німеччина, лежить через відмо-

ву від язичества. У свій час Ольга вагалася, чи не прийняти їй християнство за західним обрядом, але перемогла прихильність до візантійської культури.

З цією метою і відправилася княгиня до Константинополя до імператора Константина VII Багрянородного, спорядивши флот і пишне посольство чисельністю близько двохсот чоловік (а з обслуговуючим персоналом – більше тисячі). Точна дата цього історичного візиту не збереглася, учені відносять його до періоду між 946 і 957 роком. Ольга планувала домовитися про відкриття митрополії в Києві, як це було при Аскольдї, і посватати своєму синові імператорську дочку. Константин визнав це зухвалістю, підкресливши своєю відмовою перевагу імперії над Руссю.

Існує легенда, нібито він запропонував Ользі руку і серце, але дістав відмову. Насправді Константин був одружений, а Ользі, хоч вона і славилася красою, було вже за шістдесят. Княгиня зустрічалася в Константинополі з патріархом Феофілактом і прийняла хрещення, а хрещеним батьком був сам Константин. Але цей факт залишається спірним. По-перше, імператор ніде про нього не згадує. А по-друге, відомо, що в цій поїздці правительку Русі супроводжував священник Григорій, який був або наставником, або духівником, що могло означати – Ольга вже була хрещеною. Хоча можливо, що для додання особливої важливості візиту вона вирішила повторно здійснити обряд у самому Константинополі. Княгиня завжди трималася гордо, з гідністю. І за моменти приниження

вона розквітлася, коли візантійському імператорові згодом довелося просити у неї військо. Ольга відповіла послам: мо-вляв, нехай приїде і почекає так, як я чекала у нього в пор-ту, тоді і дам. Відбуваючи додому, княгиня, наречена у вірі Оленою, отримала благословення патріарха: «Благословенна ти в жонах руських, яко полюби світло, а тьму остави...»

Після прийняття християнства Ольга передала управлін-ня державою Святославові, а сама зайнялася вихованням внуків – Ярополка, Олега і Володимира – у дусі право-слав'я. Пройшли роки, і князь Володимир, названий в били-нах Красним Сонечком, покінчив з язичеством і охрестив Русь, знищуючи залишки святилищ давньої віри. Знамени-тий історик С. М. Соловйов відзначав, що після прийнят-тя християнства на Русі виникло також і нове ставлення до жінок. Завдяки княгині Ользі вони включилися в процес освіти, не поступалися чоловікам в «книжності», а також мали «в жіночому естві чоловічу фортецю», інакше кажу-чи, займалися державними справами – освітою, культурою, будівництвом, лікуванням, воювали і приймали послів. При-кладом такого характеру була сама княгиня, яка фактично до самої смерті (11 липня 969 року) управляла Руссю, тому що Святослав майже весь час проводив у походах.

Княжіння Ольги стало поворотом в історії Київсь-кої Русі, яка увійшла до політичної системи христи-янського світу. Завдяки її мудрості держава не потра-пила в залежність ні від Візантії, ні від Німеччини. М.

М. Карамзін писав, що Ольга «оволоділа стерном держави і мудрим управлінням довела, що слабка жінка може іноді дорівнювати великим чоловікам».

Скоропадський Павло Петрович (1873—1945)

*Український військовий, політичний і державний діяч,
гетьман України, що проголосив утворення Української дер-
жави*

Павло Петрович Скоропадський народився 3 травня 1873 року і належав до відомого козацько-гетьманського роду, в якому було немало видних державних діячів: від уманського козака Федора Скоропадського, учасника Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, і до Івана Скоропадського, що став гетьманом України після І. Мазепи. По материнській лінії Марії Міклашевської родовід брав початок від Великого князя Литовського Гедиміна. Нащадок славного козацько-гетьманського роду після смерті батька був прийнятий в Петербурзький пажеський корпус, який успішно закінчив у 1893 році. Потім служив у гвардійському кавалергардському полку, командував ескадроном і був призначений полковим ад'ютантом.

У 1898 році Павло одружився з Олександрою Дурново – дочкою генерал-ад'ютанта П. Дурново і княгині М. Кочубей. У цьому шлюбі народилося п'ятеро дітей: дочки – Марія, Єлизавета й Олена, і сини – Петро і Данило. З початком російсько-японської війни Скоропадський добився переведення в діючу армію.

Кінець війни застав Павла на посту ад'ютанта головнокомандувача російських військ на Далекому Сході генерала Ліневича – родом також з українських козаків, – а повернувшись з фронту, полковник Скоропадський став флігель-ад'ютантом імператора Миколи II.

Весною 1912 року Скоропадському було присвоєно звання генерал-майора і зараховано до почту Його Імператорсь-

кої Величності. Незабаром ввірений йому лейб-гвардії Кінний полк, в якому служили сини російської аристократії і який носив неофіційну назву «Полк російських шевальє», перетворився на один із кращих в армії. **У першому ж бою 6 серпня 1914 року полк розгромив німецьку бригаду, а його командир одержав вищу бойову нагороду – орден Святого Георгія.**

Лютнева революція застала генерал-лейтенанта Скоропадського командиром 34-го армійського корпусу. Зречення царя привело до того, що, на думку багатьох українських громадських діячів, втратив значення Переяславський договір. Розрив династичної унії Росії й України пожвавив український національний рух, і весною 1917 року в Києві виник власний представницький орган – Центральна Рада. Хоча Скоропадському була чужа соціалістична орієнтація Тимчасового уряду і Центральної Ради, він був військовою людиною і виконував накази командирів. Одним із таких наказів йому доручалося «українізувати» свій корпус.

У жовтневі дні 1917 року, знаходячись в Генеральному військовому комітеті, Скоропадський отримав телеграму з Чигирини, де проходив Всеукраїнський козацький з'їзд. У донесенні повідомлялося, що він одноголосно вибраний отаманом Вільного козацтва. Незабаром Скоропадський скликав опозиційну Раді організацію – «Українську громаду», у керівництві якої стояли офіцери частин, що «українізувалися», лідери Вільного козацтва і представники української

інтелектуальної еліти. Ідеологія її була доступна будь-кому: Україна в анархії, Центральна Рада безсила змінити ситуацію на краще і має бути замінена твердою владою, такою, що користується довірою народу, Найкращою формою влади, враховуючи історичні традиції, може стати гетьманство.

29 квітня в Києві відбувся Всеукраїнський з'їзд хліборобів, 6,5 тис. делегатів якого висловили незадоволеність політикою Ради, зокрема її соціалістичними експериментами і націоналізацією землі. З'їзд ухвалив: «Для порятунку країни нам необхідна сильна влада, нам необхідний диктатор, згідно старовинним звичаям – гетьман». Без жодного опору влада тут же вибраного гетьмана розповсюдилася за кілька днів по всій Україні. Лідери Ради залишалися на волі й активно засуджували переворот, відкидаючи заклики про співпрацю. Коли до осені 1918 року супротивники Скоропадського погодилися з фігурою гетьмана як тимчасового Президента України, було вже надто пізно – шанс укріпити національну владу і зберегти країну був упущений...

Недовгі 7,5 місяців правління Скоропадського проте залишилися в пам'яті українців як період відносно-го благополуччя. За цей час уряд прийняв близько 400 законів. Першими з них стали два – про відновлення права приватної власності на землю і вилучення за ринковою вартістю частини землі у великих землевласників з метою наділу нею малоземельних селян, а також про поліпшення правового стану й умов праці робітничого класу. Найближ-

чим часом був складений і прийнятий збалансований державний бюджет, забезпечена стабільність національної валюти, відновлено нормальне залізничне сполучення, впорядкована фінансова система. Гетьман сприяв перебудові системи української освіти, під його патронатом була створена Українська академія наук. Проте якраз всі ці успіхи в побудові незалежної держави перетворили Скоропадського на лютого ворога вождів як «червоної», так і «білої» Росії.

Трагічна розв'язка настала в листопаді 1918 року. Терміново заклавши основу майбутніх армійських корпусів, Скоропадський спробував створити силу, здатну протистояти розпаду держави. Одночасно гетьман зважився на крок у бік природного союзника, 14 листопада 1918 року проголосивши федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією. Але саме ця заява і стала початком кінця кар'єри Скоропадського.

У цій ситуації Скоропадський, все ще володіючи величезним авторитетом у військах і серед козацтва, міг узяти верховне командування армією в свої руки. Але побоюючись звинувачень в диктаторських замашках, він хотів покласти край братовбивчій сварці політичними методами. Французький консул з Одеси запропонував озброєну допомогу Антанті, але Скоропадський уже тверезо оцінив ситуацію. І він, і українська державність були приречені...

Виїхавши за кордон, Павло Петрович мав намір завершити політичну кар'єру, проте обставини знову змусили його зі-

грати важливу роль в українській еміграції. Навколо Скоропадського об'єдналися інтелектуали, які розробили концепцію українського монархізму, а гетьманський рух в Європі був настільки могутнім, що викликав побоювання державного Центру УНР, який претендував на те, щоб поодинокі представляти інтереси України.

При Гітлері Скоропадський не користувався особливою довірою націонал-соціалістичних властей. Його впливу вистачало, щоб врятувати від репресій ряд українських діячів, зокрема, він добився звільнення німцями С. Бандери, А. Мельника і Я. Стецька. В кінці війни Павло Петрович з дочкою Єлизаветою намагався виїхати із зони можливої радянської окупації. Але потрапивши в Баварії під бомбардування, колишній гетьман був важко поранений і 26 квітня 1945 року помер у госпіталі католицького монастиря міста Меттен. Потім тіло його перепоховали на кладовищі в Оберсдорфі, де пізніше були поховані всі члени родини.

Так закінчилося життя величного аристократа і генерала, що вибрав у важкі роки братовбивчої війни шлях служіння рідній землі і став певною сполучною ланкою російських і українських громадських кіл на новій політичній основі.

Хрущов Микита Сергійович **(1894—1971)**

Радянський державний і політичний діяч, перший секретар ЦК КПРС і Голова Ради Міністрів СРСР

Народився Микита Сергійович 17 (5) квітня 1894 року в селі Калинівка Курської губернії в родині шахтаря. Після здобуття початкової освіти в церковно-парафіяльній школі з 14 років працював слюсарем на заводі, чистильником казанів, слюсарем на шахті. У 1918 році вступив у ряди ВКП(б). Брав участь в громадянській війні.

Починав свою кар'єру М. С. Хрущов зі знайомства з Лазарем Кагановичем, який на початку 1920-х років очолював Компартію України. У 1925 році Хрущов зайняв свій перший пост – партійного керівника Петрово-Мар'їнського повіту Сталінської губернії. З 1931 року перебував на партійній роботі в Москві, в 1935—1938 роках – перший секретар Московського обласного і міського комітетів партії. У 1938 році М. С. Хрущов стає першим секретарем ЦК КП(б) і кандидатом в члени Політбюро ЦК ВКП(б), а ще через рік – членом Політбюро.

Під час Великої Вітчизняної війни Хрущов входив в управління військових рад Південно-Західного напрямку, Південно-західного, Сталінградського, Південного, Воронезького і 1-го Українського фронтів. Закінчив війну в званні генерал-лейтенанта.

З 1944 року Хрущов знов перебуває в обіймі вищого керівництва України – спочатку він зайняв пост Голови Ради Міністрів УРСР, а з 1947-го – першого секретаря ЦК Компартії України. Смерть Й. В. Сталіна в березні 1953 року ініціювала боротьбу за владу в СРСР. У цей момент, коли Го-

лова Ради Міністрів Г. М. Маленков залишив пост секретаря ЦК, Хрущов став фактичним керівником партаппарату, хоча аж до вересня 1953 року офіційно не був першим секретарем ЦК. «Боротьба за Кремль» досягла свого апогею. З березня по червень Л. П. Берія за підтримки вірних йому сил МВС зробив спробу захоплення влади. Щоб усунути суперника, Хрущов пішов на спілку із Маленковим. У вересні 1953 року Микита Сергійович був призначений першим секретарем ЦК КПРС.

У липні 1955 року відбувся черговий Пленум ЦК, головним питанням якого була підготовка до чергового XX з'їзду партії, призначеного на лютий наступного року. В цей час одна з комісій ЦК займалася реабілітацією необґрунтовано репресованих під час сталінських «чисток». Ознайомившись з її доповіддю, Хрущов на засіданні Президії ЦК запропонував створити ще одну комісію – з розслідування діяльності Сталіна. Ця пропозиція зустріла різку відсіч з боку партійних «зубрів» – Молотова, Кагановича і Ворошилова. Проте «молоді» члени Президії (деякі з них опинилися в Політбюро завдяки Хрущову) – Булганін, Сабуров, Первухін, Кириченко, Суслов – підтримали генсека. Хрущов пообіцяв їм, що діяльність комісії буде секретною і що розслідування стосуватиметься «порушень соціалістичної законності», основна частина провини за які лежить на Берії.

XX з'їзд КПРС почав свою роботу 14 лютого 1956 року. Спочатку все йшло у заздалегідь наміченому і звичному рус-

лі. Звітна доповідь, промови членів Політбюро і делегатів зі всіх куточків Союзу. 1436 учасників з'їзду голосно аплодували, вставали з місць і висловлювали вірність ленінському курсу. І мало хто знав, яка боротьба велася навколо доповіді про діяльність Сталіна. До останнього моменту не було ясно, чи буде ця тема взагалі обговорюватися на з'їзді.

З'їзд фактично завершився. Більшість іноземних і вітчизняних гостей з'їзду і журналістів вже роз'їхалися. Й у цю мить до порядку денного з'їзду була включена доповідь «Про культ особи і його наслідки». Хрущов не дарма зволікав. Він чекав, коли делегати з'їзду підтвердять його повноваження першого секретаря ЦК.

«Товариші! У звітній доповіді Центрального Комітету партії XX з'їзду, у ряді виступів делегатів з'їзду, а також і раніше на Пленумах ЦК КПРС немало говорилося про культ особи і його шкідливі наслідки...» – так Микита Сергійович Хрущов у ніч на 25 лютого почав свою історичну доповідь. А далі була 4-годинна промова, що глибоко шокувала всіх присутніх у залі. Деякі делегати, не соромлячись, плакали, а дехто навіть знепритомнів. Чому так відбувалося, зрозуміти неважко. Ще недавно всі молилися на «світлий образ мудрого вождя». І раптом... **Це була не просто констатація і критика окремих недоліків. Сталін, «геній радянського народу», був названий відповідальним за всі біди, що відбувалися з народом.** Повна зневага принципів колективного керівництва і демократичного централізму, вби-

вство Кірова, катастрофічний економічний стан країни, масові репресії і терор 1930-х років, «розстрільний» XVII з'їзд партії (70 % учасників цього з'їзду були знищені під час «чисток»), депортація кавказьких народів. І багато іншого... Але, мабуть, найжахливішим було звинувачення Сталіна в страшних поразках Червоної армії в початковий період Вітчизняної війни. Був розвінчаний міф про Сталіна як про мудрого воєначальника, завдяки якому Радянський Союз розбив гітлерівську Німеччину.

Дебати по доповіді вирішили не відкривати. Це й зрозуміло – дуже вже неймовірним здавалося те, що почули делегати з трибуни з'їзду. Не зважилися видавати і повну версію доповіді. За вказівкою ЦК на підприємствах і в установах були проведені збори, на яких мільйони радянських громадян були ознайомлені з основними положеннями доповіді.

Звичайно, висновки доповіді Хрущова на XX з'їзді були неповними. Все зводилося, по суті, до ролі однієї людини, при цьому замовчувався незаперечний факт, що винна була вся система, уособленням якої є Комуністична партія. Існувала в доповіді і відверта брехня, на зразок того, що Сталін під час війни планував кампанії, користуючись тільки глобусом. І все-таки доповідь досягла своєї мети. Суспільство, навіть не знаючи всіх подробиць, сколихнулося.

У червні 1957 року була організована змова з метою усунення Хрущова. Після повернення із зарубіжної поїздки він був запрошений на засідання Президії ЦК КПРС, члени якої

сімома голосами проти чотирьох зажадали його відставки. Хрущов скликав Пленум ЦК, що відмінив рішення Президії. Після цього керівники «антипартійної групи» – Молотов, Маленков і Каганович – дістали відставку. У березні 1958 року Микита Сергійович зайняв пост Голови Ради Міністрів, зосередивши в своїх руках всі основні важелі влади.

Перемога Хрущова, з одного боку, остаточно звільнила країну від небезпеки повернення сталінізму, але з другого – стала стартом згортання демократичних змін. Багато в чому це стало і причиною Карибської кризи 1962 року, яка ледве не призвела до початку атомної війни. І це ж стало причиною примусової відставки Хрущова в жовтні 1964 року – єдиного подібного випадку в історії СРСР.

На пенсії Микита Хрущов, ім'я якого було фактично викреслене з історії Радянського Союзу, писав мемуари. Помер він 11 вересня 1971 року в Москві.

Кравчук Леонід Макарович
(народився 1934 р.)

Державний і політичний діяч, перший Президент України

Леонід Кравчук народився 10 січня 1934 року в с. Великий Житин Рівненської області. До приєднання західно-українських земель до УРСР Кравчуки мали всього 1,5 га землі, яка повинна була годувати всю родину. Доводилося наймитувати у заможних селян, тому родина пішла в колгосп, сподіваючись врятуватися від злиднів. Батько, Макар Олексійович, став агітатором, а матір, Єфимію

Іванівну, вибрали в місцеву раду. З приходом німців батькові доводилося тривалий час ховатися від переслідувань, потім він пішов на війну і загинув. Мати все життя працювала в колгоспі.

У 1942 році Леонід поступив у початкову школу, яку закінчив через п'ять років. Потім Кравчук вчився в Городищенській школі-семирічці, у випускному класі вступив до комсомолу. Школу Леонід закінчив з відзнакою і в 1950 році пішов на бухгалтерське відділення Рівненського кооперативного технікуму. У 1953 році Кравчук, також з відзнакою, закінчив навчання в технікумі. Вищу освіту Леонід Макарович здобув в Київському державному університеті. Вчився він добре, отримав спеціальність «економіст». З третього курсу Леонід почав займатися громадською роботою і подав заяву про вступ до партії. У травні 1957 року його прийняли кандидатом в члени КПРС, з 1958-го він став членом КПРС.

В університеті Леонід Макарович познайомився зі своєю майбутньою дружиною – Антоніною Мішурою з Сумської області. Дівчина була сиротою, добре вчилася. У 1959 році у

молодого подружжя народився син Олександр.

Після закінчення університету в 1958 році вони були направлені на викладацьку роботу. Наступним кроком в кар'єрі стала постійна робота методистом-консультантом в Будинку політосвіти, потім завідуючим відділом пропаганди й агітації Чернівецького обкому КПУ. У 1967 році Кравчука направляють на навчання в Академію суспільних наук при ЦК КПРС, де він захищає дисертацію. У 1970—1989 роках Л. М. Кравчук працює в апараті ЦК КПУ в Києві. У головному партійному органі України Леонід Кравчук пройшов шлях від завідувача сектором до другого секретаря ЦК КПУ.

У 1990 році відбулися перші демократичні вибори у Верховну Раду. Вони були відкритими і таємними, проходили за новими, відносно ліберальними законами. Леонід Макарович був вибраний по 39-му округу Ямпільському (Вінниччина), в який входили два райони – Ямпільський і Піщаний.

Ця кампанія мала велике значення для подальшого становлення Кравчука як політика. Голова Верховної Ради України В. А. Івашко подав заяву про відставку. Було названо 27 кандидатів на пост, що звільнився, почалася «спікеріада». Леонід Макарович, виступаючи перед депутатами, відразу підкреслив, що головною програмою для нього є прийнята Декларація про суверенітет, яка житиме тільки тоді, коли кожна теза, викладена в ній, буде підкріплена відповідним законодавчим актом. Кравчук закликав якнайскоріше почати роботу над новою Конституцією.

За кандидатуру Кравчука віддали свої голоси 239 парламентаріїв. **Пропозицію про обрання Леоніда Кравчука Головою Верховної Ради України підтримали 292 депутати.**

У зимку 1991 року Кравчуку вдалося переконати більшість депутатів Верховної Ради в тому, що Україні слід прилучитися до проведення організованого Москвою референдуму з «бюлетенем Кравчука», який містив би таке питання: «Чи згодні ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на основі Декларації про державний суверенітет України?». Під час республіканського опитування 80,17 % відповіли «так», що насторожило Москву. Відбувався процес поступового розвалу імперії.

Сказати, що ситуація, яка виникла в Україні після серпневого путчу 1991 року, була складною, значить, не сказати нічого. Леонід Кравчук як керівник країни розумів, що будь-який різкий рух в ту або іншу сторону може вивести ситуацію з рівноваги, і тоді наслідки будуть непередбачуваними. Кравчук вичікував... І лише потім, зваживши всі обставини, він ініціював ухвалення доленосного для України рішення. Звичайно, не варто переоцінювати роль Леоніда Кравчука в тому, що 24 серпня 1991 року Україна отримала незалежність, але не варто її і недооцінювати. **Головна заслуга Кравчука в тому, що відбулося це без кровопролиття і мирним шляхом.**

Позачергове засідання Верховної Ради України 24 серпня 1991 року проходило дуже бурхливо. Питання обговорювалися різні, але всі розуміли, що головне, для чого зібралися депутати, – це незалежність України. В ході засідання Леоніду Кравчуку кілька разів надавали слово, а в кінці засідання він зачитав текст «Акту проголошення незалежності України».

1 грудня 1991 року, на перших в історії країни відкритих президентських виборах, Леонід Кравчук з кількісною перевагою був обраний Президентом України. Першим кроком президента Кравчука стало підписання документів про створення Співдружності Незалежних Держав. СРСР припинив своє існування. За короткий термін вдалося отримати відгуки від 120 країн, і з 87-ма з них були встановлені дипломатичні відносини.

У той самий час економічний стан у країні погіршувався. Негативно вплинув на вітчизняний господарський комплекс односторонній розрив економічних зв'язків, ініційований Москвою. Розвал фінансової системи в 1992—1993 роках привів до інфляційного шоку. В результаті гострої політичної боротьби Верховна Рада восени 1993 року ухвалила рішення про дострокові парламентські і президентські вибори.

Вибори президента були призначені на 26 червня 1994 року. Більшість населення України вірила в перемогу Л. М. Кравчука. Дійсно, в першому турі Леонід Макарович пере-

міг, він отримав 37,68 % голосів виборців проти 31,25 %, отриманих Л. Д. Кучмою. Але в другому турі Кравчук набрав 45,1 % голосів, а Л. Д. Кучма – більше 52 %.

Діставши відставку з поста президента, Леонід Макарович активно займається політичною і громадською діяльністю, кілька разів він обирався депутатом Верховної Ради України.

Л. М. Кравчук назавжди увійшов до історії України. З його ім'ям пов'язано здобуття незалежності, ухвалення атрибутів держави, утворення Співдружності Незалежних Держав і створення умов для дистанціювання від СНД, початок інтеграції в європейські структури.

Кучма Леонід Данилович
(народився 1938 р.)

*Державний і політичний діяч, Президент України в 1994
—2005 рр.*

Революції, що дарують народу свободу, – це святе. Але революції не можуть бути вічними, жодна країна не стане державою і жоден етнос не стане Народом з великої літери, якщо постійно знаходитиметься в революційному стані. Україна в середині 1990-х років втопилася від революцій. Саме тому люди і віддали свої голоси Леоніду Кучмі, політикові-практикові, який відрізнявся від своїх суперників з президентської гонки саме своєю спрямованістю на наведення економічного ладу.

Майбутній Президент України народився 9 серпня 1938 року в селі Чайкине Чернігівської області, на поліських болотах.

Коли вибухнула війна, Данило Прокопович Кучма пішов на фронт і в 1944 році пропав безвісти десь під Новгородом, а решта родини (мати Парасковія Трохимівна і троє дітей) пережила гітлерівську окупацію. У 1955 році Леонід покинув рідні пенати і відправився поступати до інституту. Тоді ж він вперше в житті узяв в руки гроші, дбайливо накопичені матір'ю-колгоспницею.

Юнак, що виріс у бідності, насамперед з'ясував, що на фізтеху Дніпропетровського університету – кузні кадрів для промисловості, що бурхливо росте, – найбільша стипендія. І не роздумуючи, поступив саме туди. Леонід з дитинства мав здібності до точних наук, тому вчився непогано, проявивши себе і в громадській роботі. Компенсуючи невеликий зріст, самолюбний хлопець завжди і у всьому прагнув бути пер-

шим. Кривдників притискував по комсомольській лінії, зате друзям допомагав усім, чим міг. І взагалі був, як то кажуть, душею компанії, не пропускаючи жодного студентського «заходу».

У 1960 році Леонід успішно закінчив Дніпропетровський державний університет і отримав спеціальність інженера-механіка. Протягом 15 років він працював у ракетно-космічному конструкторському бюро «Південне» інженером, потім старшим інженером, провідним конструктором, помічником головного конструктора. Молодий фахівець відразу ж почав наглядати супутницю життя, і незабаром після приходу в КБ на очі йому потрапила миловидна Люда Талалаєва, що співала в самодіяльному хорі. Людмила, хоч і була росіянкою, родом з уральського міста Воткинська, чудово виконувала українські пісні, добре готувала і взагалі стала ідеальною подругою Леоніда. У 1962 році вони одружилися, і незабаром у молодят народилася дочка Олена.

У той час 28-річний Кучма вже був провідним конструктором КБ «Південне» і возив розробки заводу для випробувань на космодром Байконур. Під час підготовки до чергового пуску на стартовому майданчику сталося ЧП – загорілася ракета. Військові і цивільні чини, присутні на старті, кинулися врозтіч: всі пам'ятали про недавню катастрофу, що погубила десятки людей, включаючи Верховного маршала артилерії Неделіна. Не втратив самовладання лише Леонід Кучма, який і організував гасіння готової вибухнути ракети.

Незабаром після цих подій він був висунутий на Державну премію, але ті, хто вирішував це питання, сказали: «Молодий ще, нехай попрацює».

З 1975 по 1982 рік Леонід був секретарем партійної організації КБ «Південне», потім чотири роки працював першим заступником генерального конструктора КБ, а з 1986 по 1992 рік – генеральним директором виробничого об'єднання «Південний машинобудівний завод». У 1990 році Кучма захистив кандидатську дисертацію, а через два роки отримав звання професора. Нині він – член ряду Академій наук, що має немало урядових нагород, серед яких найпрестижніша в СРСР Ленінська премія за розробку ракет СС-18 і СС-20 і Державна премія України у сфері науки і техніки (1993).

Професійна політична діяльність Кучми почалася з обрання його народним депутатом Верховної Ради України в березні 1990 року. Він був серед тих депутатів, які наступного року ухвалили доленосне для України рішення, проголосивши її незалежність.

У жовтні 1992 року Президент України Леонід Кравчук призначив **Кучму прем'єр-міністром нового реформаторського уряду молодій республіки** і доручив йому проведення грошової реформи. Проте майже за рік його «прем'єрствування» «прориву до ринку» так і не відбулося. Вже через пару місяців інфляція в Україні підскочила в три рази, рвонули вгору ціни на енергоносії, почали зупинятися заводи. А прем'єр все кидався між президентом і Верховною Ра-

дою, вимагаючи додаткових повноважень, і погрожував відставкою у разі невиконання цих вимог. Проте незабаром не тільки ліміт надповноважень, але і ліміт довіри главі уряду був повністю вичерпаний.

Хитрий Кравчук все розрахував правильно: Кучма ніколи не зважиться на серйозні зміни. Який «риночник» з людини, яка все життя була упевнена, що «економіка» і «держзамовлення» – синоніми? До того ж президентові було дуже зручно перекласти відповідальність за неминуче погіршення становища в країні на вже «відіграну» фігуру. В той момент ніхто не міг собі навіть уявити, що саме ця фігура через рік переграє самого Кравчука.

У вересні 1993 року чергове прохання прем'єра про відставку задовольнив Кравчук, а потім і парламент України. Після відставки Кучма керував Українським союзом промисловців і підприємців, удосконалював збирання тролейбусів у колишніх ракетних цехах на рідному «Південмаші». По-статі з попелу «відіграному прем'єрові» допоміг його колишній прес-секретар Д. Табачник, що запропонував шефові в 1994 році стартову програму для майбутньої президентської кампанії. Розрахунок був зроблений на електорат Сходу і Криму: виборці цих регіонів у той час вже «наїлися» нав'язливої кравчуківської українізації й інтриг навколо автономії півострова на фоні безробіття, що росло.

На відміну від Кравчука, Леонід Данилович виявився для виборця простим і зрозумілим. І працю в полі знає, і піс-

ні під гітару співає, і дружину без потреби «в телевізорі не показує». До того ж на фоні фінансово-кримінальних скандалів, в яких по самі вуха загрузла тодішня київська еліта, провінціал, що «хотів багато зробити», насилу говорив по-українськи і мав репутацію «скривдженого владою», виглядав дуже непогано.

У результаті Кучма переграв свого опонента. Він хоч і поступився Кравчуку в першому турі, проте в другому турі виборів отримав 52 % голосів. 19 липня 1994 року Кучма дав урочисту присягу Президента – третього в українській історії після Михайла Грушевського (у 1917 р.) і Леоніда Кравчука. У 1999 році Леонід Кучма був переобраний на другий термін.

Десять років президентства Леоніда Кучми – дуже неоднозначний період в історії України. Країну, особливо під час другого терміну його перебування при владі, стрясали гучні політичні скандали, акції протесту, звинувачення перших осіб держави, у тому числі і самого Кучми, в тяжких злочинах. Але все ж таки при ньому **в Україні зберігалася хай і відносна, але стабільність, була прийнята Конституція, проведені грошова і ряд інших важливих реформ.** При Кучмі країну покинула остання боєголовка, що стало юридичним підтвердженням без'ядерного статусу країни, встановленого Декларацією про незалежність.

Перед президентськими виборами 2004 року Конституційний суд надав голові держави, що діяв, можливість ба-

лотуватися на третій термін, проте той відмовився. Після приходу до влади Віктора Ющенка Леонід Данилович подав у відставку і зараз займається громадською і добродійною діяльністю.

Роксолана (1506—1558)

Наложниця, а потім дружина турецького султана Сулеймана I Прекрасного, що здійснила значний вплив на політику імперії Османа

Улітку 1520 року Рустем-паша, всесильний візир молодого султана Сулеймана, прогулювався по невільничому ринку. Серед виставлених на продаж виснажених людей його погляд привернула молода дівчина сяйливої краси. Рустем-паша вирішив купити її і подарувати султанові. Таким чином, дівчина могла претендувати на високе положення, оскільки не вважалася рабинею. І вона скористалася своїм шансом сповна...

Точний час і місце народження жінки, що згодом впливала на найважливіші історичні події, невідомі. Згідно з найпоширенішою версією, Анастасія (або Олександра) була дочкою священика Гаврили Лісовського з невеликого містечка Рогатин (нині – Івано-Франківська область). На той час ця територія належала Речі Посполитій і постійно зазнавала набігів кримських татар. При одному з набігів 15-річна дочка священика була захоплена і потрапила в рабство. Її, очевидно, спочатку переправили в Кафу (Феодосію), де знаходився найбільший невільничий ринок, а потім вона опинилася в Стамбулі.

Потрапивши в гарем, русоволоса дівчина звернула на себе увагу султана Сулеймана. Її прозвали Хуррем, що в перекладі означає «Та, що сміється». Нам же вона більше відома під європеїзованим ім'ям Роксолана, тобто «русинка». Незабаром проста наложниця, яких у султана була велика кількість, стала його дружиною. Вона була не тільки досвідченою коханкою, але і цікавою співбесідницею, що добре зналася

на мистецтві і державних справах.

Не слід вважати, що становище першої й улюбленої дружини, радника у всіх справах, прийшло до Роксолани само по собі. У художній літературі і в кіно її образ часто ідеалізується, але насправді їй доводилося постійно інтригувати, бути жорстокою, іноді віддавати накази про вбивство неугодовних людей. Але для тих часів все це було типово, і Роксолана-Хуррем, щоб вижити, мала приймати «правила гри» султанського двору.

Первісток Сулеймана і Роксолани, Мехмед, народився в 1521 році. У них було чотири сини – Мехмед, Селім (що згодом успадкував трон після батька), Баязид, Джангир – і дочка Міріам. У 1530 році відбулося пишне весілля правителя імперії і Роксолани (звичайно, перед весіллям вона прийняла іслам). Після цього Хуррем отримала статус «баш-кадуні» – головної (а по суті єдиної) дружини султана. **Роксолана вважалася однією з найбільш освічених жінок свого часу, вона приймала послів, відповідала на листи іноземних правителів, була в курсі подій, що відбувалися в імперії Османа і за її межами.** За її наказом в Стамбулі побудовано декілька мечетей, лазень і медресе. Ця незвичайна жінка, що чудово розбиралася в політиці і цінувала мистецтво, по праву зайняла своє місце в історії. Вона померла в 1558 році і, після оплакувань невіщного чоловіка, була похована зі всіма належними почесностями.

**Конашевич-Сагайдачний
Петро Кононович
(1570—1622)**

Політичний і військовий діяч, гетьман реєстрового козацтва, керівник походів до Криму і Туреччини

Майбутній гетьман народився, ймовірно, близько 1570 року в селі Кульчинці поблизу міста Самбора (нині – Львівська область) і був вихідцем із занепалого шляхетського галицького роду православного віросповідання. Він закінчив один із кращих на той час польських учбових закладів – Острозьку академію на Волині, а потім відправився «за пороги», де під керівництвом Самійла Кішки пройшов військову школу.

Починаючи з 1590-х років Сагайдачний вже брав участь у козацьких походах. З початку XVII століття він постійно знаходився в Запорозькій Січі і брав участь у походах на Молдову і Лівонію у війнах (1600—1601 рр.). У 1605 році він **був обраний кошовим отаманом Січі і очолив ряд вдалих походів на Оттоманську Порту і Кримське ханство.**

Сагайдачного вибрали гетьманом на початку 1610-х років. Він відразу ж узявся за реформу війська, щоб не перетворилося вільне козацтво в звичайні зграї розбійників. У своїх частинах гетьман підтримував жорстку дисципліну, бо, як свідчили сучасники, без палиці зовсім відвикли від слухняності козаки. Покарання за провину були нечувано жорстокими, але кращі воїни не нарікали, вони розуміли, що гетьман таким чином зміцнює їх бойовий дух.

Історики відзначають, що в гетьманській діяльності Сагайдачний керувався прагматизмом, тверезим розрахунком, твердістю і одночасно схильністю до компромісів. У 1618

році Польща звернулася до нього з проханням допомогти королю Владиславу, що рушив на Москву. У гетьмана на цей час були зовсім інші плани, він якраз вів переговори з французьким послом Марконетом про союз проти турок, проте, оскільки в справі брав участь сам Владислав, козаки не могли відмовитися. Запорозьке військо в 20 тисяч шабель оволоділо Лівнами й Єльцем, розбило ополчення Пожарського і Волконського, проте Москву узяти не змогло. В результаті укладеного миру Владислав і його прихильники програли, але на військовій славі Сагайдачного ця поразка аніскільки не позначилася, бо самі запорожці не потерпіли жодної поразки у відкритому бою і до того ж повернулися додому з багатою здобиччю.

Сагайдачний переніс столицю козацтва до Києва. Разом з усім Військом Запорозьким він записався до Київського Богоявленського братства, а в 1620 році переконав єрусалимського патріарха Феофана, що повертався з Москви, відновити на Україні православну ієрархію, знищену Брестською унією 1596 року. Патріарх висвятив Іова Борецького на митрополита Київського, а також ще чотирьох єпископів для Київської митрополії. Тоді ж гетьман надіслав до царя спеціальне посольство з проханням прийняти українських козаків на московську службу. Польща примирилася з цим, тому що знову потребувала козаків: турки завдали їй страшної поразки під Цецорою. Польський король прохав у запорожців допомоги, і в серпні 1621 року Сагайдачний з величезною ар-

мією – 41 тис. вершників і артилерії з 22 гарматами – був уже на берегах Дністра.

Більше місяця билися козаки з турками, здійснювали зухвалі набіги на ворожу територію, доходили до шатрів турецьких воєначальників. Але бої не дали вирішальної переваги жодній із сторін, і, не дивлячись на чисельну перевагу турецького війська, султан Осман II забажав миру, який був укладений 8 жовтня 1621 року на умовах, вигідних Польщі. У цьому поході, під час однієї з сутичок під Хотином, Сагайдачний був тяжко поранений.

Польський король щедро нагородив запорожців за подвиги під Хотином, але козацького гетьмана це не радувало – йому вже недовго лишалося жити. Після тривалої хвороби Петро Конашевич-Сагайдачний помер у Києві 20 квітня 1622 року на руках у своєї дружини Анастасії від ран, отриманих у Хотинському бою.

Паскевич Іван Федорович
(1782—1856)

Військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал

За переказами, родина Паскевичів походила з українського потомственного козацького роду полтавського полку, який бере свій початок від Паська, старшини в армії гетьмана Богдана Хмельницького. Іван Паскевич народився 8 (19) травня 1782 року в Полтаві. Його батько посідав посаду голови Верховного земського суду. Разом з другим сином, Степаном, він віддав Івана в Пажеський корпус. Серед інших учнів корпусу Іван був представлений імператорові Павлу I, в 1798 році дістав звання камер-пажа, а потім – лейб-пажа. Здібний хлопець сподобався імператорові, і при випуску з корпусу був зарахований в поручики лейб-гвардійського Преображенського полку.

Після правління Олександра I кар'єра Івана Паскевича де-що сповільнилася. Шанс проявити себе молодому офіцерові випав в 1806 році, коли почалася Російсько-турецька війна. Іван потрапив в розпорядження генерала Міхельсона, який був призначений командуючим армією південного напрямку і вступив до Молдавії. У березні 1806 року колона військ вночі збилася з шляху. Паскевич самостійно зміг знайти дорогу, за що згодом був нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня.

У червні 1809 року Іван Паскевич отримав звання полковника і став командиром Вітебського мушкетерського полку, а в листопаді 1810 року він уже генерал-майор і командир 26-ї піхотної дивізії.

Коли війська Наполеона вторглися на територію Російсь-

кої імперії, дивізія входила до складу Другої армії під командуванням П. І. Багратіона. Перед Смоленською битвою на початку серпня 1812 року Паскевичу вдалося переконати вищих начальників дати бій не у відкритому полі, де росіяни явно поступалися супротивникові і були б швидко розбиті, а в самому місті. Нав'язавши французам важкі міські бої, російські частини змогли перегрупуватися і виграти так необхідний на той момент час. У Бородінській битві Іван Паскевич зі своєю дивізією відчайдушно захищав (під час бою під ним було убито двох коней) редут на Курганній висоті, що увійшов до історії під назвою «батареї Раєвського». З шести полків 26-ї дивізії в строю залишилося близько 1200 чоловік – одного полку. Потім Паскевич воював під Малоярославцем, Вязмою, Красним, був нагороджений орденом Святого Володимира II ступеня. Під час закордонного походу російської армії 1813—1814 років дивізія Паскевича відзначилася у Битві народів під Лейпцігом 4—7 (16—19) жовтня 1813 року, після якої її командир отримав звання генерал-лейтенанта і був нагороджений орденом Святої Анни I ступеня. У січні 1814 року Івана Федоровича призначили командиром 2-ї гренадерської дивізії, разом з якою він брав участь в узятті Парижа в березні того ж року. Саме там, в Парижі, на одному з прийомів імператор Олександр I познайомив Паскевича зі своїм молодшим братом – тоді ще 18-річним Великим князем Миколою Павловичем, а згодом – імператором Миколою I. **Ця зустріч переросла в дружбу, що**

визначила не тільки подальше життя генерала Паскевича, але і багато в чому хід історії Росії в другій чверті XIX століття.

У 1817 році Іван Федорович одружився з Єлизаветою Олексіївною Грибоєдовою, троюрідною сестрою О. С. Грибоєдова. Через вісім років, після повстання декабристів, він вступився за автора «Горя з розуму» перед царем і зумів відвести звинувачення від свого родича. Треба сказати, що заступництво генерала стосувалося не тільки людей з вищого світу. Коли в 1816 році спалахнув так званий Смоленський бунт, Паскевич зумів розібратися в справі і встановив, що головна причина бунту – безконтрольне хабарництво місцевих чиновників. Після цього звинувачення з переважної більшості селян були зняті.

В часи правління Миколи I Паскевич став однією з найбільш довірених осіб імператора. У 1826 році він був направлений на Кавказ як помічник (фактично контролер) головує правляючого А. П. Єрмолова. Ставши в 1827 році замість Єрмолова командиром Окремого Кавказького корпусу і намісником на Кавказі, І. Ф. Паскевич здійснив ряд блискучих перемог спочатку в Російсько-перській (1826—1828 рр.), а потім Російсько-турецькій (1828—1829 рр.) війнах.

У червні 1831 року Паскевич замість померлого І. І. Дібіча був призначений головнокомандуючим військами, надісланими на придушення Польського повстання. За неповних три місяці він розбив сили повсталих і 26 серпня штур-

мом узяв Варшаву. За це імператор подарував йому довічний титул князя Варшавського.

У 1849 році І. Ф. Паскевич був призначений головнокомандуючим військами, надісланими до Угорщини для придушення антиавстрійських виступів. Після початку Кримської війни він прийняв командування військами на Західному кордоні і Дунаї (т. з. Дунайська армія). Під час одного з боїв воєначальник отримав важке поранення уламком снаряда і був змушений покинути армію. 20 січня 1856 року Іван Федорович Паскевич помер у Гомелі.

Горбачевський Іван Якович

(1854—1942)

Хімік, біохімік, епідеміолог і гігієніст, громадський і політичний діяч

У науці іноді буває, що над тією чи іншою проблемою безуспішно б'ються знамениті учені, а рішення знаходить який-небудь «вискочень». Так було і в XIX столітті, коли провідні хіміки і біохіміки намагалися штучним шляхом отримати сечову (уреатну) кислоту. Лібіх, Веллер, Фішер, Розен – ці імена були відомі всім, хто хоч би поверхово був знайомий з хімією і біохімією. А ім'я Івана Горбачевського до 1882 року було, по суті, нікому невідоме. **Але саме він першим здійснив синтез сечової кислоти з гліцину, зробивши, таким чином, найважливіше наукове відкриття. І цим його внесок у науку не обмежився...**

Син греко-католицького священика, що народився в селі Зарубинці (нині Збараського району Тернопільської області) 5 (17) травня 1854 року, після закінчення Тернопільської гімназії в 1872 році поступив на медичний факультет Віденського університету. Закінчивши його, молодий учений декілька років займався науковими дослідженнями в хімічному і фізичному інститутах Відня.

Ще в 1838 році знаменитий хімік Юстус Лібіх писав: «В органічній хімії немає речовини, яка приковувала б до себе більше уваги, ніж сечова кислота». Відкриття Іваном Горбачевським способу синтезу сечової кислоти стало найбільшим успіхом у сфері органічного синтезу від часу першого синтезу органічної речовини (щавелевої кислоти) Ф. Веллером у 1824 році. Учений, якому на той момент ще не виповнилося тридцяти, був запрошений професором медичного

факультету Празького університету (з 1920 року він почав називатися Карловим). Згодом Іван Якович кілька разів обирався деканом медичного факультету цього університету, а в 1902—1903 роках був його ректором. Весь цей час учений не припиняв свої наукові дослідження. Зокрема, він одним з перших указав, що амінокислоти входять до складу білків, і запропонував нову методику визначення змісту азоту в сечі й інших біологічних об'єктах. Його підручником «Медична хімія», написаним у 1904—1908 роках, досі користуються студенти чеських вузів.

У 1906—1917 роках І. Я. Горбачевський був членом Вищої санітарної ради, в 1917—1918-х – міністром охорони здоров'я Австро-Угорщини – першим у світі міністром охорони здоров'я. Він став одним з ініціаторів організації Українських університетських курсів, які в січні 1921 року були перетворені в Український вільний університет. У 1924 році Іван Якович був обраний ректором університету, згодом він п'ять разів переобирався на цю посаду. **Все своє життя учений прагнув до того, щоб українська наука була дійсно українською.** Він опублікував декілька робіт, присвячених українській хімічній термінології, підготував два томи підручника «Органічна хімія» українською мовою (перший був виданий у Празі, другий, на жаль, так і залишився в рукописі).

Про величезний авторитет І. Я. Горбачевського серед колег-учених свідчить той факт, що в 1900 році 46-річний

учений став головою Міжнародного лікарського конгресу. Іван Якович був дійсним членом академій наук декількох європейських держав. Його знали і цінували і в Радянській Україні, в 1925 році учений став членом Академії наук УРСР, йому було запропоновано місце професора в Харківському університеті, але за станом здоров'я Іван Якович не прийняв цю пропозицію. У 1941 році було ухвалено рішення про відкриття медичного факультету Львівського університету, і планувалося, що 88-річний учений займеться організацією учбового і наукового процесу. Але планам цим не судилося було збутися: 24 травня 1942 року Іван Горбачевський помер у Празі, де і був похований на кладовищі Святого Матея.

Гудович Іван Васильович
(1741—1820)

Військовий і державний діяч, генерал-фельдмаршал

Кар'єра Івана Гудовича, уродженця села Розузкачечель-ке Подільської губернії (нині Ольгопіль Вінницької області), розвивалася стрімко. Здавалося, що перед сином таємного радника, генерального малоруського підскарбія¹ Василя Андрійовича Гудовича, відчинені всі двері. Він здобув блиску-чу освіту, вчився в університетах Кенігсберга і Лейпціга. У 1759 році Іван поступив на військову службу прапорщиком Інженерного корпусу, потім був флігель-ад'ютантом у графа П. І. Шувалова, одного з впливових вельмож елизаветинського часу.

Коли в кінці 1761 року на престол зійшов Петро III, брат Івана, Андрій Гудович став одним із прибічників імператора серед офіцерів. Потягнувся було за братом і Іван, призначений у той час генерал-ад'ютантом дядька Петра III, принца Георга Шлезвіг-Гольштинського. Але влада в Росії має властивість мінятися, і далеко не завжди передбачено. Петро III процарював 186 днів, після чого був позбавлений влади і через тиждень помер при загадкових обставинах. Катерина II, що зайняла престол, явно не любила тих, хто піднісся при її «гаряче любимому» чоловіку. Потрапили в опалу і Гудовичі. Іван був заарештований і поміщений під охорону суворого караулу.

Навіть після того, як через три тижні Іван Гудович був відпущений, здавалося, що на його кар'єрі, що добре починалася, можна ставити хрест. Проте в наступному, 1763 році, він

¹ Чин, відповідний казначею.

уже командує Астраханським піхотним полком. По-справжньому ж **талант воєначальника Івана Гудовича розкрився під час Російсько-турецької війни 1768—1774 років**. У битві під Хотиним 11 липня 1769 року частини Гудовича спочатку відбили декілька атак переважаючих сил противника, а згодом розбили турок, що засіли в Рачевському лісі. Потім були Ларгська і Кагульська битви, узяття Бухареста 14 листопада 1770 року, битва при Одалунах. У 1772 році Іван Васильович тяжко захворів і покинув армію, але як тільки дозволило здоров'я, повернувся у військо.

Після завершення війни і підписання Кючук-Кайнарджийського мирного договору Іван Гудович командує дивізією, розквартированою в районі Очакова і річки Південний Буг. У 1785 році указом імператриці Катерини II він призначений тамбовським і рязанським генерал-губернатором, із збереженням посади інспектора армії по інфантерії і кавалерії. Коли в 1787 році почалася чергова Російсько-турецька війна, Іван Васильович проситься на фронт, де командує корпусом. У ході війни корпус Гудовича відзначився узяттям Хаджи-бея, фортеці Кілія і, особливо, штурмом Анапи в червні 1791 року, коли 7 тисяч бійців під командуванням Івана Гудовича зламали опір 15-тисячного гарнізону. За часів цієї війни Іван Васильович не тільки успішно командував військами, але і влаштовував особисте життя – в 1788 році його обраницею стала Парасковія Кирилівна Розумовська, дочка останнього гетьмана Малоросії Кирила Ро-

зумовського.

У 1796 році із-за чвар з фаворитами старої імператриці Катерини II Іван Гудович покинув службу. В часи правління Павла I він знову в армії, у фаворі у нового імператора, отримав титул графа, в 1798 році призначений київським, а потім подільським генерал-губернатором. Проте за критику прусських порядків, що запровадилися в армії, в 1800 році він дістав відставку.

Утретє Іван Гудович прийшов на державну службу в 1806 році. Знаходячись на посаді головнокомандуючого в Грузії і Дагестані, він не тільки енергійно керував військами в ході чергового протистояння Російської імперії й імперії Османа 1806—1812 років, але і доклав немало зусиль по боротьбі з епідемією чуми, що охопила Кавказ. У 1809 році Гудович був призначений головнокомандуючим у Москві, наступного року його ввели у Державну раду. Відзначитися у війні з Наполеоном немолодий воєначальник вже не встиг (це за нього зробив його син Андрій Гудович) – у 1812 році він остаточно подав у відставку і 22 січня 1820 року тихо помер в рідному Ольгополі.

Розумовський Кирило Григорович (1728—1803)

*Державний і політичний діяч, останній гетьман Війська
Запорозького, президент Імператорської академії наук*

Чи добився б Кирило Розумовський неймовірних висот, якби він не був братом Олексія Розумовського, а той, у свою чергу, не зачарував своїм голосом і красою майбутню імператрицю Єлизавету Петрівну? Напевно, ні. Але навряд чи Кирило Розумовський увійшов би до історії, якби всі його заслуги обмежилися тим, що він був молодшим братом фаворита цариці. Адже брати Розумовські – і Олексій, і особливо Кирило, – піднісшись, відстоювали не тільки свої інтереси (хоча про них вони ніколи не забували), але й інтереси своєї батьківщини – України. А робити це було дуже непросто...

Кирило Розум народився 18 (29) березня 1728 року в селі Лемеші Козелецької сотні Київського полку (нині Козелецького району Чернігівської області) в родині простого козака. Через три роки його брат Олексій потрапив до придворної капели в Петербурзі і, звернувши на себе увагу Єлизавети, став її фаворитом. Коли Єлизавета стала на престол у 1741 році, Олексій був камергером, а в наступному році імператриця і син козака таємно повінчалися в підмосковному селі Перово. У 1742 році Олексій викликав до Петербурга молодшого брата.

У 1743 році у супроводі ад'юнкта Академії наук графа Григорія Теплова Кирило був відправлений на навчання за кордон. Хлопець побував у Берліні, де вчився у відомого математика Ейлера, слухав лекції в університеті Геттінгена, відвідав Францію й Італію. У 1745 році Розумовський (пріз-

вище він, як і його брат, змінив у 1744-му) повернувся до Петербурга.

У 1746 році Кирило Розумовський був затверджений президентом Імператорської академії наук. Навряд чи призначення на цю посаду відповідало вікові, досвіду і можливостям 18-річного хлопця, але в указі Єлизавети було відзначено, що зроблене це «з міркувань особливої здібності, що вгледілася в ньому, і придбаного в науках мистецтва», і охочих заперечити думку імператриці не знайшлося.

Після смерті в 1734 році гетьмана Данила Апостола Україна управлялася тимчасовою колегією, що складалася з 12 чоловік. У травні 1747 року Єлизавета, що благоволила до України (багато в чому, звичайно, завдяки братам Розумовським), видала указ «Про обрання в Малоросії гетьмана за колишніми правами і звичаями». У лютому 1750 року на раді в Глухові Кирило Розумовський був обраний гетьманом Війська Запорозького.

Треба сказати, що спочатку новий гетьман без особливого ентузіазму поставився до свого нового призначення. Тільки у 1751 році, та і то після того, що не залишилось можливості для заперечень наказу Єлизавети, він відправився в Глухів – тодішню столицю Гетьманщини. Проте згодом ситуація змінилася.

Указом імператриці була відновлена автономія України, спостереження за українськими справами було передане від Сенату в Колегію закордонних справ, як це було при колиш-

ніх гетьманах. **За час свого правління К. Розумовський прагнув перетворити Україну на самостійну** (наскільки це було можливо) **державу європейського зразка.** Були проведені прогресивні судова і військова реформи, прийняті заходи щодо розвитку української торгівлі і промисловості, гетьман мав намір розвивати освіту, зокрема, відкрити в Глухові перший український університет.

На жаль, більшість благих намірів Кирила Розумовського так і залишилися нереалізованими. Програма модернізації України і активізація української старшини, що послідувала за нею, не входили в плани царського уряду, і ще при Єлизаветі, в середині 1750-х років, політичні і економічні права української автономії були твердо обмежені. Катерина II прихильно ставилася до Кирила Розумовського, оскільки той брав активну участь у дворцовому перевороті 1762 року, внаслідок якого вона зайняла престол. Але коли в 1764 році козацька рада подала їй петицію з проханням зробити гетьманську владу спадковою, імператриця розгнівалася, викликала Розумовського до Петербурга і змусила зректися гетьманства. Кирило Григорович був «обсипаний» нагородами і почестями – йому дали чин генерал-фельдмаршала, призначили величезну пенсію, подарували маєтки. Але більше в Україні гетьманів не обирали...

Останні роки життя Кирило Розумовський провів у своїй резиденції в Батурині. Тут він і помер 9 січня 1803 року і був похований в склепі на території побудованої за його наказом

Воскресенської церкви.

Трощинський Дмитро Прокопович (1749—1829)

*Державний діяч, президент Поштового департаменту,
міністр юстиції, меценат*

Життя Дмитра Прокоповича Трощинського – це ще один яскравий приклад того, як людина, не маючи «стартового майданчика», зуміла піднятися на державний олімп і увійти до історії. Син військового писаря, що народився 26 жовтня 1749 року в Глухові (нині Сумська область), вчився грамоті у парафіяльного дячка. Такий початок «кар'єри», здавалося, мало що обіцяв. Але хлопець був наполегливий, розумний і кмітливий не за віком. Після закінчення духовної семінарії Дмитро потрапив в Малоросійську колегію, потім став полковим писарем. Завдяки своїм якостям Трощинський припав до душі генерал-аншефові князеві М. В. Репніну, який узяв його секретарем, а потім зробив управителем своєї канцелярії.

Не втрачаючи зв'язку з Репніним, на початку 1780-х років Дмитро працює разом з іншим вельможею, що швидко набрав силу у той час, – своїм земляком О. А. Безбородьком. У відсутність свого покровителя Дмитро Прокопович часто докладав про справи особисто імператриці, чим і заслужив її прихильність. У 1793 році Катерина призначила Трощинського своїм статс-секретарем і одночасно членом Поштового департаменту.

Як і багато його сучасників, при Павлові I Трощинський спочатку ще більше піднісся – він став сенатором і президентом Поштового департаменту, але потім потрапив в опалу і був звільнений зі всіх посад. Проте його кар'єра на цьому не закінчилася...

У ніч на 12 березня 1801 року відставний чиновник був викликаний в імператорський палац. **Саме Дмитру Прокоповичу було доручено написати знаменитий маніфест про сходження на престол Олександра I**, в якому цар відмовлявся від політики Павла I і урочисто присягався «управляти Богом нам врученим народом по законах і по серцю в бозі спочилої найяснішої бабці нашої государині імператриці Катерини Великої». Трощинському було повернене звання сенатора і відділи поштового відомства. Незабаром він став членом Державної ради і головою міністерства уділів, яке управляло землями і майном імператорського двору.

Незважаючи на благовоління Олександра, Дмитро Прокопович не підтримував реформ молодого царя і в 1806 році вийшов у відставку, поселившись в полтавському маєтку в с. Кибенцях. У 1812 році Трощинський був вибраний предводителем полтавського дворянства. Через два роки він зустрічав імператора, що повертався з-за кордону. Досвідчений сановник знову потрапив у поле зору Олександра, який призначив його міністром юстиції. На цій посаді він пробув три роки, після чого знову і на цей раз остаточно покинув службу. Помер Дмитро Прокопович 26 лютого 1829 року.

Крім свого внеску в справи державні, Д. П. Трощинський був відомий своєю добродійною і просвітницькою діяльністю. Зокрема, він був другом і покровителем багатьох українських письменників і художників – В. Капніста, В.

Боровиковського, П. Коропчевського, безпосередньо сприяв першому виданню «Енеїди» Котляревського, мав домашній театр, яким керував за допомогою Василя Гоголя-Яновського, син якого Микола – в майбутньому видатний письменник, також за участю Трощинського був улаштований в Ніжинську гімназію.

Завадовський Петро Васильович **(1739—1812)**

*Видатний державний діяч, перший міністр освіти
Російської імперії*

Те, що Петра Завадовського балувала доля, це безперечно. Але не підлягає сумніву і те, що він умів користуватися благоволінням долі і сильних світу сього. Причому не тільки заради свого блага, але і на користь іншим.

Родина Завадовських була хоч і знатною, але небагатою. Через це Петро, що народився 10 січня 1739 року на Чернігівщині, був спочатку відправлений до діда по материнській лінії, а потім на навчання в єзуїтське училище до Орші (яка тоді знаходилася у складі Речі Посполитої). Закінчив своє навчання Петро Завадовський в Київській духовній семінарії, звідки був направлений на службу в Малоросійську колегію. Здібний і працелюбний хлопець звернув на себе увагу графа П. О. Рум'янцева, який в 1765 році був призначений генерал-губернатором Малоросії. Незабаром Петро став управителем секретної канцелярії Рум'янцева, разом зі своїм покровителем брав участь в Російсько-турецькій війні, відзначився в декількох битвах.

У 1775 році Рум'янцев представив Петра Завадовського імператриці. Привабливий і красивий юнак справив враження на Катерину і став її фаворитом. Це явно не входило в плани іншого повіреного цариці – Григорія Потьомкіна, і він зумів добитися віддалення Завадовського від двору. Втім, віддалення це пройшло тихо і мирно – Петрові, ще недавно синові бідного офіцера, були подаровані обширні маєтки в Чернігівській і Могильовській губерніях. При Катерині Завадовський займав різні відповідальні пости – управите-

ля Санкт-Петербурзьким дворянським і Міським позиковим банками, голови комісії законів, керівника спорудження Ісаакіївського собору в Санкт-Петербурзі й ін.

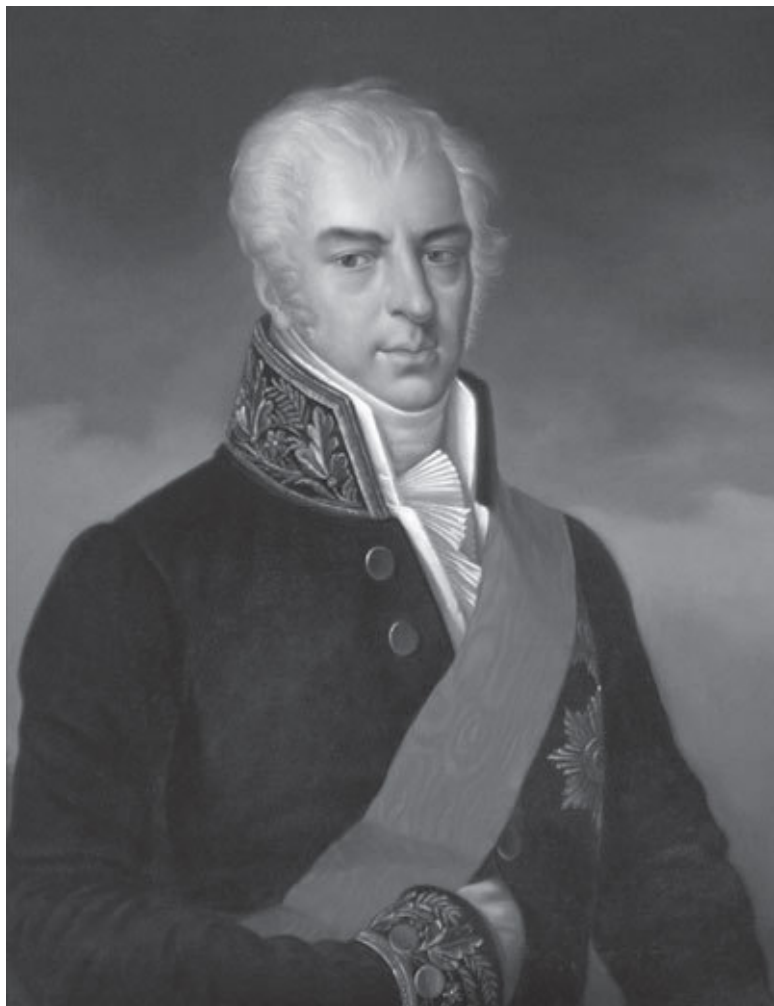
В день воцаріння Павла I – 5 квітня 1797 року – Петро Васильович отримав звання графа, але так само швидко потрапив у немилість і був відправлений у відставку. Здавалося б, доля вже далеко немолодого сановника – доживати свій вік у маєтку, але через чотири роки Петра Завадовського знов було покликано на державну службу – цього разу Олександром I. 8 вересня 1802 року імператор підписав указ про права і обов'язки Сенату і маніфест про утворення міністерств. Того ж дня **П. В. Завадовський зайняв пост міністра народної освіти – першого в історії імперії. Під керівництвом Петра Васильовича були утворені учбові округи (1803), відкриті університети в Харкові, Казані, Дерпті (нині Тарту), Вільно (Вільнюсі) і затверджені їх статуты (1802—1804), інші вищі учбові заклади, гімназії і школи. Граф вважав, що освіта повинна зближувати різні соціальні верстви і бути безкоштовною, і, по можливості, керувався цими принципами в довіреному йому міністерстві.**

В останні роки життя Петро Васильович працював у Державній раді Російської імперії, очолював Комісію зі складання законів. Людина, що побачила за своє життя п'ять царювань, померла рівно через 73 роки після свого народження – 10 січня 1812 року. Похований Петро Завадовський в Санкт-Петербурзі, на Лазарівському кладовищі Олександро-Невсь-

кої лаври.

Розумовський Олексій Кирилович **(1748—1822)**

*Державний діяч, сенатор, міністр народної освіти
Російської імперії*

Від шлюбу з Катериною Іванівною Нарішкіною останній гетьман України Кирило Розумовський мав шість синів і п'ять дочок. Первісток, Олексій, народився 12 вересня 1748 року в Санкт-Петербурзі. Разом з молодшими братами він вчився в спеціально створеному для них «інституті», де їм викладали ад'юнкти Санкт-Петербурзької академії наук. Потім, в середині 1760-х років, продовжив навчання в Німеччині, Англії, Італії. Після чотирьох років навчання Олексій повернувся до Росії, як камер-юнкер служив при дворі Петра III, потім Катерини II.

З дитинства звиклий до привілейованого стану родини, Олексій Розумовський пишався своїм походженням, проте не поспішав просуватися по кар'єрних сходах. У 1775 році він був підвищений в дійсні камергери, але вже в 1778 році вийшов у відставку і поселився разом з дружиною і дітьми в своєму підмосковному маєтку Горенки. Проживши вісім років як не дуже обтяжений турботами поміщик (як згадували сучасники, його головним захопленням були оранжереї, в яких росли екзотичні рослини, зібрані зі всього світу), Олексій Кирилович повернувся на державну службу, в 1786 році став сенатором і таємним радником і знову переїхав до Санкт-Петербурга.

У 1795 році граф Розумовський знову подав прохання про відставку. Що послужило причиною такого кроку, достовірно невідомо: за однією з версій, Олексій Кирилович відмовився підтримати один із запропонованих імператрицею Ка-

териною законів і його «попросили» піти, за другою – він розраховував зайняти пост міністра комерції, проте цей пост віддали іншому, і відставка стала формою протесту і образи, згідно з третьою ж версією Розумовському довелося піти через сімейні нелади.

Хоч би там як, Олексій Кирилович знову поселився в Горенках, де переcheкав останній рік Катерини II і неспокійне царювання Павла I. Важко сказати, чи розраховував він в черговий раз повернутися на службу, тим більше, що Олександр I спочатку не звертав на нього своєї високої уваги. Але в 1807 році Олексій Розумовський призначений на посаду опікуна Московського університету (ця посада мала на увазі і опікування над Московським учбовим округом). З помітних нововведень, упроваджених О. К. Розумовським на цій посаді, можна відзначити указ про обрання ректора не на рік, а на три (як було раніше), а також організацію товариства дослідників природи і експедицій по вивченню природи Московської губернії.

Вершиною кар'єри Олексія Кириловича Розумовського стала посада міністра освіти, на якій він в 1810 році змінив ще одного вихідця з України П. В. Завадовського. У перші два роки діяльності О. К. Розумовського на посту міністра в країні були відкриті 72 парафіяльні школи, 24 повітових училища, декілька гімназій та інших учбових закладів, вжиті заходи щодо поліпшення якості викладання, відкрито декілька наукових товариств; при Московсь-

кому університеті установлено першу кафедру слов'янської словесності. **При особистому сприянні графа Розумовського був розроблений статут Царськосельського ліцею і відбулося його відкриття.** Цікаво, що Розумовський, в молодості вольтер'янець і вільнодумець, будучи міністром, радикальним чином поміняв свої погляди і виступав за обмеження впливу іноземців на процес навчання і введення богослов'я як основної дисципліни. У 1816 році О. К. Розумовський подав у відставку, цього разу остаточно, і до самої смерті жив у своєму маєтку в селі Почеп Чернігівської губернії, де і помер 5 квітня 1822 року.

Каденюк Леонід Костянтинович
(народився у 1951 р.)

Перший космонавт незалежної України

Треба сказати, що питання: «Хто перший український космонавт?» – є предметом суперечок. Ще 28 квітня 1960 року харків'янин Валентин Бондаренко був зарахований до першого загону космонавтів. З 31 травня він проходив підготовку до космічного польоту на кораблі «Восток». У кінці лютого 1961 року Валентин проходив десятидобове випробування в сурдо-барокамері. В кінці експерименту в камері сталася пожежа, Бондаренко був ще живий, коли його витягнули, але врятувати його життя лікарям не вдалося.

Першим українцем, що побував у космосі, і четвертим серед усіх радянських космонавтів, став Павло Попович, уродженець міста Узин Київської області. З 12 по 15 серпня 1962 року він зробив на кораблі «Восток-4» перший в історії груповий космічний політ спільно з А. Ніколаєвим, який пілотував «Восток-3». Іншим разом у космосі П. Попович побував з 3 по 19 липня 1974 року як командир космічного корабля «Союз-14» (разом з бортінженером Ю. Артюхіним).

Всього з 1961 по 1991 рік космічні польоти здійснили близько тридцяти українців. Не виключено, що при певних обставинах серед них міг опинитися і Леонід Каденюк. Але доля розпорядилася інакше. Саме він (якщо вже дотримуватися точних формулювань) став першим космонавтом – громадянином незалежної України.

Народився Леонід Каденюк 28 січня 1951 року на Україні в селі Клишковці Хотинського району Чернівецької області. У 1967 році Леонід поступив в Чернігівське вище військове

авіаційне училище, закінчив його в 1971-му, після чого працював у ньому ж льотчиком-інструктором.

У 1976 році Леоніду Каденюку повезло – його зарахували в «дев'ятку», четвертий після знаменитого «гагарінського» набору загін радянських космонавтів. У 1977 році, не перериваючи тренувань в центрі підготовки космонавтів, Леонід закінчив школу льотчиків-випробувачів при Науково-випробувальному інституті імені В. П. Чкалова ВПС СРСР, отримав спеціальність «військовий льотчик-випробувач».

У кінці 1970-х років Радянський Союз почав розробку нового напрямку своєї космічної програми – польоти на кораблях багаторазового використання «Буран». У 1978 році Леоніда Каденюка відібрали в число тих, хто повинен був стати командиром радянських космічних «човників». У 1978—1983 роках він проходив інтенсивну підготовку до польотів на кораблях типу «Буран». Свій перший і єдиний політ «Буран» в автоматичному режимі (у цьому, до речі, була його істотна відмінність від американських «човників», які могли сідати тільки в ручному режимі) зробив 15 листопада 1988 року. Проте незабаром, в 1990 році, програма була згорнута. Після цього Каденюка як командира космічного корабля «Союз-ТМ» «перекинули» на підготовку до польотів на станцію «Мир».

Про те, що між Україною і США підписана угода про розвиток космічної співпраці, Леонід Каденюк дізнався по те-

левізору. Він написав листа в Національне космічне агентство України, і його включили в число 30 претендентів на одне місце, «заброньоване» за українським космонавтом в космічному кораблі «Коламбія». Виявилось, що американці шукали «суперпілота», людину з великим льотним досвідом, більше того, Каденюк проходив підготовку саме як пілот корабля багаторазового використання. **У 1996 році НАСА і Українське космічне агентство зробили свій вибір – у космос від України полетить Леонід Каденюк.**

У липні 1996 року Леонід прибув у США для проходження підготовки. 19 листопада 1997 року космічний корабель «Коламбія», на борту якого, окрім Леоніда Каденюка, було шість американських астронавтів, стартував з мису Канаверал. Однією з головних цілей польоту і експериментів, що проводились українським космонавтом на борту «Коламбії», було дослідження впливу невагомості на розвиток рослин у космосі.

5 грудня 1997 року «Коламбія» благополучно приземлилася. Так закінчився політ першого космонавта незалежної України, першого і, хочеться сподіватися, далеко не останнього.

**Троцький (Бронштейн)
Лев Давидович
(1879—1940)**

*Діяч міжнародного робітничого і комуністичного руху,
державний, військовий і політичний діяч, теоретик марксиз-
му, письменник*

Троцький – одна з найбільш суперечливих постатей не тільки вітчизняної, але і світової історії. Для когось він – герой, створена ним ідеологія – троцькізм – досі має масу прихильників у всіх куточках світу. Для інших же – кривавий кат, на совісті якого дуже багато життів. У будь-якому випадку, і ті, й інші визнають: Троцький – це особистість величезного масштабу, і він завжди, що б не сталося на цьому світі, буде особою історичною і легендарною...

Лейба Бронштейн народився 26 жовтня (7 листопада) 1879 року в селі Янівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії (нині село Береславка Кіровоградської області). П'ята дитина в заможній єврейській родині землевласників, Лейба з семи років відвідував хедер – релігійну школу, проте навчання так і не закінчив. У 1888 році батьки відправили хлопчика до Одеси, в реальне училище, потім він переїхав до Миколаєва.

Опинившись поза родиною, хлопець швидко проникся революційними ідеями, зблизився з «народниками», брав участь у створенні в Миколаєві Південноросійського робітничого союзу. У 1898 році Лейба був арештований і за вироком суду на чотири роки засланий до Сибіру. У 1902 році, залишивши дружину (з революціонеркою Олександрою Соколовською він познайомився під час слідства у своїй справі), утік за кордон. У підроблений паспорт він вписав прізвище старшого наглядача Одеської в'язниці Троцького, яке і стало його псевдонімом на все життя.

Троцький влаштувався в Лондоні, в тому ж, 1902 році, він познайомився з В. Ульяновим (Леніним), працював у революційній газеті «Іскра». У 1903 році Лев одружився з Наталією Седовою. У 1905 році, коли в Росії спалахнула революція, Троцький нелегально повернувся на батьківщину, був обраний заступником голови, а потім головою Петербурзької ради робітничих депутатів. В кінці року був арештований і засуджений до довічного поселення в Сибіру, але знову зумів утекти з етапу і виїхати за кордон.

У 1908—1912 роках Троцький видавав у Відні газету «Правда», потім переселився до Франції, звідки в 1916 році був висланий до Іспанії, а вже іспанськими властями – до США. У травні 1917 року Лев Давидович повернувся до Росії, де вже відбулася Лютнева революція. Але в липні 1917-го, тепер уже за наказом Тимчасового уряду, Троцький знову зазнає арешту, правда, не довгого – у вересні того ж року він вийшов на свободу.

Коли Ленін запропонував захопити владу силою, Троцький, який до того моменту був вибраний головою Петроградської ради робітничих і селянських депутатів, гаряче його підтримував. Після Жовтневої революції Лев Давидович увійшов до першого більшовицького уряду, зайнявши пост наркома закордонних справ. Незабаром виявилися його розбіжності з Леніним. На мирних переговорах у Брест-Литовську з державами Четверного союзу, очолюваного Німеччиною, **Троцький відхилив ультиматум німецького ко-**

мандування, оголосив про вихід Росії з війни і демобілізацію на всіх фронтах. Це розпорядження було скасоване Леніним, і незабаром Троцький покинув пост наркома закордонних справ.

Невдовзі, втім, послідувало нове призначення, не менш значне, – у вересні 1918 року **Лев Давидович зайняв пост голови Реввійськради й очолив роботу з формування Червоної армії.** У березні наступного року Троцький увійшов до першого складу Політбюро ЦК РКП(б) (партії більшовиків). Він брав участь у створенні Комуністичного Інтернаціоналу, був автором його «Маніфесту».

З 1920 року, коли Ленін через хворобу вже не міг повністю контролювати хід подій, в РКП(б) загострилася внутріпартійна боротьба. Троцькому протистояв тріумвірат Й. В. Сталіна, Г. О. Зінов'єва і Л. Б. Каменєва. Після смерті Леніна 21 січня 1924 року Троцький опинився практично в ізоляції і в січні 1925-го був усунений від керівництва Реввійськradoю. Вже через рік Лев Давидович вступив у союз зі вчорашніми супротивниками – Зінов'євим і Каменєвим, але боротьбу за владу знову програв. 7 листопада 1927 року він був виключений із партії, а на початку 1929-го висланий за межі СРСР. Родина Троцьких жила в Туреччині, Франції, Норвегії, з 1936 року влаштувалася в Мексиці. У той самий час в СРСР його заочно засудили до страти. У травні 1940 року за наказом Сталіна була організована перша спроба замаху на Троцького, але вона провалилася. Проте вже 20 серпня

Троцький був смертельно поранений іспанським комуністом і агентом Москви Рамоном Меркадером і наступного дня помер у лікарні міста Койокана.

Котовський Григорій Іванович **(1881—1925)**

Воєначальник і політичний діяч

Котовський – особа неоднозначна і незвичайна. Це була людина, яка «зробила себе самого». Певна річ, хтось може заперечити: мовляв, Котовського зробила революція, і коли б не вона, то був би він відомий хіба що завсідникам одеської «малини» і поліцейським приставам, у кращому разі – читачам бульварної преси. Так-то воно так, та не зовсім так. Непересічність Котовського визнавали навіть ті, хто, здавалося б, повинні були ненавидіти його лютою ненавистю.

Народився Григорій Котовський 12 (24) червня 1881 року в Бессарабії, в селі Ганчешти (нині місто Хінчешти, Молдова) у родині заводського механіка. Його батько – обрусілий православний поляк, походив із старовинного польського аристократичного роду, який колись володів маєтком недалеко від Кам'янець-Подільського.

Приблизно з початку 1904 року ім'я Григорія Котовського все частіше починає мелькати в поліцейських зведеннях і розмовах обивателів, що приписують йому уявні і дійсні «розбійницькі подвиги». В кінці 1905 – на початку 1906 року Котовський та його поплічники особливо «старалися»: десятки нападів і нальотів викликали жах і одночасно навіть якесь захоплення обивателів. Так тривало до 18 лютого 1906 року, коли Котовського заарештували на одній із конспіративних квартир у Кишиневі. 31 серпня він утік з Кишинівського тюремного замку, що добре охоронявся, проте пробув на волі менше місяця. 24 вересня його ловлять і знов поміщають у камеру.

13 квітня 1907 року почався суд над Котовським і його спільниками. Незабаром був оголошений вирок – десять років каторги. У лютому 1908 року Котовського відправляють у Миколаївську каторжну в'язницю. Після «екскурсії» по каторжних в'язницях імперії він опинився в Забайкаллі на золотих копальнях, а пізніше його перевели на будівництво Амурської залізниці, звідки 27 лютого 1913 року він утік.

25 червня 1916 року хутір Кайнари, де ховався Котовський, оточили півсотні жандармів. Григорій намагався втекти, але, отримавши дві кулі в груди, був схоплений.

Цього разу з Котовським не церемонилися, і за свої діяння він отримав, як кажуть, по «повній». Вирок суду був короткий і ясний. «Підсудного Григорія Котовського, 35 років, як уже позбавленого всіх прав засудити до страти через повішення». У Котовського залишався один мізерний шанс на порятунок, і він його використав. Котовський написав лист Надії Брусиловій, дружині командувача Південно-Західним фронтом Олексія Брусилова (того самого, чиїм ім'ям був названий знаменитий прорив, що увійшов до всіх підручників військової науки). Чому саме до неї? Річ у тому, що чоловік Надії Брусилової у той час, крім іншого, утверджував смертні вирoki. Якимись неймовірними шляхами лист Котовського дійшов до адресата. І серце генеральші тьохнуло! Жінка була вразлива і, як багато хто, вірила у безкорисливість вчинків Котовського, тому вона умовила чоловіка відмінити смертний вирок.

«Котовський з'явився, буржуї сполохався!» – цією репризою молодий Леонід Утьосов вітав звільненого з в'язниці в травні 1917 року Котовського.

У квітні 1919 року, після того, як в Одесі й околицях встановилася Радянська влада, Котовський отримав посаду воєнкома Овідіопольського військового комісаріату. Не така вже значна посада, проте це був тільки початок. Уже в червні Григорій Іванович стає командиром 2-ї піхотної бригади 45-ї стрілецької дивізії. А ось це вже серйозно: під керівництвом Котовського, що не має, до речі, ніякої військової освіти, знаходяться три полки. Пovoювати Котовському довелося немало – і проти білих, і проти махновців з петлюрівцями, і проти поляків, у бою з якими він був важко поранений і дивом вижив.

Громадянську війну Григорій Котовський закінчив командиром 2-го кавалерійського корпусу – пост дуже високий. І отримав його Котовський завдяки своєму другу, другій людині в керівництві Радянської України Михайлу Фрунзе. Також за допомогою Фрунзе в 1924 році **Котовський добився утворення Молдавської автономної республіки у складі УРСР і став членом відразу трьох ЦВК – Союznego, Українського і Молдавського. Григорій Іванович був сповнений планів, адже разом із Фрунзе, який на той час став наркомом оборони, вони представляли серйозну силу. І раптом...**

«У ніч на 6 серпня в радгоспі Цупвійськпромгоспу «Че-

банка», в тридцяти верстах від Одеси, передчасно загинув член Союзного, Українського і Молдавського ЦВК, командир кавалерійського корпусу товариш Котовський». Це коротке повідомлення «Правди» від 7 серпня 1925 року потрясло всю країну.

Це вбивство було і залишається однією із загадок радянської епохи. Вбивця, якийсь Мейєр Зайдер, з яким Котовський був знайомий ще до війни, не ховався від слідства. Паралельно із справою Зайдера суд розглядав справу якогось нальотчика, що убив зубного техніка. У цій справі вирок був однозначним – вища міра покарання – розстріл. Зайдеру ж, що убив «героя революції товариша Котовського», дали всього 10 років. Більше того, вже в 1928 році, не відсидівши і третини терміну, він вийшов на волю. Втім, уже в 1930 році Зайдер був убитий, за офіційною версією – трьома ветеранами дивізії Котовського.

Все це дає підстави припускати, що смерть Григорія Котовського не була звичайним побутовим вбивством. Очевидно, в Кремлі почали припускати, що Котовський, набираючи силу з дня на день і дуже популярний у народі, та ще в тандемі з Михайлом Фрунзе, не менш популярним в армії, може скласти «небажану конкуренцію». Утім, чи був наказ прибрати Котовського, ми, очевидно, так ніколи і не дізнаємося...

Кожедуб Іван Микитович **(1920—1991)**

Найрезультативніший льотчик в авіації союзників у роки Другої світової війни, тричі Герой Радянського Союзу, маршал авіації

Іван Кожедуб народився 8 червня 1920 року в селі Ображієвка Чернігівської губернії (нині Сумська область) в небагатій селянській родині. Після закінчення школи в 1934 році поступив у Хіміко-технологічний технікум міста Шостки. І тут же, у Шостці, Іван зробив свої перші кроки в авіації, займаючись в місцевому аероклубі. З 1940 року він у рядах Червоної армії, наступного року закінчив Чугуївську військову авіаційну школу льотчиків, у ній же почав службу на посаді інструктора.

Життя льотчика-винищувача на війні дуже коротке, і бойові частини постійно потребували поповнення. Саме тому інструктора Кожедуба після початку війни відправили не на фронт, а у тил, до Середньої Азії, куди він був евакуйований разом зі всією авіашколою. Іван проситься в діючу армію, але тільки в листопаді 1942 року він отримує призначення в 240-й винищувальний авіаційний полк 302-ї винищувальної авіаційної дивізії, що формується в Іваново. У березні 1943 року у складі дивізії І. Кожедуб вилетів на Воронежський фронт.

Перший бойовий виліт Кожедуба ледве не став для нього останнім – його Ла-5 був прошитий гарматною чергою ворожого «мессершмітта», а при поверненні літак був обстріляний радянськими зенітниками, в нього потрапили два снаряди. Ла-5 відновленню не підлягав. Івана навіть хотіли відправити на пост оповіщення, але за нього заступився командир полку, який розгледів у не дуже удачливому пілотно-

ві майбутнього аса. Тільки сороковий виліт Кожедуба закінчився результативно – 6 липня 23-річний льотчик на Курській дузі збив пікіруючий бомбардувальник Ю-87. Наступного дня він збив ще один «юнкерс», а 9 липня отримав перемогу відразу над двома «мессершміттами».

До жовтня 1943 року Іван Кожедуб, на той час вже командир ескадрильї, зробив більше 100 бойових вильотів і збив 20 літаків супротивника. 4 лютого 1944 року йому присвоїли звання Героя Радянського Союзу. У травні льотчик отримав новий літак Ла-5ФН (бортовий № 14), побудований на кошти колгоспника-бджоляра із Сталінградської області Конєва. У серпні Кожедуб був призначений заступником командира 176-го гвардійського полку і почав воювати на новому винищувачі Ла-7. 19 серпня за 256 бойових вильотів і 48 збитих літаків ворога він був удруге представлений до звання Героя Радянського Союзу.

В кінці вересня 1944 року до Прибалтики для боротьби з винищувачами-«мисливцями» супротивника була направлена група льотчиків під командуванням Кожедуба. Їй належало діяти проти групи асів майора Хельмута Віка, за яким числилося, якщо вірити німецькій пропаганді, 130 перемог. Протягом всього лише декількох днів боїв радянські льотчики збили 12 літаків супротивника, втративши тільки два своїх. Три перемоги були на рахунку Кожедуба. Зазнавши такої нищівної поразки, німецькі аси були вимушені припинити активні польоти на даній ділянці фронту.

Останню свою перемогу у війні Іван Кожедуб отримав 17 квітня 1945 року, в п'ятому за той день вильоті збивши два «фокке-вульфа». Вже після перемоги над Німеччиною, 18 серпня 1945-го, він був нагороджений третьою «Золотою Зіркою».

За роки війни льотчик зробив 330 вильотів, в 120 боях збив 64 літаки супротивника – більше, ніж будь-хто в авіації антигітлерівської коаліції.

Серед перемог Кожедуба є дві, що стоять осібно. 17 лютого над Одером він збив винищувач Me-262, ставши таким чином першим у світі пілотом, що збив реактивний літак. А незадовго до закінчення війни його «Ла» був атакований двома американськими «Р-51». Можливо, Іван Микитович і бачив, що перед ним союзники, проте часу роздумувати не було, і у результаті американські літаки були збиті.

У 1945 році американські пілоти просто помилилися, прийнявши «Ла» за німецький «фокке-вульф». Але вже через чотири роки вчорашні союзники стали супротивниками. Незабаром після закінчення в 1949 році Військово-повітряної академії Іван Кожедуб був направлений до Кореї, де прийняв командування 324-тою авіаційною дивізією. З квітня 1951-го по січень 1952 року підлеглі Кожедуба отримали 216 перемог, втрати ж становили всього 27 літаків.

У 1956 році І. Кожедуб закінчив Академію Генерального штабу, з 1964 по 1971 рік був заступником командувача ВПС Московського військового округу, з 1971 по 1978 рік слу-

жив в Центральному апараті ВПС, потім у групі генеральних інспекторів Міністерства оборони. У 1985 році Івану Кожедубу присвоїли звання маршала авіації. Помер знаменитий повітряний ас 8 серпня 1991 року в Москві.

Малиновський Родіон Якович **(1898—1967)**

*Воєначальник, державний діяч, маршал, міністр оборони
СРСР*

Родіон Малиновський, позашлюбний син одеської куховарки, народився 11 (23) листопада 1898 року. Коли почалася Перша світова, 15-річний хлопець умовив солдатів узяти його на фронт, де його зарахували піднощиком патронів у кулеметну команду. У вересні 1915 року він був важко поранений і отримав свою першу бойову нагороду – Георгіївський хрест IV ступеня. У 1916 році Родіон знаходився у складі Російського експедиційного корпусу. Після закінчення війни служив у Французькому іноземному легіоні, відтак повернувся на батьківщину тільки в жовтні 1919 року, де відразу вступив до лав Червоної армії.

Під час громадянської війни Малиновський воював у Сибіру, був командиром взводу 27-мої стрілецької дивізії Східного фронту. У 1920—1927 роках він начальник кулеметної команди полку, заступник командира батальйону, командир батальйону 81-ї стрілецької дивізії. У 1930 році Родіон Якович закінчив Військову академію ім. Фрунзе, після чого посідав посади начальника штабу кавалерійського полку, начальника сектора штабу округу, начальника штабу 3-го кавалерійського корпусу.

У 1938 році Р. Я. Малиновському присвоїли звання комбрига. Велику Вітчизняну війну він зустрів командиром 48-го стрілецького корпусу, розквартированого в молдавському місті Бельці. У перші дні війни Малиновському, незважаючи на плутанину і кількісну перевагу німецьких військ, вдалося зберегти боєздатність корпусу. У серпні 1941 ро-

ку він був призначений командуючим армією, а вже в грудні того ж року прийняв командування Південним фронтом. Але в травні 1942 року стрімке зростання кар'єри Родіона Малиновського урвалося. Війська Південного і сусіднього Південно-Західного фронтів зазнали нищівної поразки під Харковом. Родіон Якович був знижений на посаді – його призначили командуючим 66-тою армією, що воювала під Сталінградом. З листопада 1942 року Р. Я. Малиновський командував 2-гою гвардійською армією, **яка в грудні у взаємодії з 5-шою ударною і 51-шою арміями зупинила і потім розгромила війська групи армій «Дон» фельдмаршала Манштейна, направлених фашистським командуванням, щоб деблокувати оточене під Сталінградом угруповання.**

Блискучі дії Малиновського дозволили йому повернути довіру Сталіна, який у лютому 1943 року знову доручив йому командувати Південним фронтом. Через місяць Родіон Якович очолив Південно-Західний фронт (пізніше перейменований у 3-й Український). Під його керівництвом була проведена Запорозька операція, в ході якої війська фронту стрімким нічним ударом оволоділи важливим вузлом оборони німців – Запорожжям.

З травня 1944 року Родіон Малиновський був призначений командуючим 2-м Українським фронтом. Через три місяці війська 2-го і 3-го Українських фронтів **успішно здійснили одну з найбільших операцій Великої Вітчизняної**

війни – Яссько-Кишинівську. В результаті цієї операції були розгромлені основні сили групи німецьких армій «Південна Україна», була звільнена Молдавія. Радянські війська вийшли на румунсько-угорський і болгарсько-югославський кордони.

10 вересня Р. Я. Малиновському присвоїли звання маршала СРСР. У кінці війни спільно з іншими фронтами частини під командуванням Малиновського **провели Віденську операцію, ліквідуючи фронт гітлерівців і з'єднавшись з військами союзників.** За цю операцію Родіон Якович був нагороджений вищим радянським орденом «Перемога».

Після закінчення війни в Європі Р. Я. Малиновський був переведений на Далекий Схід, де прийняв командування Забайкальським фронтом. Під його керівництвом була проведена операція по оточенню і розгрому угруповання японських військ. На Далекому Сході воєначальник залишався протягом 11 років, керував військами Далекосхідного військового округу. У березні 1956 року Р. Я. Малиновського призначили заступником міністра оборони СРСР Г. К. Жукова. Коли наступного року Жуков був усунений від керівництва обороною країни, Малиновський змінив його на цій посаді. **При Малиновському в Радянській армії був узятий курс на посилення бойової потужності, використовуючи перш за все ракетно-ядерні сили стратегічного напрямку.** Помер Р. Я. Малиновський 31 березня 1967 року

в Москві.

Батицький Павло Федорович **(1910—1984)**

Видатний воєначальник, маршал СРСР, головнокомандуючий військами протиповітряної оборони (ППО)

Так уже трапилося, що нині ім'я маршала Батицького відоме перш за все у зв'язку із справою Берії. Такий епізод дійсно був у його біографії. Але насправді Батицький – це не тільки «людина, що розстріляла Берію». Павло Федорович стояв біля витоків організації військ ППО, його називали «кращим командувачем ППО в історії», «головнокомандуючим-інтелектуалом», йому довелося воювати не тільки на фронтах Великої Вітчизняної, але і в Китаї й Єгипті...

Павло Батицький народився в Харкові 14 (27) червня 1910 року в родині робітника. Після чотирьох класів школи потрапив у фабрично-заводське училище при заводі «Серп і молот», в 1924 році – в Харківську військово-підготовчу школу (ці школи були прообразом суворовських училищ). Далі були кавалерійська школа, служба в Білоруському військовому окрузі, навчання у Військовій академії імені Фрунзе. З вересня 1939-го по грудень 1940 року Павло Батицький знаходився у відрядженні в Китаї (як виявилось, це була не остання його поїздка в далеку країну), був начальником штабу групи радянських військових радників.

Війну Павло Федорович зустрів на посаді начальника штабу 202-ї моторизованої дивізії. З липня 1943 року П. Ф. Батицький командував 73-м стрілецьким корпусом у 52-ій армії на Воронезькому, Степовому, 2-му Українському фронтах, брав участь у битві за Дніпро, у Корсунь-Шевченківській і Умансько-Ботошанській операціях. З квітня 1944 року Батицький – командир 50-го стрілецького корпусу в 40-

й армії 2-го Українського фронту, а в травні того ж року він прийняв командування 128-м стрілецьким корпусом в 28-й армії на 1-му і 3-му Білоруських фронтах.

У березні 1946 року Павло Федорович став слухачем Академії Генерального штабу, яку закінчив у 1948-му із золотою медаллю. Після цього йому довелося змінити військову спеціальність – замість сухопутних військ він був направлений у війська ППО, які були організовані зовсім недавно, – в 1945 році. У вересні 1948 року Батицький стає начальником штабу Московського району ППО, а в лютому наступного року він знову летить до Китаю. Його завданням було формування китайських військ ППО, які повинні були протистояти нальотам гомінданівської авіації.

У вересні 1950 року Павло Федорович був призначений начальником Головного штабу – першим заступником головнокомандуючого Військово-повітряними силами. На цій посаді його і застали події 1953 року, коли в боротьбі за владу після смерті Сталіна зіткнулися два угруповання – очолюване Хрущовим, якого підтримувала армія, і Берії. **Батицький брав участь в арешті Берії й особисто виконав вирок суду в бункері штабу Московського військового округу.** Про це йде мова у відповідному акті, підписаному 23 грудня 1953 року: «Цього числа о 19 годині 50 хвилин на підставі присуду Спеціальної Судової Присутності Верховного Суду СРСР від 23 грудня 1953 року за № 003 мною, комендантом Спеціальної Судової Присутності генерал-пол-

ковником Батицьким П. Ф., у присутності Генерального прокурора СРСР дійсного державного радника юстиції Руденка Р. А. і генерала армії Москаленка К. С. здійснено вирок Спеціальної Судової Присутності по відношенню до засудженого до вищої міри кримінального покарання – розстрілу – Берії Лаврентія Павловича».

У серпні 1954 року П. Ф. Батицький був призначений командуючим військами Московського округу ППО. З березня 1965 року – перший заступник начальника Генерального штабу Збройних сил СРСР, а з липня 1966 року – **головнокомандуючий військами протиповітряної оборони країни – заступник міністра оборони СРСР. 7 травня 1965 року «за вміле керівництво військами і особисту мужність, виявлену в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками», П. Ф. Батицькому присвоїли звання Героя Радянського Союзу, а в 1968 році вище військове звання – маршал Радянського Союзу. У 1970 році Павло Федорович брав участь в операції «Кавказ» – радянській допомозі Єгипту у війні з Ізраїлем.**

У 1978 році, через незгоду з включенням ППО до складу прикордонних військ, П. Ф. Батицький покинув посаду головнокомандуючого ППО. Помер Павло Федорович 17 лютого 1984 року в Москві.

Єременко Андрій Іванович **(1892—1970)**

Воєначальник, маршал, полководець, що зіграв значну роль у Великій Вітчизняній війні

Син українського селянина, він народився 2 (14) жовтня 1892 року в селі Марківка (нині селище міського типу Луганської області), свою долю з армією пов'язав у 1913 році. Точніше, був змушений пов'язати – прийшов час призову. Через рік почалася війна, рядовий Єременко воював спочатку в Галичині, потім на Румунському фронті. Коли Луганщина була зайнята німецькими військами, Андрій організував партизанський загін, що боровся з окупантами. Згодом цей загін влився в Червону армію.

У роки громадянської війни Андрій Єременко служив у 1-й Кінній армії С. М. Будьонного, пройшов шлях від рядового червоноармійця до начальника штабу полку. Після війни були роки навчання – у 1923 році молодий командир закінчив Вищу кавалерійську школу, в 1925-му – курси удосконалення комскладу, в 1935-му – Військову академію імені Фрунзе. З серпня 1937 року А. І. Єременко командує кавалерійською дивізією, а з 1938 року – 6-м кавалерійським корпусом, разом з яким брав участь у поході Червоної армії до Західної України і Західної Білорусії, а потім до Литви.

У січні 1941 року Андрій Єременко був призначений командуючим 1-ю Червонопрапорною армією на Далекому Сході. Тут його і застала звістка про напад фашистської Німеччини на СРСР. Через вісім днів після початку війни Єременка викликали до Москви, де він був призначений заступником командувача Західним фронтом, на який припав один з найважчих ударів німецьких військ. У ході боїв Андрій Іва-

нович був поранений, після лікування його перевели на посаду командувача знов створеним Брянським фронтом. Під час боїв частини фронту на чолі з командувачем були оточені, при спробі прорвати оточення в жовтні 1941 року він був серйозно поранений і евакуйований до Москви спеціально присланим літаком.

У грудні того ж 1941 року Єременко прийняв командування 4-ю ударною армією. **Саме ця армія добилася серйозного успіху в зимовому контрнаступі під Москвою**, за місяць відкинувши ворога на 250 км і оточивши з півночі Ржевське, а з півдня Великолуцьке угруповання німців. На початку 1942 року Андрій Іванович під час бомбардування знову був поранений, але відмовився покинути передову. Тільки майже через місяць він був доставлений у госпіталь, де лікувався до серпня 1942 року.

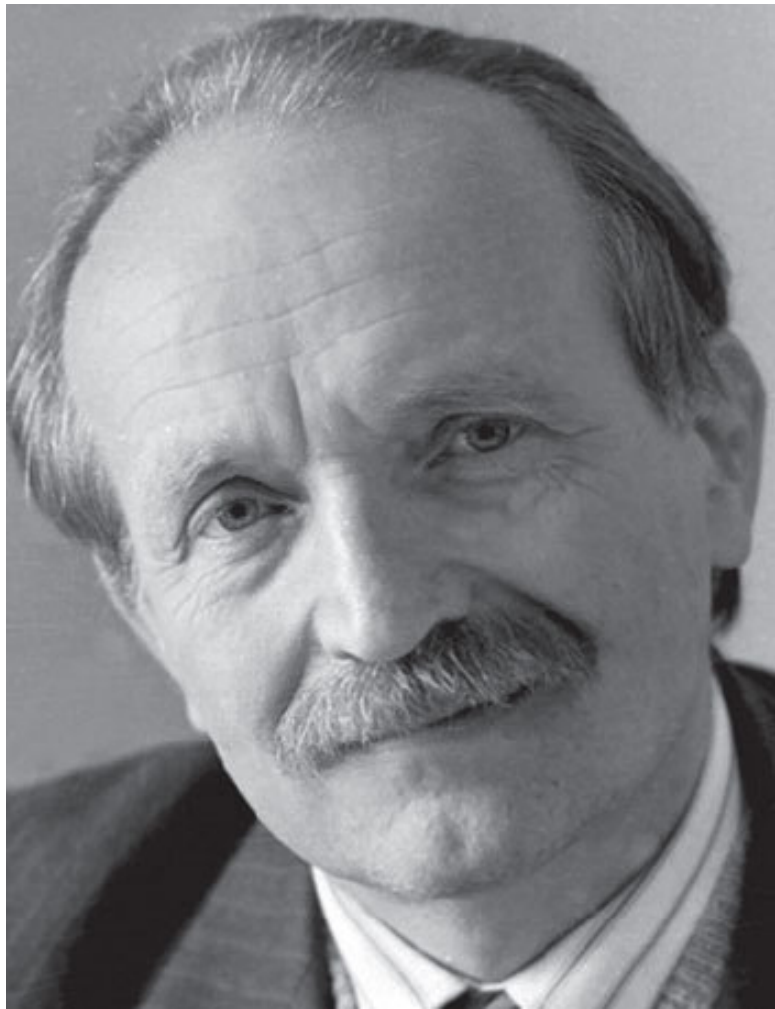
Надалі А. І. Єременко, призначений командуючим Південно-Східним фронтом (з вересня 1942 року перейменований в Сталінградський), вніс значний внесок до організації оборони Сталінграда. У листопаді 1942 року частини під командуванням А. І. Єременка прорвали оборонні рубежі німців на південь від Сталінграда і з'єдналися з військами генерала М. Ф. Ватутіна. Це дозволило замкнути кільце оточення навколо 6-ї німецької армії генерала Паулюса. Сталінградська битва і розгром німецького угруповання стали переломним моментом у війні і дозволили СРСР змінити її хід у свою користь.

З квітня 1943 року А. І. Єременко командував Калінінським, далі – 1-м Прибалтійським фронтом. Потім він знову був переведений на південний напрямок. Під його командуванням окрема Приморська армія ударом з Керченського плацдарму з'єдналася з військами 4-го Українського фронту, звільнивши таким чином Крим від загарбників. Перейшовши на посаду командувача 2-м Прибалтійським фронтом, Єременко очолив наступальну Режицько-Двінську операцію, в ході якої радянські війська завдали могутнього удару на білоруському напрямку. За цю операцію А. І. Єременку присвоїли звання Героя Радянського Союзу. Закінчував війну Андрій Іванович на посаді командуючого 4-го Прибалтійського фронту (з березня 1945 року). **Під його керівництвом була проведена Моравсько-Остравська операція, в ході якої були звільнені Словаччина і східні райони Чехії.**

Після війни Андрій Іванович керував Прикарпатським (1945—1946), Західно-Сибірським (1946—1953) і Північно-Кавказьким (1953—1958) військовими округами. 11 березня 1955 року А. І. Єременку присвоїли звання маршала Радянського Союзу. З 1958 року він – генеральний інспектор Групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР. Помер А. І. Єременко 19 листопада 1970 року в Москві.

Чорновіл В'ячеслав максимович **(1937—1999)**

Лідер правозахисного руху, журналіст, політичний і державний діяч, один із засновників Народного руху України

В'ячеслав Чорновіл народився 24 січня 1937 року в селі Єрки Звенигородського району Черкаської області в скромній родині вчителів української мови і літератури. Незважаючи на тяготи післявоєнного часу, голод, В'ячеслав добре вчився і в 1955 році закінчив школу із золотою медаллю. Своєю майбутньою професією він вибрав журналістику.

Вже під час навчання в Київському університеті ім. Т. Шевченка у Чорновола сформувалися «антиімперські та антикомуністичні переконання». Восени 1967 року В'ячеслав Чорновіл був уперше заарештований за звинуваченням у «розповсюдженні брехливих вигадок, які ганьблять державний і суспільний лад», і засуджений до 3 років позбавлення волі. Після звільнення В'ячеслав зразу відчув всю «красу» статусу колишнього ув'язненого. Чорновіл не боявся важкої роботи: був землекопом в археологічній експедиції, спостерігачем на метеорологічній станції в Закарпатті і навіть вагарем на Західній залізниці у Львові.

Паралельно В'ячеслав Максимович разом з Михайлом Косівом і Ярославом Кендзьором нелегально видавав журнал «Український вісник», який, як стверджують дослідники, став найпомітнішим явищем політичної боротьби в Україні того часу.

Державні органи нагляду не дрімали, і в 1972 році вже відомий у світі правозахисник був знов арештований. Тепер звинувачення звучало набагато серйозніше: «антирадянська пропаганда і агітація», що вважалося найнебезпечнішим

державним злочиним. І покарання за нього було відповідним: 6 років ув'язнення і 3 роки заслання. Під час заслання в Якутії Чорновіл був прийнятий в міжнародний Пен-клуб, а в 1979 році став членом Української Гельсінкської групи.

Тільки через 15 років після засудження В'ячеславу Максимовичу вдалося повернутися в Україну. Вітер змін робив свою справу. В кінці 1980-х стало можливим створення першої опозиційної організації партійного типу – Народного руху України. Тепер у В'ячеслава Максимовича з'явився шанс проявити себе не тільки як громадський діяч, але і як політик. У 1990 році він став депутатом Верховної Ради України і головою Львівської обласної ради. Початковий етап роботи ознаменувався ухваленням декількох гучних політичних рішень. Але незабаром ейфорія перших місяців перебування на посту пройшла, і йому довелося впритул зайнятися економічними питаннями. Тут і виявилася відсутність досвіду і практичних навиків господарювання. Не чекаючи «оргвисновків», В'ячеслав Максимович вирішив піти сам.

Цей невдалий досвід «ходіння у владу» показав, що В'ячеслав Максимович був швидше теоретиком, аніж практиком. Це довели і президентські вибори 1991 року. Чорновіл був кандидатом від Руху і зайняв лише друге місце, оскільки деякі лідери Народного руху підтримали інших кандидатів.

Незважаючи на програні вибори, популярність В'ячеслава Максимовича і рейтинг національного руху не зменшували-

ся. У 1992 році він очолив Народний рух і був одним з ініціаторів переходу партії в опозицію до існуючої влади.

Для збереження опозиційної фракції в парламенті В'ячеславу Чорноволу доводилося домовлятися з соціалістами і партіями влади. І так трапилося, що навіть яскрава харизма лідера, якою, поза сумнівом, був наділений Чорновіл, не врятувала Народний рух від розколу. Самоусунення з політичної арени популярного національно-демократичного руху було на руку владі. Тому спроби В'ячеслава Максимовича вивести партію з кризи викликали в правлячих кругах тільки роздратування.

25 березня 1999 року В'ячеслав Чорновіл повертався зі службової поїздки до Кіровограда, де усував конфлікт у місцевому партійному осередку. Вже на під'їзді до Києва його «тойота» зіткнулася з навантаженим КАМАЗом. В'ячеслав Максимович і водій загинули на місці.

Міністр внутрішніх справ уже наступного дня після трагедії визнав те, що трапилася звичайна автокатастрофа, хоча проведені незалежні розслідування примушують засумніватися в цьому. Для самого ж В'ячеслава Максимовича було б великою нагородою знати, що і після його смерті справа останніх років його життя живе, але, на жаль, це не так. Після загибелі Чорновола Народний рух України прийшов до занепаду. Іншого такого лідера в партії не було і не буде. Адже В'ячеслав Чорновіл не просто жив, він марив Україною, умів запалювати серця і вести в бій. Він сам утілював Украї-

ну і віру в її щасливу долю.

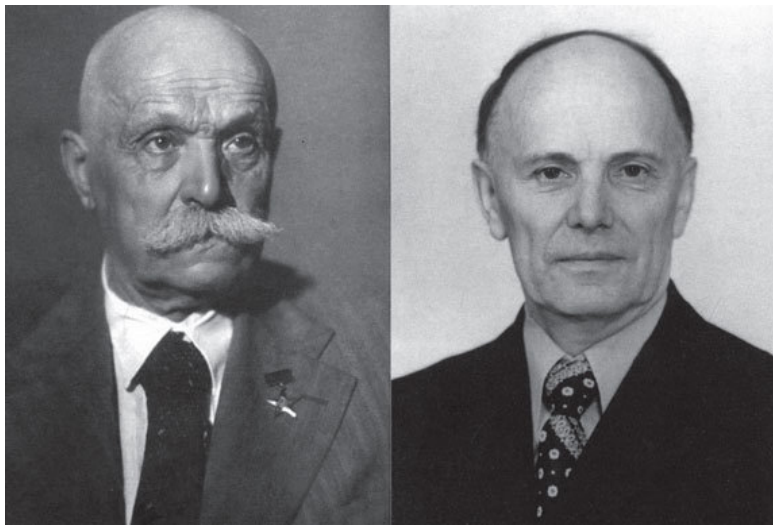
Діячі науки і техніки, бізнесмени

Патон Євген Оskarович
(1870—1953)

*Видатний учений в області мостобудування і електро-
зварювання, засновник Інституту електрозварювання АН
України*

Патон Борис Євгенович (народився у 1918 р.)

Видатний учений в галузі процесів електрозварювання, металургії і технології металів, президент Академії наук України

Є люди, які своєю працею і талантом внесли особливо відчутний внесок до розвитку світової науки. Євген Оскарович і Борис Євгенович Патони, поза сумнівом, належать до їх

числа. Унікальний масштаб їх особистостей виявився в наукових відкриттях, організаторському таланті, громадській діяльності. Досить сказати, що з 1962 року Борис Євгенович є беззмінним президентом Академії наук України. Є щось символічне і навіть містичне в тому, що дата народження великого ученого – 27 листопада 1918 року – збіглася з днем народження Української академії наук. Отже Борис Євгенович Патон і Академія, яку він очолює, є ровесниками.

Євген Оскарович і Борис Євгенович Патони – вихідці з відомого дворянського роду Патонів. Родинні перекази пояснювали походження такого рідкісного прізвища тим, що предків – корабельних майстрів – нібито вивіз із Голландії Петро I. Існували, правда, і інші версії, в яких фігурували Франція, Шотландія і навіть Німеччина. Самі Патони іноземцями себе ніколи не вважали, а їх родинною традицією було служіння Вітчизні і військова служба.

Батько Євгена Оскаровича, дід Бориса Євгеновича, Оскар Петрович Патон, народився 2 листопада 1823 року і вже в 15 років був зарахований на військову службу в Головне (Миколаївське) інженерне училище. За сімейним звичаєм, всіх хлопчиків Патони віддавали на військову службу, вони ставали офіцерами гвардії. Дружина Оскара Петровича, Катерина Дмитрівна Шишкова, подарувала чоловікові семеро дітей. Син Євген народився в Ніцці 20 лютого (5 березня) 1870 року.

Дитинство Євгена Патона складалося звично для аристократичного кола тих років: гувернери, домашня освіта з вчителями, що приходили для уроків в консульську віллу. Майбутнє сина Катерина Дмитрівна уявляла цілком зрозуміло: старші її хлопчики вчилися в Петербурзі в Пажезькому корпусі, і Євгену також були уготовані еполети і служба при дворі. В крайньому випадку, «посада» поміщика в її родовому маєтку.

Але батько рішуче підтримав інтерес сина до точних наук, і Євгена віддали зразу в сьомий клас реальної гімназії в Німеччину, в Штутгарті. «Франція є Франція, – мовляв батько, – тут і учать грайливо». Після Штутгарта був Бреславль, куди Оскара Петровича перевели з Ніцци, також на посаду консула. А коли Євген перейшов у випускний клас, почалися сімейні баталії – мати наполягала на Пажезькому корпусі, а син хотів проектувати мости. Батько був згоден з вибором сина, він сказав: «Я Євгену ставати на дорозі не стану». І Євген продовжив освіту на інженерному відділенні Дрезденського політехнічного інституту (у той час він іменувався Королівською Саксонською технічною вищою школою), де була серйозна мостобудівна школа.

Вибір Євгена Патона визначив не тільки його долю, але і долю його сина – Бориса Євгеновича Патона. Проте у той час, звичайно, ще ніхто і не припускав, яка доля уготована династії Патонів.

У 1894 році Євген Патон закінчив Дрезденський політех-

нічний інститут і почав працювати асистентом на кафедрі мостів та інженером-проектантом на будівництві залізничного вокзалу. З липня 1895 року він вже інженер на мостобудівному заводі фірми «Гуттегоффнунгсгютте» в Стеркранді.

На випускному курсі Євген Патон написав до Петербурга прохання про дозвіл захищати диплом у Росії, в Імператорському інституті шляхів сполучення. У Дрездені **його завзята у науках було винагороджено в 1894 році стипендією імені Платона – честь, якої рідко удостоювалися іноземці**. І при цьому в Петербурзі для отримання срібного значка російського інженера йому запропонували знову сісти на студентську лаву на цілих три роки!

Євгену дуже хотілося працювати в Росії, де бурхливо розвивалося будівництво залізниць і мостів, тому він протягом одного року зробив неможливе: склав всі належні іспити і проекти. Євген працював на межі сил, щоб здійснити свою мрію – будувати мости на батьківщині.

Після закінчення інституту Євген Оскарович поступив на державну службу на Миколаївську залізницю інженером по розрахунках мостів. Потім служив начальником технічного відділу управління Московсько-Ярославсько-Архангельської залізниці, з 1898 року він – викладач, а потім екстраординарний професор Імператорського Московського інженерного училища. Тут Патон і почав займатися науково-дослідною діяльністю.

У 1904 році його запрошують на роботу в Київський політехнічний інститут (КПІ), де він з 1905 по 1929 рік працює ординарним професором кафедри мостів, а з 1907 року Патон – декан інженерного факультету КПІ. Діяльність Євгена Оskarовича в КПІ в дореволюційній Росії була відзначена орденами Святої Анни III ступеня і Святого Володимира IV ступеня.

У 1916 році Євген Оскарівч одружився з Наталею Вікторівною Будді, що походила зі старовинного дворянського роду. Незабаром у них народилися сини, в 1917 році Володимир, а в 1918-му – Борис. Треба зазначити, що батьком Євгена Оскарівча став досить пізно. Первісток, Володимир, народився у нього, коли Патону було вже сорок сім. Але одруження, утворення дружної родини, народження синів – все це сприяло створенню міцного «тилу», який дозволяв Євгену Оскарівчу з головою зануритися в роботу.

Револуцію він зустрів в Києві. У ті тривожні часи до дворян ставлення було особливе. Багато хто з його колег виїхав за кордон. А Патон залишився. На питання «Чому?» він відповідав: «Моя справа тут, в Росії». Політику він завжди вважав суєтою.

У 1918—1929 роках Євген Оскарівч читав лекції у вузах Києва, підготував ряд фундаментальних праць по мостах, що вийшли кількома виданнями, створив свою школу в галузі мостобудування. У КПІ він виховав більше 180 молодих інженерів, які виконували дипломні роботи під його

го керівництвом. До роботи по проектуванню мостів учений привертав талановитих студентів і випускників: реальні проекти захищалися як їх дипломні роботи.

Євген Оskarович створив Мостовипробну станцію на інженерному факультеті КПП, організував Київську мостовипробну станцію Народного комісаріат у шляхів сполучення і керував нею, займався відновленням зруйнованих мостів і випробуванням тих, що будувалися. Про масштаби робіт свідчить той факт, що під керівництвом академіка Патона було випробувано більше 150 мостів, а також розроблений проект відновлення Київського ланцюгового моста імені Євгенії Бош через річку Дніпро, зведенням якого він свого часу керував.

* * *

У 1926 році Євген Оskarович був призначений керівником науково-дослідної кафедри інженерно-будівельних наук Укрголовнауки при КПП і керівником секції мостів цієї кафедри. А в 1928 році відбулося його перше знайомство з електричним дуговим зварюванням.

Тепер у це важко повірити, але засновник всесвітньовідомого Інституту електрозварювання побачив процес гарячого з'єднання металів, по суті, випадково.

Влітку 1928 року Євгеній Оskarович відправився у відрядження на маленький полустанок в степу, де мав прийня-

ти капітально відремонтований міст. Ремонт був проведений вельми якісно, і об'єкт прийняли досить швидко. Патон, що очолював комісію з прийому моста, зробив тільки невелике зауваження, що стосувалося поручнів. Виконроб тут же відповів: «Ми все швидко виправимо». На що Євген Оскарович зазначив: «Е ні, фокуси не пройдуть. Акт я підпишу, коли все ліквідують». «У мене є нова сила! – з гордістю повідомив виконроб. – Професор, звичайно, знає про електрозварювання?»»

Євгену Оскаровичу було ніяково признатися, що про дуговий принцип він знає, але електрозварювання бачить уперше. Короткими пострілами спалахувала вольтова дуга. Молодий робітник в роботі приставив до очей фанерний щиток з темними скельцями. Іскри тріщали на сирій землі. Прикриваючи очі долонею, Євген Оскарович підійшов ближче – йому було дуже цікаво.

З цієї миті для 58-річного Патона почалося нове життя, яке принесло плодів більш, ніж всі попередні роки. Оцінюючи після відвідин полустанку в степу перспективи зварювання, він, звичайно, думав перш за все про мости. Як інженер із безпомилковою інтуїцією Патон розумів, що клепані конструкції вже стають гальмом в розвитку мостобудування. А як учений – шукав в тупиковій ситуації нові, неординарні рішення. Але він зовсім не кинувся відразу за зварювання мостів, оскільки процес ще не доріс до цього. Треба було спочатку революціонізувати його, з простого підручного за-

сому перетворити на механізований процес з надійною науковою основою.

У 1929 році Євген Оскарович створив лабораторію електрозварювання і комітет електрозварювання, а в 1934-му на їх базі з'явився Інститут електрозварювання АН УРСР. В основу роботи інституту був покладений принцип поєднання науково-дослідних і інженерно-прикладних завдань, що дозволяло в найкоротші терміни вирішувати проблеми народногосподарського застосування зварювання.

У 1939—1940 роках в інституті було завершено створення високопродуктивного дугового автоматичного зварювання під флюсом, і нова технологія була впроваджена на 20 заводах. Вона використовувалася у виробництві вагонів, казанів, балок для мостів і інших конструкцій.

На початку Великої Вітчизняної війни Інститут електрозварювання був евакуйований на Урал, в місто Нижній Тагіл, і розміщений на Уралвагонзаводі імені Ф. Е. Дзержинського. Тут вже було впроваджено автоматичне зварювання у виробництві вантажних вагонів з конструкційних низьковуглецевих сталей. Проте технологія дугового автоматичного зварювання високоміцних легованих броньованих сталей, з яких в основному виготовлялася військова техніка, ще не була розроблена ні в СРСР, ні за кордоном. Цю задачу ще належало вирішити.

Про воєнні роки Євген Оскарович так писав у своїх спогадах: «Нас у родині було спочатку четверо: я, моя дружина

Наталія Вікторівна, її сестра Ольга Вікторівна і син Володимир. (До листопада 1943 року Володимир працював технологом на металургійному заводі, куди його направили після закінчення Індустріального інституту в Свердловську, а потім перейшов до нас в інститут.) З січня 1942 року нас стало п'ятеро: молодший син Борис, що закінчив Київський політехнічний інститут вже у дні війни, був переведений в Інститут електрозварювання із заводу «Красное Сормово».

Борис за освітою електрик. Щоб його спеціальні знання могли принести користь у нашому інституті, йому належало перш за все оволодіти основами зварювання. З перших же днів я віддав Бориса в «науку» до вже досвідченіших наших товаришів. Я привів сина в лабораторію і сказав йому: «Вчися варити. Ось – дріт, ось – шматки металу, флюс у відрі. Товариші допоможуть, розкажуть. А через деякий час доведеться тобі самому учити інших. Пам'ятай про це». Борис не був винятком, той же шлях тоді проходив багато хто».

Коли брати закінчили школу, то, за порадою батька, обидва поступили в Київський індустріальний інститут (нині Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут») на електротехнічний факультет. Борис завжди був цілеспрямованим, більшість його інтересів лежали у сфері науки, а ось у Володимира були й інші захоплення.

За три місяці до початку війни Євгену Оскаровичу дали Сталінську премію I ступеня. Для самого лауреата це була повна несподіванка, оскільки Академія наук України його кандидатуру не висувала. В інституті всі бурхливо поздоровляли Патона, по радіо звучала постанова: «За розробку методу і апаратури швидкісного автоматичного зварювання нагородити...»

Але Сталінська премія скоро перестала бути такою значущою – почалася війна.

Так трапилося, що випускний диплом Борис Патон захистив 22 червня 1941 року. Він хотів працювати в Ленінграді. У перший день війни Патон отримав путівку на пітерський суднобудівельний завод. Йому подобався Ленінград – білі ночі, романтика. Але почалася блокада міста, і тому Борис спочатку відряджався на суднобудівельний завод «Красное Сормово» в Горький, де випускалися підводні човни, а потім був направлений до Нижнього Тагілу.

Саме у Нижньому Тагілі евакуйований з Києва колектив Інституту електрозварювання під керівництвом академіка Євгена Оскаровича Патона створював кращий середній танк Другої світової війни Т-34. Патонівці розробили таке устаткування, щоб будь-яка дівчина (адже чоловіки воювали на фронті) могла варити непо-

хитну танкову броню.

В жодній країні, окрім Радянського Союзу, автоматичне зварювання під флюсом броньованих сталей не було ще розроблено, і лише в останні місяці війни за прикладом СРСР у США почали освоювати зварювання під флюсом при будівництві бронекорпусов танків і самохідних артилерійських установок. У Німеччині ж автоматична зварювання танків так і не було створено до кінця війни.

За досягнення в механізації й автоматизації зварювальних робіт при виготовленні бойової техніки в 1943 році Євгену Оskarовичу Патону присвоїли звання Героя Соціалістичної Праці СРСР, а Борис Євгенович Патон в цьому ж році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора.

З приводу урядових нагород Євген Оскарівч писав: «Звичайно, така увага і така щедрість уряду мене радували і глибоко зворушили. Але разом з тим я був збентежений. Кажу це без фальшивої скромності і без всякого хизування. Адже я і мої товариші тільки чесно виконували свій обов'язок, і все, що ми робили, не могло зрівнятися з мужністю і героїзмом рядового радянського піхотинця, що йде в атаку, або танкіста, що таранить ворожу машину. Я думав, що багато років мені ще треба трудитися, щоб хоч якоюсь мірою виявитися гідним такої високої нагороди».

Свій внесок у перемогу над ворогом вніс і Борис Євгенович Патон, який трудився поряд з батьком і, незважаючи на величезну завантаженість роботою в цехах, багато займався наукою. За два роки він провів ряд важливих досліджень статичних властивостей автоматів для зварювання під флюсом. Він запропонував найбільш просту і наочну методику аналізу роботи автоматів за статичними вольтамперними характеристиками.

Своїми працями Борис Євгенович заклав основи теорії автоматів для дугового зварювання. За створення напівавтоматів для зварювання під флюсом Борису Євгеновичу Патону і його співробітникам, а також працівникам ленінградського заводу «Електрик» в 1950 році була присвоєна Сталінська премія СРСР в області науки і техніки.

Євген Оскарович був радий успіхам сина. Сам же він ще на Уралі почав переорієнтовувати роботу колективу на вирішення завдань по відновленню зруйнованого війною народного господарства. У 1946—1953 роках Євген Патон досліджує проблеми зварного мостобудування, очолює роботи по проектуванню і виготовленню перших суцільнозварних мостів, в яких широко застосовувалося автоматичне зварювання. Він очолив також дослідницькі, проектні, заводські і монтажні роботи, пов'язані із спорудою найбільшого в світі

суцільнозварного шосейного моста через Дніпро в Києві.

За життя Євген Оскаровича цей міст і в проектній документації, і в інститутському побуті називався просто Київський міський. Він з'єднав не тільки два береги великої річки, **але і два поняття, які до Патона вважалися несумісними, – мостобудування і зварювання.**

Це була дійсно унікальна споруда, але тільки через 40 років після смерті Євгена Оскаровича, в 1995 році, **цей міст отримає визнання Американської асоціації зварювання (AWS) як видатна зварна конструкція, і інституту імені Патона буде вручений пам'ятний знак AWS.**

Євген Оскарович дуже хотів завершити почате, побачити результат своїх багаторічних праць. Але час минає – жити і працювати ученому залишалося тільки два роки.

У червні 1953 року всі прольотні будови були змонтовані і всі зварювальні роботи на мосту були успішно завершені. Це була перемога. Перемога всього многотрудного життя Євгена Оскаровича Патона.

Коли почнуть випробовувати міст – по ньому пустять бронетанкову колону. Для цього виберуть ті самі знамениті «тридцятьчотвірки», які були зварені на Уралі, – його ж, патонівським, швом.

Пізніше, коли Євгена Оскаровича не стане, мосту присвоять його ім'я.

Євген Оскарович Патон помер 12 серпня 1953 року на 84-му році життя. Він похований на Байковому кладовищі Киє-

ва. В останню дорогу його проводжали тисячі людей.

* * *

Син продовжив справу батька. У 1950 році Борис Євгенович Патон був призначений на посаду заступника директора Інституту по науковій роботі, а з 1953 року, після кончини Євгена Оскаровича, він став директором Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона Академії наук УРСР.

У 1958 році Борис Євгенович був обраний дійсним членом Академії наук Української РСР. А в 1962-му він став дійсним членом Академії наук СРСР за фахом «Металургія і технологія металів». У цьому ж році вчені Академії наук УРСР обрали його президентом Академії наук УРСР (нині Національна академія наук України).

Глибоке розуміння ролі науки в суспільстві, її цілей і завдань, високий міжнародний авторитет ученого, відданість науці, невичерпна енергія і високі моральні якості, суспільно-політична діяльність, досвід керівництва великим науковим колективом стали вирішальними аргументами при обранні Бориса Євгеновича на пост президента Академії наук України.

У 1963 році Б. Є. Патон був вибраний членом Президії АН СРСР. Робота на цій посаді дала можливість ознайомитися з роботою інститутів АН СРСР, вивчити досвід роботи Президії академії й її відділень. Між Борисом Євгенови-

чем і президентом АН СРСР академіком Мстиславом Всеволодовичем Келдишем встановилися довірчі ділові взаємини, творчі зв'язки, що переросли в дружбу і взаємну пошану.

У 1960-х роках Б. Є. Патон був єдиним президентом з усіх республіканських академій, що зумів протистояти безвідповідальному рішення першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова про передачу більшості науково-дослідних інститутів всіх академій промисловості. Саме тоді знаменитий академік П. Л. Капіца, висловлюючи думку провідних академіків країни, сказав Хрущову: «Не робіть цього! Це все одно, що свиню стригти – висуку багато, користі мало!» Але незважаючи на бунт академіків, Хрущов наполіг на своєму рішенні і вивів з системи АН близько 100 інститутів. І лише Б. Є. Патон устояв – умовив секретаря ЦК КП(б) України П. Шелеста перейменувати технічні інститути, з тим щоб підкреслити фундаментальний, а не прикладний характер академічних досліджень, внаслідок чого з АН України були передані в підпорядкування міністерств всього три інститути.

* * *

У 1979 році Академія наук України виступила проти будівництва другої черги Чорнобильської АЕС, тобто 3-го і 4-го блоків. Академік Борис Патон звернувся до Володимира Щербицького з попередженням про можливі катастрофічні наслідки концентрації в районі Прип'яті і Дніпра, в

басейні яких проживають десятки мільйонів людей, нових атомних станцій і розвитку тих, що вже діють.

День 26 квітня 1986 року назавжди залишиться трагічною датою в історії всього світу: аварія на Чорнобильській АЕС стала першим грізним попередженням людству про ту небезпеку, яку таїть «мирний атом», що вийшов з-під контролю людини.

Вже 3 травня 1986 року за ініціативою Бориса Євгеновича Патона була створена оперативна комісія президії з боротьби з наслідками аварії. Робочий день президента Української академії все літо 1986 року починався рано-вранці і закінчувався пізно вночі.

За літо Борис Євгенович тричі виїжджав до Чорнобиля, щоб самому розібратися в обстановці і погоджувати дії академії з урядовою комісією. У чорнобильській зоні активно трудилися більше півтисячі співробітників академії, і десятки тисяч працювали в 30 інститутах АН над вирішенням проблем, поставлених перед наукою аварією на ЧАЕС. І лише на початку осені, коли найважче було позаду, Борис Євгенійович Патон дозволив собі відпочити.

У цьому ж, 1986 році, була створена загальносоюзна система Міжгалузевих і галузевих науково-технічних комплексів (МНТК і НТК), яким була доручена організація науково-технічної діяльності по закріплених за ними напрямках у масштабах всієї країни. Б. Є. Патон, за порадою М. В. Келдиша, організував Наукову раду при Президії АН СРСР

з проблеми «Нові процеси отримання й обробки металевих матеріалів», яка об'єднала вчених академічних установ з фахівцями інших відомств і сприяла розвитку науки про матеріали. Багато учених-матеріалознавців і металургів, що активно працювали в цій раді, за рекомендацією Бориса Євгеновича було обрано в Академію наук СРСР і Російську академію наук. Вони внесли великий вклад у розвиток матеріалознавства.

Борис Патон – один з ініціаторів створення і збереження спільного наукового простору в рамках Співдружності Незалежних Держав. У 1993 році була створена Міжнародна асоціація академій наук (МААН), що об'єднала національні академії 15 країн Європи й Азії. Борис Євгенович є беззмінним президентом цієї асоціації. Під його керівництвом працює Наукова рада МААН з нових матеріалів. МААН організовує значні міжнародні форуми учених, безвалютний обмін періодикою і монографічною літературою, науковою інформацією. Одне з перших місць у діяльності цієї авторитетної міжнародної організації, підтримуваній ЮНЕСКО, займає видавнича діяльність, пропаганда досягнень учених.

* * *

Борис Патон безмежно відданий науці, Інституту, Академії, Вітчизні. Громадяни України, Росії, інших країн СНД і далекого зарубіжжя, науково-технічна і творча інтелігенція

багатьох країн світу ставляться до нього з величезною пошаною.

Сьогодні не можна представити Інститут електрозварювання і Національну академію наук України без Патона. Його життєва мудрість, величезний досвід, міжнародний авторитет у науці і суспільстві дозволили зберегти науковий потенціал України.

У 1998 році на святкуванні вісімдесятиліття Академії й її президента величезний зал палацу «Україна» овацією зустрів **повідомлення про присвоєння Б. Є. Патону, першому в державі, звання Героя України.**

Багатьох дивує, як Борису Євгеновичу в його роки вдається зберегти працездатність і інтерес до життя. У цьому плані він дотримується поглядів знаменитого лікаря Амосова, його ідей омолодження.

Борису Патону довелося працювати при багатьох вождях, близько спілкуватися з Хрущовим, Брежнєвим, Андроповим, Горбачовим, Путіним, Кучмою. Життя вберегло його від репресій, – як і батька. «Може, власті розуміли, що ми робимо для держави щось корисне, – зазначив якось Борис Євгенович. – Я з 1953 року працюю директором Інституту електрозварювання, а з 1962-го – президентом академії. Так от, питають: як же це так, що при всіх радянських вождях я залишався на своїх посадах? А відповідь проста: я працював. Разом, звичайно, зі своїм колективом. І вожді розуміли, що я шкоди їм не приношу, а користь від мене є. Якщо ж

мене кудись вигнати, то справа розвалиться. Немає науки, немає держави... Про це керівники люблять говорити, але дуже мало роблять для зміцнення і розвитку науки».

Патон вважає, що політика – це не та сфера, в яку треба йти. Щастя творчості – головний стимул його життя.

Він відчував свою необхідність справі науки завжди, навіть в ті важкі дні 1991 року, коли натовп, чи то збуджений свободою, чи то з чиеїсь намови, кричав під вікнами кабінету президента Національної академії наук України: «Патона з трону!»

Сам же Борис Євгенович в одному з інтерв'ю того часу так відреагував на нападки натовпу: «Я не шур, щоб тікати з корабля, що потопає»

Той час запам'ятався українським ученим і академікам холодними неопалюваними кабінетами і лабораторіями, електроживленням, яке подавалося за розкладом, непрацюючими ліфтами, відсутністю засобів не тільки на нове устаткування, але і на канцтовари, багатомісячними затримками заробітної плати.

Ціною величезних зусиль президія Академії й її президент добилися правового забезпечення існування академії як самоврядної наукової організації, причому вирішальну роль у цьому зіграв високий авторитет Бориса Євгеновича Патона. Саме він став ініціатором і основною рушійною силою в реформуванні Академії стосовно нових умов. Уже з другої половини 1990-х років почалося відродження науки і

підвищення її ролі у вирішенні найважливіших завдань, що стоять перед економікою, політикою, культурою.

* * *

Патон звик жити у стрімкому ритмі і вміє цінувати час: «Навіть важко уявити собі, як багато ми втрачаємо через затягування термінів розробки, узгодження, освоєння, та і взагалі реалізації будь-якої справи. На проект, який потрібно зробити за місяці, у нас йдуть роки; підготовка до виробництва машини, яка могла б зайняти рік, у нас займає десять років; те, що можна оперативно вирішити за декілька годин, погоджуємо місяці. При цьому ряд організацій має досвід вирішення аналогічних завдань в стислі терміни. У нових умовах господарювання потрібно в багато разів – саме в багато разів! – скорочувати терміни досліджень і розробок, і це повинно стати керівництвом до дії».

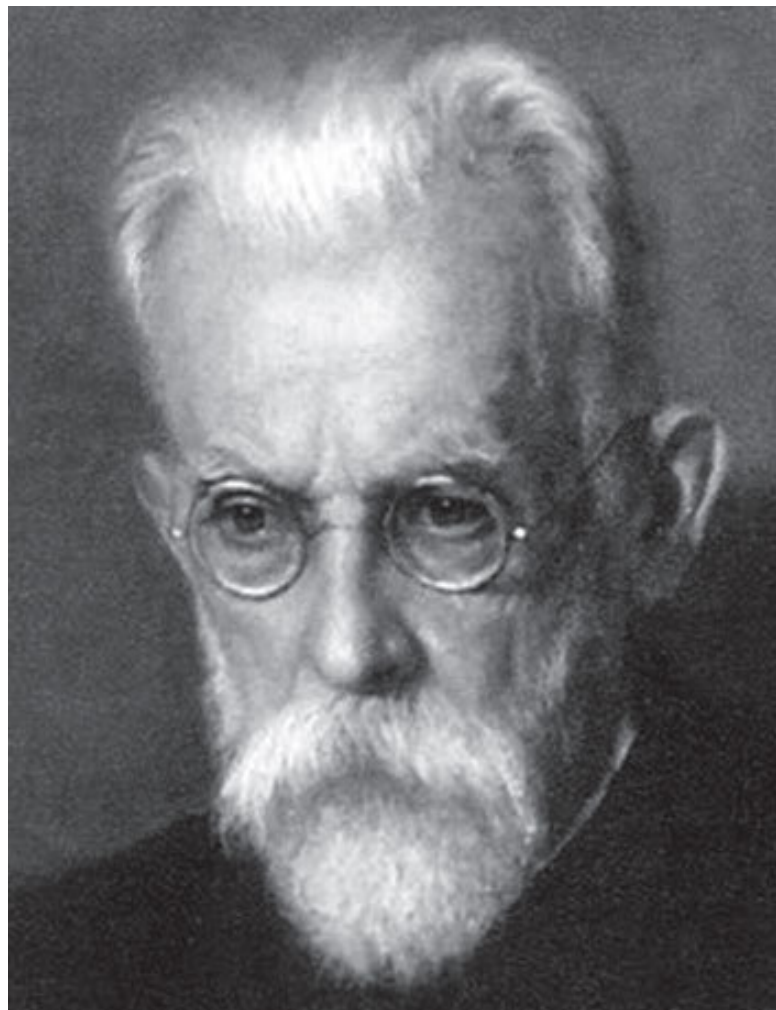
Коли автор книги «Академік Борис Патон – праця на все життя» Б. Малиновський запитав Бориса Євгеновича: «У чому для вас полягає щастя?», він відповів: «Творча людина, отримавши цікаві, оригінальні результати, щаслива. Вона заглиблена у власну творчість і отримує справжнє задоволення від своєї праці, що іноді виснажлива, але так захоплює. У цій творчості і полягає сенс її життя. Щастя – це творчість, любов, здоров'я. Це відчуття того, що твоє життя, твоя діяльність необхідні людям».

У цьому сенсі Борис Євгенович Патон, безумовно, щаслива людина!

Вернадський Володимир Іванович (1863—1945)

Видатний учений-енциклопедист, природодослідник, мінералог, кристалограф, геолог, хімік, історик і організатор науки, філософ, громадський діяч.

Засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології, творець вчення про біосферу та її еволюцію в ноосферу

«Яка насолода «питати природу», “випитувати її”»! Який рій питань, думок, міркувань! Скільки причин для подиву, скільки відчуттів приємних при спробі обійняти своїм розумом, відтворити в собі ту роботу, яка тривала віки в нескінченних її царинах! І тут вона [людина] піднімається з праху, з брудненьких тваринних відносин... Тут вона розуміє, що вона зробила і що може зробити. Моя мета – пізнання всього, що можливо людині в даний час і згідно з її силами (і зокрема моїм) і часу. Я хочу, проте, збільшити хоч частково запас відомостей, поліпшити хоч трохи стан людини». Ці слова з щоденника, гідні навченого досвідом філософа, належать 19-річному Володимирі Вернадському. З юних років і до останніх днів життя він жив наукою, але не «зробився яким-небудь ученим щуром», і діяльність найвидатнішого ученого ХХ століття здійснила величезний вплив на світогляд багатьох людей. Академік О. Є. Ферсман так писав про свого вчителя і друга: «Десятиліттями, сторіччями вивчатимуться і поглиблюватимуться його геніальні ідеї, а в працях його – відкриватимуться нові сторінки, які послужать джерелом нових пошуків; багатьом дослідникам доведеться вчитися його гострій, наполегливій, викарбуваній, завжди геніальній, але важко зрозумілій творчій думці; молодим же поколінням він завжди служитиме вчителем у науці й яскравим зразком плідно прожитого життя».

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.